Medea

Studia mediaevalia et antiqua

XXV

UNIVERZITA
KOMENSKÉHO
V BRATISLAVE

Medea – Studia mediaevalia et antiqua

Medea

Studia mediaevalia et antiqua

Ročník XXV

UNIVERZITA
KOMENSKÉHO
V BRATISLAVE

2026
UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

Editori:
Mgr. Ivana Lukáč Labancová, PhD.
PhDr. Jakub Palko, PhD.
Mgr. Andrej Vašíček

Redakčná rada:
Mgr. Peter Benka, PhD.
PhDr. Jakub Palko, PhD.
Mgr. Magdaléna Lukáč Kováčová
Mgr. Ivana Lukáč Labancová, PhD.
Mgr. Mária Šibalová, PhD.
Mgr. Jakub Kurák, PhD.
Mgr. Andrej Vašíček
Mgr. Viktória Halajová

Recenzenti:
doc. Mgr. Miroslava Daňová, PhD.
Mgr. Magdaléna Lukáč Kováčová
Mgr. Adam Mesiarkin, PhD.
Mgr. Štefan Pacola, PhD.
Mgr. Marek Šibal, PhD.
Mgr. Kamil Švaňa, PhD.

Adresa redakcie:
Medea – Studia mediaevalia et antiqua
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra slovenských dejín
Gondova ulica 2
811 02 Bratislava 1
medea.redakcia@gmail.com
https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/ksd/medea-studia-mediaevalia-et-antiqua/

Publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons CC BY-SA 4.0 (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora, povinnosť odvodené dielo zdieľať pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo). Viac informácií o licencii a použití diela: https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/

https://stella.uniba.sk/texty/FIF_medea_25.pdf

Vydavateľ
Univerzita Komenského v Bratislave, 2026

ISBN 978-80-223-6357-0 (tlač)
ISBN 978-80-223-6358-7 (online)

LAUDATIO

Keď ma redakcia Medey oslovila s ponukou prispieť do jubilejného 25. čísla zborníka, cítil som okrem pocty aj vďaku a spokojnosť. Bezprostrednú vďaku za to, že sa rozhodla pripraviť jubilejné číslo a osloviť zakladajúcich členov, a hlbokú spokojnosť s tým, že Medea mala počas celej svojej existencie šťastie na zanietených editorov, ktorí sa postarali o kontinuitu jej vydávania. To nie je žiadna samozrejmosť.

Keď som s kolegami Patrikom Kunecom, Pavlom Haviernikom a Marošom Demkom spoluzakladal Medeu, bol som osobne inšpirovaný predchádzajúcim študentským zborníkom ENKI, ktorý bol venovaný starovekým dejinám a skončil po jednom čísle. Doktor – dnes už profesor – Milan Kováč z Katedry porovnávacej religionistiky mi vtedy zdôraznil, že vedecké príspevky a dokonca aj financie na ich vydanie sa dajú nájsť, no perodické zborníky stoja a padajú predovšetkým na ľuďoch. Ak sa totiž nenájdu nástupcovia, ktorí sa postarajú o pokračovanie, nie je možné zabezpečiť kontinuitu. Ďakujem preto tak súčasným, ako aj všetkým bývalým redaktorom Medey, že ju nielenže nenechali padnúť, ale sa dokonca postarali o jej rozvoj!

Vznik Medey by nebol býval možný bez finančnej a organizačnej podpory vedenia Filozofickej fakulty UK. Vtedajší tajomník JUDr. Pavel Horváth sa k nám vždy správal s porozumením, považoval naše snahy za hodné finančnej podpory a administratívne zabezpečil celé vydávanie. Chcem veriť, že fakulta má aj naďalej záujem podporovať Medeu. Osobne som vďačný aj profesorom a tútorom z Univerzity Komenského, ktorí mali vplyv na náš odborný rast a v rôznej miere v nás vykryštalizovali inšpiráciu pre Medeu. Každý člen redakčnej rady bude mať vlastné preferencie, no v mojom prípade chcem vyzdvihnúť tri osobnosti z trôch rôznych katedier: profesorku Máriu Novotnú s jej obdivujhodným prehľadom o praveku, skvelou organizáciou exkurzií, a medzinárodnými kontaktmi, docenta Pavla Valachoviča zo starovekých dejín s jeho pútavými prednáškami, ako aj rozhovory s profesorom Milanom Kováčom o starovekej Kréte a o predkolumbovských civilizáciách.

Retrospektívne považujem skúsenosti s vydávaním Medey – hlavne spoluprácu v rámci redakčnej rady, interakcie s autormi, písanie prvého vedeckého článku, ale aj praktické záležitosti ako boli financovanie, fakturácia, či tlač – za formujúce zážitky, ktoré ma utvrdili v presvedčení, že sa oplatí investovať energiu do realizácie idealistických zámerov. Bol to dôležitý krok smerom k môjmu rozhodnutiu profesionálne sa venovať starovekým a pravekým civilizáciám. Som veľmi rád, že aj terajší študenti, doktoranti a mladí vedeckí pracovníci majú možnosť profitovať

z podobných skúseností, pretože tak činnosť v redakčnej rade ako aj príprava vlastných publikácií nevyhnutne nútia ku konfrontácii s početnými výzvami, ktoré koniec-koncov predstavujú príležitosť na odborný rast.

Píšem v nádeji, že riadky bývaleho študenta, ktorý v deväťdesiatych rokoch minulého storočia túžil spoznať viac než mu vtedajšie možnosti dovoľovali, niekomu poslúžia ako inšpirácia na uskutočnenie vlastných vedeckých snov – akokoľvek vzdialené sa počas štúdia môžu vzdať! Ja som vtedy pod vplyvom prednášok a kníh ešte len sníval o účasti na výskumoch Tróje a Chetitov. A ani vo sne by mi nenapadlo, že raz budem spoluviesť výskum pravekých čadičových sôch rýb, tzv. dračích kameňov, na vysokohorských pastvinách Arménska. Tak ako boli Medea a profesori odrazovým mostíkom pre mňa, tak môžu poslúžiť aj ďalším študentom.

Na záver preto srdečne blahoželám terajšej redakčnej rade a jubilujúcemu zborníku želám, aby sa aj naďalej našli zanietení editori, ktorí sa postarajú o jeho ďalšie prekvitanie!

Dr. Pavol Hnila
Freie Universität Berlin
Fachbereich Geschichts- und Kulturwissenschaften
Institut für Altorientalistik

TABULA GRATULATORIA

Zuzana Černáková
Pavol Hnila
Ivana Lukáč Labancová
Katarína Nadaská
Jakub Palko
Adam Rada
Adam Sitár
Andrej Vašíček
Svorad Zavarský

A celá redakčná rada zborníka Medea – Studia mediaevalia et antiqua

OBSAH

ŠTÚDIE **9**
FIALA, Jakub: Joachim Gutkeled a mocenské vzťahy na pozadí vojny o babenberské dedičstvo 9
LEŠKO, Juraj: Úvahy o „Oriente“ a idea ázijského despotizmu v dielach vybraných autorov európskej antiky, renesancie a baroka 25
KVASNIČKOVÁ, Tereza: Mithraismus a pojetí nového polyteistického náboženského systému u císaře Juliana 46

ČLÁNKY **63**
LABAŠOVÁ, Dorota: Najstaršie remeslo a boj proti veterným mlynom. Ako fungovala prostitúcia v stredovekej spoločnosti? 63
RUTŠEKOVÁ, Eva: Spomíname vôbec na najväčšie zemetrasenie na Slovensku? 72

RECENZIE **79**
FUNDÁRKOVÁ, Anna – HALÁSZOVÁ, Ingrid – VYSKUPOVÁ, Martina. *Zlatý vek Pálffyovcov v 18. storočí: vybrané aspekty úspešnej rodovej politiky a reprezentácie*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2024, 165 s. (Laura Landová) 79
MARKO, Vladimír. *Chvála alkoholu: Alkohol v histórii, kultúre a každodennom živote človeka*. Bratislava: Mamaš, 2025, 312 s. (Mária Wittgrúberová) 81

SPRÁVY **83**
WITTGRÚBEROVÁ, Mária: The Early Modern World: Perspectives and Practices in Contemporary Historiography 83
VAŠÍČEK, Andrej: Výskumný pobyt na CEFRES-e 85
LANDOVÁ, Laura: Za výskumom do Budapešti: Výskumný pobyt na Eötvös Loránd Tudományegyetem 87

EDITORI A AUTORI **90**
POKYNY PRE PRISPIEVATEĽOV **91**

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES **9**
FIALA, Jakub: Joachim Gutkeled and Power Relations during the War of the Babenberg Succession 9
LEŠKO, Juraj: Reflections on the "Orient" and the Idea of Asiatic Despotism in the Works of Selected Authors of European Antiquity, the Renaissance, and the Baroque 25
KVASNIČKOVÁ, Tereza: Mithraism and the Concept of a New Polytheistic Religious System under Emperor Julian 46

ESSAYS **63**
LABAŠOVÁ, Dorota: The Oldest Profession and Tilting at Windmills. How Did Prostitution Work in Medieval Society? 63
RUTŠEKOVÁ, Eva: Do We Even Remember the Greatest Earthquake in Slovakia? ... 72

REVIEWS **79**
FUNDÁRKOVÁ, Anna – HALÁSZOVÁ, Ingrid – VYSKUPOVÁ, Martina. *Zlatý vek Pálffyovcov v 18. storočí: vybrané aspekty úspešnej rodovej politiky a reprezentácie*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2024, 165 pp. (Laura Landová) 79
MARKO, Vladimír. *Chvála alkoholu: Alkohol v histórii, kultúre a každodennom živote človeka*. Bratislava: Mamaš, 2025, 312 pp. (Mária Wittgrúberová) 81

EVENTS **83**
WITTGRÚBEROVÁ, Mária: The Early Modern World: Perspectives and Practices in Contemporary Historiography 83
VAŠÍČEK, Andrej: Research Stay at CEFRES 85
LANDOVÁ, Laura: In Pursuit of Research in Budapest: A Research Stay at Eötvös Loránd University 87

EDITORS AND AUTHORS **90**
INSTRUCTIONS FOR CONTRIBUTORS **91**

ŠTÚDIE

Joachim Gutkeled a mocenské vzťahy na pozadí vojny o babenberské dedičstvo

Jakub Fiala

Abstract
This paper deals with one of the most prominent members of the Hungarian upper nobility during the feudal anarchy in the second half of the 13th century. Rather than analyzing his actions within internal Hungarian affairs, the paper places his character and activities within a broader international context, particularly the War of the Babenberg Succession and Hungary's resulting relations with the Czech king Ottokar II on one side, and Rudolf I of Habsburg on the other. Joachim's relationship with Ottokar II was predominantly hostile, driven primarily by his own ambitions for power and property. Conversely, through his diplomatic efforts and influence over the Hungarian king Ladislaus IV, Joachim sought an alliance with Rudolf I against the Czech king. Although Joachim's intention to establish such an alliance eventually succeeded, it was realized only after his death.

Key words: Joachim Gutkeled, feudal anarchy, Ottokar II of Bohemia, Rudolf I of Habsburg, War of Babenberg Succession

Úvod

Joachim Gutkeled (asi 1240 – 1277) bol jedným z predstaviteľov vysokej šľachty, ktorý svojím počínaním v nemalej miere prispel k feudálnej anarchii, ktorá sprevádzala vládu posledných Arpádovcov v Uhorsku. Nasledujúc osobné ambície sa pomocou násilných praktík a oportunistického podporovania rôznych šľachtických frakcií snažil vybudovať vlastné panstvo na úkor ústrednej kráľovskej moci. Tieto aktivity sa odohrávali na pozadí dlhotrvajúceho európskeho konfliktu, a síce takzvanej vojny o babenberské dedičstvo (1246 – 1278).

Život Joachima Gutkeleda bol týmto konfliktom zásadne ovplyvnený. Jeho otec Štefan bol v rokoch 1254 – 1257/1258 správcom Štajerského vojvodstva

(*capitaneus Styriae*), ktoré Belo IV. získal po rokoch bojov a rokovaniach v Budíne a Bratislave.[1] Joachim tiež zastával rôzne dvorské a županské funkcie za vlády Štefana V. (1270 – 1272) a Ladislava IV. Kumánskeho (1272 – 1290), počas ktorého vlády mal aj výrazný vplyv na orientáciu uhorskej zahraničnej politiky. Bol pohárníkom slavónskeho kniežaťa Bela, trikrát taverníkom, bratislavským županom, pilišským županom a slavónskym bánom. Jeho počínanie bolo, samozrejme, reflektované súčasnými panovníkmi, najmä českým kráľom Přemyslom Otakarom II. (1253/1261 – 1278) a nemeckým kráľom Rudolfom I. Habsburským (1273 – 1291).[2] Jeho pozícia na medzinárodnej aréne bola umocnená údajným manželstvom s Máriou Romanovnou, dcérou novogrudského kniežaťa Romana Danielovića (syna haličsko-volynského kráľa Daniela Romanoviča) a Gertrúdy Babenberskej, dedičky panstva Babenbergovcov.[3] Na jednej strane český kráľ a na druhej strane nemecký kráľ, mali voči Joachimovi osobitý postoj, ktorý bol, prirodzene, odrazom jeho konania.

V roku 1277 pokračovala rebélia Baboničovcov[4] v Slavónsku. Rebélia začala už v roku 1276, kedy Joachim bojoval v Chorvátsku a súvisela s uzavretím uhorsko-habsburského protičeského spojenectva. Baboničovci mali inú orientáciu v zahraničnej politike, čo znamenalo nepriateľstvo s Joachimom, ktoré bolo ešte umocnené blízkosťou jeho majetkov k baboničovskej majetkovej doméne. Kráľovské vojsko bolo porazené a Joachim, ktorý ho viedol, padol v boji so štajerskými lúpežnými rytiermi.[5]

---

[1] K správe Štajerska Uhorskom pozri: PALKO, Jakub. *Štefan I. Gutkeled (†1259): Banus et dux tocius Sclavoniæ et capitaneus Styriæ*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2024, s. 101 – 117; PALKO, Jakub. *Budínsky mier 1254*. In *Opus Signinum. Historia Nova 16*. Bratislava: Stimul, 2020, s. 31 – 51; PALKO, Jakub. Majetkové spory štajerských kláštorov v čase uhorskej správy 1254 – 1260. In *Historický časopis*, 2021, roč. 69, č. 1, s. 3 – 26.

[2] V prípade panovníkov sú v zátvorkách uvedené roky vlády.

[3] MEIER, Hermann. Gertrud Herzogin von Österreich und Steiermark. In *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 1927, roč. 23, č. 1, s. 21.

[4] Baboničovci patrili medzi významné chorvátske šľachtické rody a zohrávali dôležitú úlohu v boji o moc a majetky počas feudálnej anarchie v Uhorsku v druhej polovici 13. storočia. Väčšinu svojich majetkov mali v Slavónsku, ako aj na území dnešného Slovinska a Bosny a Hercegoviny. K Baboničovcom v skúmanom období, pozri: KEKEZ, Hrvoje. *Plemićki rod Babonića do kraja 14. stoljeća* [Doktorski rad]. Sveučilište u Zagrebu. Hrvatski studiji. Zagreb, 2011, 477 s.; KEKEZ, Hrvoje. Između dva kralja: plemićki rod Babonića u vrijeme promjene na ugarsko-hrvatskom prijestolju, od 1290. do 1309. godine. In *Povijesni prilozi*, 2008, roč. 35, č. 27, s. 61 – 87.

[5] KISS-KOMJÁTHY, Andor. „Qui nec eidem regni, nec regno Ungarie fidelis existit.“ Gutkeled Nembeli Joachim személye és szerepe. In *Fons*, 2023, roč. 30, č. 3, s. 285 – 286.

Cieľom štúdie je zasadiť osobnosť Joachima Gutkeleda do vtedajšej medzinárodnej situácie, konkrétne analyzovať jeho vzťah s vtedajšími európskymi panovníkmi, najmä s Přemyslom Otakarom II. a Rudolfom I. Habsburským, ako aj Joachimove politické a diplomatické aktivity v kontexte prebiehajúcej vojny o babenberské dedičstvo.

Čo sa týka pramennej bázy k Joachimovi Gutkeledovi, tak primárne sú to listiny a listy.[6] Vo väčšine listín a listov z jeho doby vystupuje ako svedok, no nemalá časť sa týkala jeho vlastných aktivít. Ako slavónsky bán mal aj vlastnú kanceláriu, a tak aj on, hoci v obmedzenejšej miere, vydával dokumenty diplomatického charakteru. Joachimove skutky si všímajú aj naračné pramene. Kvôli obmedzenejšiemu počtu uhorských naračných prameňov[7] ide vo väčšine prípadov o rakúske kroniky a rakúsku analistiku.[8] Východiskovou edíciou pri výskume osobností z radov uhorskej šľachty a ich funkcií je archontológia Attila Zsoldosa.[9]

[6] Listiny sú čerpané primárne zo Szentpéteryho regestára a príslušných diplomatárov. SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Ivan (eds.). *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. *II. kötet. 2. – 3. füzet 1272 – 1290*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961, 527 s. (Ďalej ako RA II/ 2 – 3); SMIČIKLAS, Tade (ed.). *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Volumen VI. Diplomata annorum 1272 – 1290. Continens. Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1908, 828 s. (Ďalej ako CDRCDS VI); WENZEL, Gustáv (ed.). *Árpádkori új okmánytár*. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. IV. 1272 – 1290. Pest: Eggenberger Ferdinánd Akademiai Könyvárusnál, 1862, 414 s. (Ďalej ako ÁÚO IV); WENZEL, Gustáv (ed.). *Árpádkori új okmánytár*. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. V. 1290 – 1301. Pest: Eggenberger Ferdinánd Akademiai Könyvárusnál, 1864, 336 s. (Ďalej ako ÁÚO V); WENZEL, Gustáv (ed.). *Árpádkori új okmánytár*. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. IX. 1272 – 1290. Pest: Eggenberger Ferdinánd Akademiai Könyvárusnál, 1871, 584 s. (Ďalej ako ÁÚO IX); FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. *Tomi V*, *Volumen 1*. Budae: Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1829, 328 s. (Ďalej ako CDH V/1); FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. *Tomi V*, *Volumen 2*. Budae: Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1829, 608 s. (Ďalej ako CDH V/2); FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. *Tomi VII*, *Volumen 2*. Budae: Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1832, 378 s. (Ďalej ako CDH VII/2).

[7] Výnimku tvorí kronika Šimona z Kézy. VESZPRÉMY, László – SCHAER, Frank (eds.). *Simonis De Kéza*. *Gesta Hungarorum*. Budapest – New York: CEU Press, 1999, s. 148.

[8] WATTENBACH, Wilhelm (ed.). *Annales Austriae*. In *Monumenta Germaniae Historica SS 9*. Hannoverae: Impensis bibliopolii avlici Hahniani, 1851. (Ďalej ako MGH SS 9); SEEMÜLLER, Josef (ed.). *Ottokars Österreichische Reimchronik*. *Teil 1*. In *Monumenta Germaniae Historica. Dt. Chron.* 5.1. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1890. (Ďalej ako MGH Dt. Chron. 5/1); SCHNEIDER, Fedorus (ed.). *Iohannis abbatis Victoriensis*. *Liber certarum historiarum*. *Tomus I. Libri I – III.* In *Monumenta Germaniae Historica. SS rer. Germ. 36/1*. Hannoverae – Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1909. (Ďalej ako MGH SS rer. Germ 36/1). Konkrétne miesta viažuce sa k Joachimovi sú citované nižšie v texte.

[9] ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Budapest: História, 2011, 382 s. K zoznamu Joachimových funkcií pozri: s. 317.

Chorvátska štúdia od Marije Karbić bola prvým pokusom o komplexné spracovanie Joachimovho života.[10] Avšak štúdia má relatívne malý rozsah a z tohto dôvodu nebolo možné analyzovať celý Joachimov život a všetky jeho aktivity. Ambíciu spracovať komplexne jeho život má maďarská štúdia Andora Kiss-Komjáthyho,[11] avšak jej primárnym záujmom je vnútropolitická situácia Uhorska, Joachimove majetky a pôsobenie iných členov rodu Gutkeledovcov. Jeho zahraničnopolitické angažovanie je sprevádzané informáciami z domáceho prostredia, no na druhej strane otázku zahraničných záležitostí neobchádza a v zásade spomína to, čo je možné z prameňov vyčítať.

Maďarská historiografia sa intenzívne venovala dobe feudálnej anarchie v Uhorsku. Monografia Gyulu Kristó *Az aranybullák százada* v súvislosti s Joachimom rieši jeho vplyv na Ladislavovu zahraničnopolitickú orientáciu, ako aj postoj voči Přemyslovi Otakarovi.[12] Ďalej je to štúdia od Lászlá Balázsa o vrtkavom pôsobení Joachima na kráľovskom dvore a o postojoch uhorského kráľovského dvora voči nemu.[13]

Joachim Gutkeled a Gutkeledovci mali s Baboničovcami intenzívne kontakty, či už spojenecké alebo skôr zväčša nepriateľské, a mnohé ich majetky, hrady a državy sa nachádzali v tesnom susedstve. Vzťah Joachima s týmto šľachtickým rodom je rozoberaný v dizertačnej práci Hrvoje Kekeza.[14] Dizertačná práca Zuzany Országovej *Kráľovné arpádovského obdobia*[15] rozoberá postoje vtedajších uhorských kráľovien k rakúskemu a českému panovníkovi. Vzťahy medzi Uhorskom a Českom v skúmanom období rozoberajú štúdie Jakuba Palka,[16] Angeliky Herucovej,[17] ako aj staršia štúdia Richarda Marsinu.[18]

[10] KARBIĆ, Marija. Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićkog roda Gut-Keled. In TRIŠLER, Renata – MAK, Nikola (eds.). *VDG Jahrbuch*, 2000, s. 19 – 24.

[11] KISS-KOMJÁTHY, „Qui nec eidem regni, s. 273 – 310.

[12] KRISTÓ, Gyula. *Az aranybullák százada*. Budapest: Kossuth kiadó, 1998, s. 126, 130 – 137.

[13] BALÁZS, László. Gutkeled nembeli Joachim hűtlensége. In *Joghistória*, 2014, roč. 31 – 32, č. 4, s. 31 – 37.

[14] KEKEZ, *Plemićki rod Babonića*, s. 55 – 59.

[15] ORSÁGOVÁ, Zuzana. *Kráľovné arpádovského obdobia* [Dizertačná práca]. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2013, 216 s.

[16] PALKO, Jakub. *Uhorsko-české vzťahy v rokoch 1270 – 1272*. In *Opus Tessellatum. Historia Nova 14*. Bratislava: Stimul, 2017, s. 15 – 30; PALKO, Jakub. Uhorsko-české vzťahy v rokoch 1272 – 1278. In *Medea – Studia mediaevalia et antiqua*, 2019, roč. 21 – 22, č. 1, s. 36 – 39.

[17] HERUCOVÁ, Angelika. Vojna o babenberské dedičstvo a Štefan V. In *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 1, s. 3 – 24.

[18] MARSINA, Richard. Přemysl Otakar II. a Uhorsko. In *Folia Historica Bohemica*, 1979, roč. 1, č. 1, s. 37 – 65.

Vzťah Joachima Gutkeleda s českým kráľom Přemyslom Otakarom II.

Joachim Gutkeled a český kráľ Přemysl Otakar II. mali po celú dobu značne nepriateľský vzťah. Medzi uhorskými šľachticmi, ktorí mali potvrdiť prísahou mier z júla 1271 medzi Přemyslom Otakarom II. a uhorským kráľom Štefanom V., bol aj Joachim Gutkeled, pričom táto udalosť je takým prvým Joachimovým angažovaním sa vo vojne o babenberské dedičstvo.[19]

Joachim, ktorý mal vo svojej moci aj kráľoviča Ladislava smerujúceho do Stoličného Belehradu na Ladislavovu korunováciu po smrti Štefana V., bol spolu s jeho sprievodom napadnutý skupinou šľachticov verných Štefanovi V. Ich cieľ bol, aby Joachim nezískal úplnú kontrolu nad budúcim kráľom a jeho matkou. Hlavnými aktérmi tohto prepadnutia boli Monoszlóvci.[20] Egíd Monoszló bol taverníkom v rokoch 1270 – 1272 a 1274 – 1275[21] a jeho brat Gregor bol viackrát županom Vasvárskej župy.[22] Zároveň je možné, že Gregor (III.) zastával v roku 1269 funkciu kumánskeho sudcu (*iudex Cumanorum*). No nevie sa, či nešlo o ich otca, Gregora (II.).[23]

Po ich neúspešnom útoku na Joachima a kráľovnú sa podľa *Continuatio Vindobonensis* zo strachu pred hnevom kráľovnej rozhodli utiecť do Bratislavy. Obsadili hrad a okolité územie, ktoré následne darovali Joachimovmu nepriateľovi Přemyslovi Otakarovi II. Ten im poskytol azyl na ním spravovanom území. Za to im kráľovná následne v mene svojho syna Ladislava odňala majetky v Uhorsku. Ako náhradu mali dostať od Přemysla hrady Laa an der Thaya, Stockerau, Korneuburg a Kreuzenstein,[24] ako aj správu Bratislavského hradu.

Joachim následne získal spojenca, Henricha z Kőszegu, ktorý po Belovej smrti našiel útočisko v Čechách.[25] Takéto priateľské počínanie českého kráľa k Monoszlóvcom podnietilo Henricha k návratu do Uhorska a k podpore Alžbety Kumánskej

[19] KARBIĆ, Joakim Pektar, s. 20.
[20] KISS-KOMJÁTHY, „Qui nec eidem regni, s. 280.
[21] ZSOLDOS, *Magyarország világi archontológiája*, s. 63.
[22] Tamže, s. 224.
[23] Tamže, s. 240.
[24] Všetky hrady sú v súčasnosti na území Rakúska severne a severovýchodne od Viedne.
[25] Henrich z Kőszegu mal s príslušníkmi rodu Monoszlóvcov negatívne skúsenosti, keď v druhej polovici roku 1271, teda v čase jeho exulantského pobytu v Čechách, kráľovnin taverník spolu s Jurajom Monoszlóm, v tom čase vasvárskym županom a synmi bána Osla – Jakubom a Oslom – usporiadali vojenské ťaženie proti Henrichovým hradom. O tejto udalosti sa píše v listine Štefana V. z roku 1272. Pozri: CDH V/1, s. 234 – 236.

a Joachima.[26] Potom, ako český kráľ napadol v roku 1273 pohraničné uhorské oblasti, sa aj bratia Monoszlóvci vrátili do Uhorska a odprisahali vernosť Ladislavovi IV. Za to im boli následne vrátené ich skonfiškované majetky a nasledujúci rok sa Egíd stal po druhýkrát taverníkom.[27] Tento Přemyslov vpád odštartoval štvrtú česko-uhorskú vojnu, ktorá trvala do konca roku 1273 a hlavnými dejiskami bojov boli Ráb, ktorý sa podarilo znovuobsadiť skupine vedenej rakúskymi šľachticmi a priestor dnešného juhozápadného Slovenska, najmä Bratislava a Trnava.[28]

O mienke českého kráľa o Joachimovi a tiež o Ladislavovi IV. Kumánskom svedčí list adresovaný Ladislavovej sestre a svojej sesternici Kataríne, manželke srbského panovníka Štefana Dragutina (1276 – 1282/1316). Nejde o Přemyslov autentický list, ale o rétorické cvičenie v podobe fiktívneho listu Henricha z Isernie.[29] No napriek tomu v mnohom odráža a reflektuje vtedajšie udalosti, ako aj nálady na českom kráľovskom dvore, keďže Henrich pobýval v prvej polovici 70. rokov 13. storočia v pražskom Strahovskom kláštore.[30] List mal vzniknúť potom,

[26] ORSÁGOVÁ, *Kráľovné arpádovského obdobia*, s. 157. Toto spojenectvo medzi Joachimom Gutkeledom a Henrichom z Kőszegu trvalo len krátko, do momentu, keď začal Joachim sa zasadzovať o spojenectvo s Rudolfom Habsburským a naopak Henrich sa prikláňal na pročeskú uhorskú politiku.

[27] MGH SS 9, s. 704: „*Item eodem anno post mortem Stephani regis Ungarie quidam comes dictus magister Egidius, quem rex Ungarie super modum diliebat, timens reginam et Ungaros profugus venit ad regem Bochemie, unâ cum fratre suo comiti Gregorio. Hic de castro quod Prespurch dicitur, et aliis quibusdam castris fraudulenter ac casualiter tunc temporis se intromisit, regique Bochemie spospondit in omnibus serviturum. Quem rex Bochemie benigne recipiens, et ei ad hec plurima et donavit. Nam tradidit civitates La, Neunvurch, Stocherawe, Greizinstein, et alia quam plura, et duo milia marcarum solventium annuatium. Insuper in promto dedit et maximam pecuniam, et castrum Prespurch vino, tritico et avena optime premunivit. Quod videns comes Hainricus de Guzzeinge qui adhuc regi Stephano Ungarie superstite Ungariam exierat, regi Bochemie adherens Ungariis postea multa mala de Stiria per rapinas et incendia faciebat, ob invidiam predicti comitis Egidi, quem ex corde intime odiebat, a rege Bochemie recessit, in Ungariam rediit, a regina et a cunctis Ungaris honorifice est receptus;...*“

[28] K Štvrtej česko-uhorskej vojne pozri: ROHÁČ, Peter. Česko-uhorská vojna o babenberské dedičstvo 1273 (IV.). In *Vojenská história*, 2017, roč. 21, č. 2, s. 8 – 36. Pozri aj: NOVOTNÝ, Václav. *Rozmach české moci za Přemysla Otakara, 1253 – 1271*. *České dějiny*. *Díl 1*. *Číslo 4*. Praha: Jan Laichter, 1937, s. 228 – 240; PALKO, Uhorsko-české vzťahy v rokoch 1272 – 1278, s. 36 – 39.

[29] ROHÁČ, Peter. Bitka na Moravskom poli 1278. In *Vojenská história*, 2017, roč. 21, č. 3, s. 7 – 8.

[30] K jeho pražskému pobytu, pozri: SLÍVA, Jan. Abbas indignus et pullus semicoctus aneb Jindřich z Isernie hostem ve Strahovském klášteře. In *Mediaevalia historica Bohemica*, 2022, roč. 25, č. 1, s. 7 – 35.

ako Joachim znovu získal svoju mocenskú pozíciu a začala sa znovu formovať aliancia medzi Uhorskom a Rudolfom I. Habsburským. V prvom rade mal Přemysl obviniť Joachima zo smrti Štefana V., ktorá mala byť zapríčinená Joachimovým únosom Ladislava Kumánskeho.[31] Ďalej mal český kráľ písať, že Ladislav sa neodváži robiť nič okrem toho, na čo mu dá Joachim príkaz.[32] Joachim mal podľa Přemysla dávať Ladislavovi nesprávne pokyny a nebyť verný ani jemu, ani kráľovstvu. Přemysl to dokladá zmienkami o rebéliách, do ktorých bol Joachim zapojený, a obviňuje ho, že bol jediným pôvodcom anarchie v krajine.[33] Takéto slová môžu ukazovať na Přemyslovu nenávisť voči Joachimovi, keďže za feudálnu anarchiu v Uhorsku mohli viaceré navzájom súperiace šľachtické rody a nielen jeden človek. Avšak treba povedať, že nemalý podiel mal na tom aj Joachim. Tento dokument ukazuje, že vedomie o tom, aký mal mať Joachim vplyv na uhorského kráľa, sa dostalo aj za hranice kráľovstva. Takýto negatívny a zveličený obraz o Joachimovi pravdepodobne účelne šírili mimo Uhorska jeho protivníci a najmä pročeská a protihabsburská strana uhorskej šľachty. Autor formuláru vytvoril naratív, že český kráľ mal pravdepodobne očakávať zakročenie Kataríny voči takejto situácii. Pravdepodobne mal dohovoriť Ladislavovi, aby sa vymanil spod Joachimovho vplyvu, a radil jeho sestre, aby mu pomohla posilniť panovnícky majestát a kráľovskú moc.

Jeden zo skutočných dôvodov Přemyslovho hnevu na Joachima pramení najmä z jeho nárokov na Štajersko. Joachim sa počas svojej diplomatickej komunikácie s Rudolfom snažil získať aspoň časť tohto územia od nového nemeckého kráľa. Rudolf sa tak mal vyjadriť v dokumente, že Joachim bude týmto územím obdarovaný,

[31] CDH V/2, s. 316: „*...faciente felicis memorie olim Rex Stephanus, pater Vester, dum filium suum ab eodem Ioachimo subreptum per investigacionis cite laboriosam festinanciam cuperet rehabere, ac eciam propter dolorem, et inconsulte fatigacionis onus falce crudelis fati extitit interemptus*."

[32] Tamže: „*Idem eciam in presenti predictum L. Dominum Illustrem regem Ungarie, suo regimini sic addixit, ut prefatus Rex nil nisi iuxta ipsius Ioachimi arbitrium audeat operari*."

[33] Tamže: „*...prefatus Rex inductus perfidis sugillacionibus Comitis Ioachim, qui nec eidem regi, nec regno Ungarie fidelis existit...*"; „*Sed nec in hoc solum dictus Ioachimus criminosus esse dinoscitur, verum eciam aliorum plurium reus facinorum perhibetur. Quia ne sua nequicia post ipsius regis Stephani mortem ab infidelitatis torperet operibus, sed malignaretur in filiis, qui nequam fuit in parente Dominum A. iuniorem regem Ungarie abduxit, et Zyzanie lolium seminans inter fratres, sua procuracione partes in dissonas scissum fuit regnum Ungarie, et deventum est ad rigidi martis certamina; ita ut inter germanitatis iunctos foedere, naturalique fibula copulatos, hostiliter pugnaretur*." Pozri aj: KLAIĆ, Vjekoslav. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*. *Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1982, s. 285 – 286; KISS-KOMJÁTHY, „Qui nec eidem regni, s. 287; KARBIĆ, Joakim Pektar, s. 22.

no nedá sa úplne potvrdiť pravosť tohto dokumentu, a preto sa takéto Rudolfove slová nedajú s istotou potvrdiť.[34]

Vzťah a politika Joachima Gutkeleda voči Rudolfovi I. Habsburskému

Zvolenie Rudolfa Habsburského vyvolalo v Uhorsku pozitívny ohlas – predpokladalo sa totiž, že Rudolf bude spojencom proti českému kráľovi Přemyslovi Otakarovi II. Joachim sa postavil do čela prúdu presadzujúceho takúto alianciu, pritom však sledoval predovšetkým vlastné záujmy: chcel získať územia v Štajersku, na ktoré si nárokoval na základe svojho manželstva.[35] Príbuznosť Joachima Gutkeleda s Gertrúdou Babenberskou sa spomína iba v *Štajerskej rýmovanej kronike*[36] a z nej vychádzajúcej kronike Jána z Viktringu.[37] V oboch prameňoch nie je uvedené priamo Joachimovo meno, spomína sa len „syn slavónskeho bána Štefana." Takisto oba pramene referujú o hneve českého kráľa, keďže dcéra dedičky babenberského panstva sa vydala s jedným z hlavných uhorských predstaviteľov protičeskej politiky. Na druhej strane, aspoň pokiaľ nám je známe, uhorské listiny nereflektujú toto manželstvo.

Joachim sa postupne zbližoval s ríšskym panovníkom a presadzoval spojenectvo s ním. Túto Joachimovu politiku podporovala aj uhorská kráľovná a Ladislavova matka Alžbeta Kumánska, ktorá spojila svoje sily s Joachimom. Toto spojenectvo kráľovnej s Joachimom, ktorý uniesol a držal v zajatí jej syna,

[34] REDLICH, Oswald – BÖHMER, Johann Friedrich (eds.). *Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. 1273 – 1313. Erste Abteilung*. Innsbruck: Verlag des Wagnerischen Universitäts-Buchhandlung, 1898, č. 154, s. 48 – 49. Pozri aj: PALKO, Uhorsko-české vzťahy v rokoch 1272 – 1278, s. 42.

[35] KISS-KOMJÁTHY, „Qui nec eidem regni, s. 282.

[36] MGH Dt. Chron. 5/1, s. 88 – 89, 6705 – 6720: „*daz der Bêheimkunic sô tummer / ie was, daz was im leit, / daz er die übele niht vermeit, / daz man die froun vertriben sach: / dem kunic von Ungarn daz geschach / ze smæhe und ze widerdriez, / darumb daz si des niht enliez, / daz si ein teil geheime phlac / mit dem kunic, dô er lac / ûf sînen schaden z Ôsterrîch, / daz si dô nam êlich / einem Riuzen durch sîn bet. / diu tohter, die si bî dem het, / mit der sô phlihte si sich zim, / wand si si gap hinz Agrim / herzog Stephanes suon*."

[37] MGH SS rer. Germ 36/1, s. 169: „*Seminarium huius indignacionis Ottakari contra eam fuit, quia de filio regis Ruthenorum filiam habuit, quam filio Stephani ducis Zagrabie copulavit et in tanta propinquitate se Ungaris adunavit*."

bolo samozrejme ostatnou časťou uhorskej šľachty značne kritizované.[38] Okrem únosu Ladislava bol v uhorskej spoločnosti do istej miery rozšírený naratív o otrave Štefana V. a tieň podozrenia padal práve na Joachima.[39] Samozrejme, nie všetci slavónski a uhorskí šľachtici podporovali Joachimovu politiku zbližovania sa s Rudolfom. Jeden z najväčších Joachimových nepriateľov z radov oligarchov Ivan z Kőszegu, naopak podporoval spojenectvo s českým kráľom.[40]

V lete 1274 sa Joachim pridal k vzbure najvýznamnejších uhorských a slavónskych oligarchov a šľachticov voči Ladislavovi IV. Kumánskemu. Vzbúrenci uniesli Ladislavovho mladšieho brata, chorvátsko-slavónskeho vojvodu Ondreja s cieľom získať kontrolu nad dvorom. Pre takéto jeho počínanie sa Joachimovi bratia snažili vylepšiť svoj obraz v krajine. Po ich úsilí vydal kráľ v roku 1280, teda tri roky po Joachimovej smrti, listinu, podľa ktorej sa Joachim nijako neprevinil voči kráľovi ani krajine, ale naopak jej zostal verný.[41] Toto tvrdenie však vzhľadom na Joachimove skutky možno len ťažko akceptovať. Skutočnosť, že Gutkeledovci dokázali od kráľa získať vydanie takejto listiny, svedčí o miere feudálnej anarchie v Uhorsku a o pozícii, v akej sa panovník ocitol voči „vlastnej" šľachte.

Po tejto vzbure Joachimov vplyv na kráľovskom dvore prudko upadol a stratil všetky svoje funkcie na dobu takmer celého roka. Na kráľovskom dvore medzitým prevládla pročeská šľachta, najmä Kőszegiovci, ktorá sa snažila svojím vplyvom ukončiť dlhotrvajúcu vojnu o babenberské dedičstvo.[42] V tomto čase

[38] KRISTÓ, *Az aranybullák százada*, s. 132.

[39] VESZPRÉMY – SCHAER (eds.). *Simonis De Kéza*. *Gesta Hungarorum*, s. 148: „*Istius ergo in diebus rex Otacarus Boemorum, qui de iure imperii plura sibi usurpaverat de facto et iniuste, unde vires resumpserat ac potentiam inauditam, in confiniis Hungariae laceraverat in diversis locis maximam portionem, pro qua ex ipso eius genitor nondum receperat dignam vindictae ultionem, eo quod praeventus esset morte insperata.*" Pozri aj: MGH SS 9, s. 729.

[40] KARBIĆ, Joakim Pektar, s. 22; KRISTÓ, *Az aranybullák százada*, s. 133 – 135; MARSINA, Přemysl Otakar II. a Uhorsko, s. 49 – 50; NOVOTNÝ, *Rozmach české moci za Přemysla Otakara*, s. 262.

[41] CDH VII/2, s. 82 – 83: „*Quod Magister Ioachimus infidelitate perpetrata fuisset interemtus. Unde cum idem magister Ioachimus nullam infidelitatem contra nostram Maiestatem commisisset, imo semper nostrae Maiestati studuit multipliciter suis meritorys servitiis complacere. Volumus ut omnia privilegia nostra et litterae nostrae, si quae super huismodi facto contra dictum Ioachimum magistrum processerunt, cassentur, et ubicunque fuerint praesentatae vires, non habeant, sed penitus pro iniquis et cassis habeantur; quia dictus magister Ioachimus pro fidelitate Coronae Regiae debita per suos emulos extitit interemptus.*" K okolnostiam vydania tejto listiny pozri: KEKEZ, Između dva kralja, s. 65 – 66.

[42] KISS-KOMJÁTHY, „Qui nec eidem regni, s. 284; SZABÓ, Károly. *Kun László*. *1272 – 1290*. Budapest: Méhner Vilmos Kiadása, 1886, s. 33.

získali významné funkcie aj príslušníci rodu Čákovcov,[43] takže možno predpokladať, že sa dočasne usilovali o spojenectvo s českým kráľom aj oni.[44] Výsledkom bolo vyslanie posolstva na český dvor. Neskôr takéto posolstvo priniesol na český dvor rábsky biskup Dezider (1270 – 1285),[45] pričom výsledkom týchto rokovaní mal byť dočasný mier, ako sa píše v *Salzburských análoch*.[46]

Joachim však postupne začal znovu získavať svoju pozíciu. Dňa 3. apríla 1275 je Joachim opäť uvedený v kráľovskej listine – figuruje ako svedok s titulom pilišského župana.[47] Asi o mesiac neskôr získal aj funkciu župana Bany (špecifického pohraničného útvaru Nitrianskej župy).[48] Obe tieto územia patrili kráľovnej Alžbete, čo dokladá naďalej pretrvávajúci priaznivý vzťah medzi Joachimom a uhorskou kráľovnou.

Okrem týchto županských funkcií sa stal aj kráľovským taverníkom, čím znovu získal dvorskú pozíciu a posilnil svoj vplyv na kráľovskom dvore.[49] Opätovne začal vyjednávať o spojenectve s Rudolfom Habsburským a o zblížení Uhorska s rímsko-nemeckým kráľom – a to sa mu napokon aj podarilo. Tesne pred Joachimovým dočasným odsunutím od moci už uhorská strana rokovala o plánoch spojenectva. Ladislav IV. v liste z roku 1274 píše o vyslaní poslov, pričom ako sprostredkovateľa zamýšľal tirolsko-gorického grófa Menharda (1258 – 1295).[50] Ďalšie Ladislavove listy z roku 1276 (adresované Rudolfovi[51] a Menhardovi[52]) sa už týkajú priamo spojenectva, respektíve Menhardovho sprostredkovania zväzku medzi Arpádovcami a Habsburgovcami. Napokon roku 1277, aj zásluhou Joachimovho úsilia, došlo k oficiálnemu uzavretiu spojenectva medzi Uhorskom a Rudolfom Habsburským.

[43] Peter I. Čák sa v roku 1275 stal palatínom a jeho brat Matej II. Čák sa stal sedmohradským vojvodom. ZSOLDOS, *Magyarország világi archontológiája*, s. 21, s. 39.

[44] PALKO, Uhorsko-české vzťahy v rokoch 1272 – 1278, s. 39 – 40; KRISTÓ, *Az aranybullák százada*, s. 134 – 135.

[45] CDH V/2, s. 280 – 281.

[46] MGH SS 9, s. 801: „*Pax inter Ungaros et Bohemos pro tempore reformatur*."

[47] ZSOLDOS, *Magyarország világi archontológiája*, s. 180; RA II/2 – 3, č. 2 596, s. 122 – 123; CDH V/2, s. 238: „*Ioachimo Magistro Tavernicorum nostrorum, Comite de Pilis*."

[48] ZSOLDOS, *Magyarország világi archontológiája*, s. 130; RA II/2 – 3, č. 2 599, s. 123 – 124: „*magistro Jachino comite de Roma (!) (Bana) et (de) Pylis*." Hrad Bana sa doteraz nepodarilo presne lokalizovať, no najčastejšie sa uvádza, že stál buď v Bánovciach nad Bebravou, v obci Banka pri Piešťanoch alebo v Sobotišti.

[49] ZSOLDOS, *Magyarország világi archontológiája*, s. 63. RA II/2 – 3, č. 2 604, s. 126; ÁÚO IX, č. 72, s. 115: „*Joachino Magistro Tauarnicorum*."

[50] ÁÚO IV, č. 19, s. 42.

[51] CDH VII/2, s. 43.

[52] Tamže, s. 44 – 45. Pozri aj: ROHÁČ, Bitka na Moravskom poli, s. 7 – 32.

Toto spojenectvo bolo potvrdené zasnúbením Rudolfovej dcéry Klementíny s Ladislavovým bratom Ondrejom.[53] Z uhorskej strany spojeneckú zmluvu uzatvorili varadínsky biskup Vladimír, záhrebský biskup Timotej, bývalý palatín a bývalý slavónsky bán Roland I. Ratold, dverník kráľovnej a novohradský župan Aladár, vicekancelár Demeter a budínsky prepošt Ján.[54] Uhorský kráľ sa s Rudolfom osobne stretol v novembri počas jeho ťaženia proti Henrichovi z Kőszegu.[55] Zo zásnub Klementíny a Ondreja nakoniec nič nevzišlo, keďže Ondrej nasledujúci rok vo veku približne desať rokov zomrel[56] a Klementína sa nakoniec vydala v roku 1281 za Karola Martela z Anjou a z ich manželstva vzišiel budúci uhorský kráľ Karol Róbert (1301 – 1342).[57]

[53] CDH V/2, s. 390: „*Et sponsalia contracta inter illustrem A. ducem totius Sclauoniae et Croatiae, fratrem ipsius regis Hungarie, et filiam nostram karissimam Clemenciam, matrimonio subsecuto, die ad hoc per Ladislaum illustrem Regem Hungarie, et per nos, vel per intermedios nuncios nostros solempnes, laudabiliter consummentur*.“ ROHÁČ, Bitka na Moravskom poli, s. 11 – 12; PALKO, Uhorsko-české vzťahy v rokoch 1272 – 1278, s. 44; KÜSTERNIG, Andreas. Probleme um die Kämpfe zwischen Rudolf und Ottokar und die Schlacht bei Dürnkrut und Jedenspeigen am 26. August 1278. In *Jahrbuch des Vereins für Landeskunde,* 1978 – 1979, roč. 44 – 45, č. 1, s. 241.

[54] CDH V/2, s. 388 – 389: „*Nos Lodomerius Varadiensis, Timotheus Zagrabiensis, ecclesiarum episcopi, Rolandus Banus, Aladarius magister dapiferorum regine Hungarie, et Comes de Neugrad, magistri, Demetrius Albensis, aule regie Vice-Cancellarius, Iohannes Budensis, Praepositi,...*“ Pozri aj: TIHÁNYIOVÁ, Monika. Palatín a bratislavský župan Roland z rodu Ratoldovcov. In *Verbum historiae*, 2015, roč. 3, č. 1, s. 37.

[55] ÁÚO IV, č. 38, s. 77 – 78.

[56] Neskôr sa v dejinách vyskytli dve osoby, ktoré sa vydávali práve za tohto Ondreja. Prvýkrát to bolo po smrti Ladislava IV., kedy tento Ondrej vzniesol nárok na uhorský trón voči Ondrejovi III. (1290 – 1301). Napadol vojensky Uhorsko z Poľska, no bol nakoniec zavraždený. Ešte obskúrnejší je prípad, kedy sa v roku 1317 na Malorke vydával niekto za tohto Ondreja a bol uväznený malorským kráľom Sanchom Mierumilovným (1311 – 1324), pričom jeho ďalší osud je neznámy. Pozri: ZSOLDOS, Attila. Tamás fia Sinka érdemei (Elhallgatás és manipuláció oklevelek narratioban). In CSUKOVITS, Enikő (ed.). *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Budapest: Magyar országos levéltár, 1998, s. 327 – 329; KRISTÓ, Gyula (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár*. *IV. 1315 – 1317*. Budapest – Szeged, 1996, č. 430, s. 163.

[57] ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní veků*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 411; WURZBACH, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*. *Sechster Teil*. Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1860, s. 159.

Záver Joachimovho pôsobenia a jeho dedičstvo na poli medzinárodných vzťahov v podobe bitky na Moravskom poli

Joachimovi sa stalo jeho angažovanie osudným, keďže kvôli svojim skutkom sa dostal do sporu s Baboničovcami, ktorí pre uzavretie protičeského spojenectva s Habsburgovcami podnietili vojenskú rebéliu. Okrem snahy získať majetky, ktoré obe šľachtické rody považovali za svoje, sa druhým sporným bodom medzi Gutkeledovcami a Baboničovcami stalo Slavónsko a snaha získať tu politickú hegemóniu. Nakoniec Joachim zomrel rukou Štefana Baboniča, ktorý si na pomoc povolal lúpežných rytierov zo Štajerska.[58] Otázka je, či títo štajerskí rytieri nemali aj inú motiváciu než len žold. Nedá sa vylúčiť, že mali aj osobné dôvody na pomstu voči Uhorsku prameniacu ešte z čias, keď Uhorsko spravovalo Štajersko. Hypoteticky možno uvažovať aj o priamej pomste voči Joachimovmu otcovi Štefanovi.

Jedným zo sporných majetkov medzi Gutkeledovcami a Baboničovcami sa stal hrad Steničnjak.[59] A práve počas obliehania tohto hradu Joachim zahynul. Hoci Joachim stál na čele kráľovskej armády, primárne tým sledoval vlastné záujmy. Strana Gutkeledovcov a pánov z Kőszegu bola Joachimovou smrťou oslabená, a tak páni z Kőszegu museli s Baboničovcami uzavrieť mier.[60] Avšak aj po Joachimovej smrti konflikt pokračoval medzi Baboničovcami a Joachimovými bratmi na čele s Mikulášom Gutkeledom, ktorý za spojencov získal znovu rod pánov z Kőszegu, keďže jednak pre Baboničovcov boli podmienky uzavretého mieru až príliš výhodné a jednak Baboničovci uzavreli mier len s pánmi z Kőszegu a nie s Gutkeledovcami a ich tak neviazala žiadna mierová prísaha.[61]

---

[58] ÁÚO IV, č. 108, s. 179: „*...et specialitater tunc, quando eosdem in societate magistri Joachym cognati eorum contra Stephanum et Ladyzlaum filios Stephani, infideles nostros, qui ad destruendum vniuersos nobiles et populos nostros, sub Banatu Regni nostri constitutos quamplures conductos Theotonicos de Styria secum adduxerant,...*“; KRISTÓ, *Az aranybullák százada*, s. 136.

[59] Hrad sa nachádza pri chorvátskom meste Karlovac a v súčasnosti sa z neho zachovalo len nepatrné torzo zrúcanín. KLAIĆ, *Povijest Hrvata od nastarijih vremena*, s. 286; KEKEZ, Između dva kralja, s. 64; KEKEZ, *Plemićki rod Babonića*, s. 55 – 57.

[60] CDRCDS VI, č. 207, s. 240 – 242: „*similiter sine precio remittemus preter obsides magistri Nicholai fratris dicti J[oachini] bani preter castrum suum Stenichnak vocatum ... idem magister J[ohannes] fratres et socii sui nobis, fratribus, cognatis et sociis prefatis duos comitatus de Pezeth, utem comitatus de Guerce, de Gay, de Dressnik et de Nouo castro ac villam Pe[ri] nead peticionem capitanei contulerunt ad percipienda iura consueta eorundem tenendos et habendos et id nobis ex uoluntate et consensu domini A[ndree] ducis contulerunt*.“

[61] KEKEZ, Između dva kralja, s. 64 – 65; KEKEZ, *Plemićki rod Babonića*, s. 58.

Rudolf Habsburský vyhlásil vojnu českému kráľovi a postupne začal obsadzovať Přemyslom dobité a získané rakúske územia. Toto habsbursko-uhorské spojenectvo vyvrcholilo bitkou na Moravskom poli v roku 1278 a porážkou Přemysla Otakara II. Hoci táto udalosť sa odohrala až po Joachimovej smrti, nemalú časť uhorskej armády tvorili práve vojská Gutkeledovcov. Ďalšie zložky uhorského vojska boli vojská Čákovcov a Abovcov, ako aj kumáni v službe uhorského kráľa.[62] Štefan II. Gutkeled, v tom čase krajinský sudca a mošonský župan,[63] spolu s palatínom Matúšom II. Čákom[64] velili uhorskej jazde. Okrem Štefana sa bitky zúčastnil aj severínsky bán Lothard, syn komesa Pavla Gutkeleda spolu so svojím synom Ladislavom.[65] Ďalej to bol magister Kozma Gutkeled, ktorý zajal akéhosi kastelána českého kráľa.[66]

Záver

Joachim Gutkeled bol jedným z hlavných aktérov feudálnej anarchie a vnútropolitickej krízy Uhorska druhej polovice 13. storočia. Ako vplyvný šľachtic s viacerými županskými a dvorskými funkciami sa stal aj človekom riešiacim zahraničnopolitické smerovanie Uhorska a ovplyvňovanie kráľa v tejto otázke. Otázku uhorskej zahraničnej politiky podmieňoval svojimi osobnými záujmami, ktorými boli zisk majetkov, najmä v Štajersku prostredníctvom jeho príbuzenského zväzku s dedičkou babenberského panstva Gertrúdou, ktoré v tej dobe patrili českému kráľovi Přemyslovi Otakarovi II. Z tohto dôvodu panovalo medzi nimi nepriateľstvo. Joachim sa preto snažil získať Uhorsko na stranu hlavného politického Přemyslovho nepriateľa Rudolfa Habsburského, čo sa mu nakoniec aj podarilo a uhorský kráľ Ladislav IV. sa stal spojencom Habsburgovcov. Toto spojenectvo bolo potvrdené dynastickým zasnúbením a vojenskými akciami. Naopak, Joachim bol Přemyslom označený všetkými možnými hanlivými prirovnaniami a snažil sa dosiahnuť, aby sa uhorský kráľ odpútal od Joachimovho protičeského vplyvu.

[62] SĂLĂGEAN, Tudor. *Transylvania in the Second Half of the Thirteenth Century. The Rise of the Congregational System*. Leiden – Boston: Brill, 2016, s. 125; KÜSTERNIG, Probleme um die Kämpfe zwischen Rudolf und Ottokar, s. 284; ROHÁČ, Bitka na Moravskom poli, s. 7 – 32.

[63] ZSOLDOS, *Magyarország világi archontológiája*, s. 34, s. 171.

[64] Tamže, s. 21.

[65] ÁÚO V, č. 42, s. 66 – 68.

[66] RA II/2 – 3, č. 3 457, s. 383 – 384.

Postupoval jednak diplomatickými aktivitami a jednak podporou Joachimových oligarchických a šľachtických protivníkov. Nakoniec Joachim uprostred bojov zomrel bez toho, aby vedel, ako nakoniec dopadlo jeho angažovanie sa na poli medzinárodných vzťahov a diplomacie a bez akéhokoľvek majetkového zisku v Štajersku, respektíve mimo Uhorska. Hoci jeho bratia naďalej pokračovali v bojoch, nemali už takú charizmu a zručnosť ako Joachim, aby dokázali aktívne sa angažovať v medzinárodnej politike.

BIBLIOGRAFIA

Pramene

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. *Tomi V*, *Volumen 1*. Budae: Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1829, 328 s.

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. *Tomi V*, *Volumen 2*. Budae: Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1829, 608 s.

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. *Tomi VII*, *Volumen 2*. Budae: Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1832, 378 s.

KRISTÓ, Gyula (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár*. *IV. 1315 – 1317*. Budapest – Szeged, 1996, 366 s.

REDLICH, Oswald – BÖHMER, Johann Friedrich (eds.). *Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. 1273 – 1313*. *Erste Abteilung*. Innsbruck: Verlag des Wagnerischen Universitäts-Buchhandlung, 1898, 562 s.

SEEMÜLLER, Josef (ed.). *Ottokars Österreichische Reimchronik*. *Teil 1*. In *Monumenta Germaniae Historica Dt. Chron.* 5/1. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1890.

SCHNEIDER, Fedorus (ed.). *Iohannis abbatis Victoriensis*. *Liber certarum historiarum*. *Tomus I. Libri I – III.* In *Monumenta Germaniae Historica SS rer. Germ. 36/1*. Hannoverae – Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1909.

SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Ivan (eds.). *Az Arpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. *II. kötet. 2. – 3. füzet 1272 – 1290*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961, 527 s.

SMIČIKLAS, Tade (ed.). *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Volumen VI. Diplomata annorum 1272 – 1290. Continens. Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1908, 828 s.

VESZPRÉMY, László – SCHAER, Frank (eds.). *Simonis De Kéza. Gesta Hungarorum*. Budapest – New York: CEU Press, 1999, 235 s.

WATTENBACH, Wilhelm (ed.). *Annales Austriae*. In *Monumenta Germaniae Historica SS 9*. Hannoverae: Impensis bibliopolii avlici hahniani, 1851.

WENZEL, Gustáv (ed.). *Árpádkori új okmánytár*. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. IV. 1272 – 1290. Pest: Eggenberger Ferdinánd Akademiai Könyvárusnál, 1862, 414 s.

WENZEL, Gustáv (ed.). *Árpádkori új okmánytár*. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. V. 1290 – 1301. Pest: Eggenberger Ferdinánd Akademiai Könyvárusnál, 1864, 336 s.

WENZEL, Gustáv (ed.). *Árpádkori új okmánytár*. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. IX. 1272 – 1290. Pest: Eggenberger Ferdinánd Akademiai Könyvárusnál, 1871, 584 s.

ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Budapest: História, 2011, 382 s.

Literatúra

BALÁZS, László. Gutkeled nembeli Joachim hűtlensége. In *Joghistória*, 2014, roč. 31 – 32, č. 4, s. 31 – 37.

HERUCOVÁ, Angelika. Vojna o babenberské dedičstvo a Štefan V. In *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 1, s. 3 – 24.

KARBIĆ, Marija. Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićkog roda Gut-Keled. In TRIŠLER, Renata – MAK, Nikola (eds.). *VDG Jahrbuch*, 2000, s. 19 – 24.

KEKEZ, Hrvoje. Između dva kralja: plemićki rod Babonića u vrijeme promjene na ugarsko-hrvatskom prijestolju, od 1290. do 1309. godine. In *Povijesni prilozi*, 2008, roč. 35, č. 27, s. 61 – 87.

KEKEZ, Hrvoje. *Plemićki rod Babonića do kraja 14. stoljeća* [Doktorski rad]. Sveučilište u Zagrebu. Hrvatski studiji. Zagreb, 2011, 477 s.

KISS-KOMJÁTHY, Andor. „Qui nec eidem regni, nec regno Ungarie fidelis existit". Gutkeled Nembeli Joachim személye és szerepe. In *Fons*, 2023, roč. 30, č. 3, s. 273 – 310.

KLAIĆ, Vjekoslav. *Povijest Hrvata od nastarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*. *Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1982, 382 s.

KRISTÓ, Gyula. *Az aranybullák százada*. Budapest: Kossuth kiadó, 1998, 208 s.

KÜSTERNIG, Andreas. Probleme um die Kämpfe zwischen Rudolf und Ottokar und die Schlacht bei Dürnkrut und Jedenspeigen am 26. August 1278. In *Jahrbuch des Vereins für Landeskunde*, 1978 – 1979, roč. 44 – 45, č. 1, s. 226 – 311.

MARSINA, Richard. Přemysl Otakar II. a Uhorsko. In *Folia Historica Bohemica*, 1979, roč. 1, č. 1, s. 37 – 65.

MEIER, Hermann. Gertrud Herzogin von Österreich und Steiermark. In *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 1927, roč. 23, č. 1, s. 5 – 38.

NOVOTNÝ, Václav. *Rozmach české moci za Přemysla Otakara, 1253 – 1271*. *České dějiny*. *Díl 1*. *Číslo 4*. Praha: Jan Laichter, 1937, 499 s.

ORSÁGOVÁ, Zuzana. *Kráľovné arpádovského obdobia* [Dizertačná práca]. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2013, 216 s.

PALKO, Jakub. Budínsky mier 1254. In *Opus Signinum*. *Historia Nova 16*. Bratislava: Stimul, 2020, s. 31 – 51.

PALKO, Jakub. Uhorsko-české vzťahy v rokoch 1270 – 1272. In *Opus Tessellatum*. *Historia Nova 14*. Bratislava: Stimul, 2017, s. 7 – 33.

PALKO, Jakub. Uhorsko-české vzťahy v rokoch 1272 – 1278. In *Medea – Studia mediaevalia et antiqua*, 2019, roč. 21 – 22, č. 1, s. 29 – 72.

PALKO, Jakub. Majetkové spory štajerských kláštorov v čase uhorskej správy 1254 – 1260. In *Historický časopis*, 2021, roč. 69, č. 1, s. 3 – 26.

PALKO, Jakub. *Štefan I. Gutkeled (†1259): Banus et dux tocius Sclavoniæ et capitaneus Styriæ*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2024, 184 s.

ROHÁČ, Peter. Bitka na Moravskom poli 1278. In *Vojenská história*, 2017, roč. 21, č. 3, s. 7 – 32.

ROHÁČ, Peter. Česko-uhorská vojna o babenberské dedičstvo 1273 (IV.). In *Vojenská história*, 2017, roč. 21, č. 2, s. 8 – 36.

SĂLĂGEAN, Tudor. *Transylvania in the Second Half of the Thirteenth Century*. *The Rise of the Congregational System*. Leiden – Boston: Brill, 2016, 292 s.

SLÍVA, Jan. Abbas indignus et pullus semicoctus aneb Jindřich z Isernie hostem ve Strahovském klášteře. In *Mediaevalia historica Bohemica*, 2022, roč. 25, č. 1, s. 7 – 35.

SZABÓ, Károly. *Kun László. 1272 – 1290*. Budapest: Méhner Vilmos Kiadása, 1886, 192 s.

TIHÁNYIOVÁ, Monika. Palatín a bratislavský župan Roland z rodu Ratoldovcov. In *Verbum historiae*, 2015, roč. 3, č. 1, s. 7 – 38.

WURZBACH, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*. *Sechster Teil*. Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1860, 492 s.

ZSOLDOS, Attila. Tamás fia Sinka érdemei (Elhallgatás és manipuláció oklevelek narratioban). In CSUKOVITS, Enikő (ed.). *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Budapest: Magyar országos levéltár, 1998, s. 327 – 337.

ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní veků*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 752 s.

Úvahy o „Oriente“ a idea ázijského despotizmu v dielach vybraných autorov európskej antiky, renesancie a baroka[1]

Juraj Leško

Abstract

The concept of the “oriental despot” has undergone a long evolution, adapting to shifting political and ideological contexts from classical Greece to early modern Europe. Initially, it helped the Hellenes define themselves against the Achaemenid Persians and later served Roman political interests, from justifying imperial expansion to shaping Augustan propaganda. In the Renaissance and early modern period, it became a tool for critiquing European governance and reinforcing a sense of cultural and religious superiority over the Ottomans. Though rooted in antiquity, its core idea, that certain peoples are naturally inclined to subjugation, persisted into modern political thought. This paper partially explores its origins and transformations across time, at each turn pointing out the persisting allusions to the concept’s antique origins while focusing on its contemporary utilisations.

Key words: despotism; monarchy; political theory; stereotypes; otherness; Orient; absolutism; renaissance; classical antiquity

Západná predstava ázijského despotu, ktorej formáciu a formulácie nájdeme v antickej grécko-latinskej spisbe, sa dá zhrnúť nasledovne: krutovládca, ktorého moc sa opiera o zastrašovanie lenivých ľudí vyčerpaných horúčavami. Je chamtivý, paranoidný, ku všetkým sa správa ako k otrokom. Poddaní ho nenávidia. Zároveň si však nie sú schopní predstaviť iné zriadenie, aj keby ho zvrhli, nahradili by ho ďalším despotom. K modernému využitiu tohto súboru ideí a stereotypov výrazne prispeli autori ako Montesquieu, ktorý sa mu venoval vo všetkých svojich

[1] Štúdia vychádza z bádania, ktorého prevažná časť prebehla v akademickom roku 2023/2024 pre I. kapitolu mojej bakalárskej práce *Koncept orientálneho despotizmu v diele francúzskeho filozofa Montesquieho*. Tá bola obhájená v r. 2024 na Katedre všeobecných dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Okrem toho na internetovej stránke *HistoryLab* vyšiel 27. 1. 2025 môj populárno-vedecký článok *Orientálny despotizmus, realita alebo mýtus? Montesquieu v tom mal jasno*, založený na II. kapitole rovnakej práce.

hlavných dielach vrátane *Ducha zákonov* (1748), či Karl Marx, ktorý v súvislosti s ňou formuloval teóriu tzv. ázijského spôsobu výroby (*Grundrisse*, 1857 – 1858; *Kapitál*, 1867 – 1894).

Koncept orientálneho despotizmu tak ako keby neostal anachronizmom, ale zdanlivo dostal novú tvár s každým ďalším obdobím. Ako a prečo sa vlastne zrodila predstava o Východe ako priestore prirodzenej krutovlády? A akým spôsobom sa tento starý koncept vrátil do európskeho diskurzu v renesancii a novoveku, keď už dávno stratil svoj pôvodný kontext? Odpoveď na tieto otázky vedie k antickým počiatkom tohto stereotypu – k momentom, keď grécko-rímska civilizácia konštruovala vlastnú identitu v opozícii voči „barbarskému“ Východu. Rovnako zaujímavé je pýtať sa, či autori renesancie a novovekého osvietenstva tento koncept oživili, a ak áno, aké v ňom našli využitie s ohľadom na dobové filozofické, ideové a mocensko-politické okolnosti.

„*Sú od prírody stavanejší na to byť otrokmi.*“ Počiatky v antike

Predstava o hrôzovládnych panovníkoch „Orientu“ a ich „servilných“ krajanoch sa v antickom Grécku formovala na stereotypoch barbarstva. Sprvu neutrálny pojem *βαρβαρόφωνος* („osoba, ktorej reč znie ako *bar*, *bar*“) sa v *Odysei* neobjavuje vôbec, zatiaľ čo v *Iliade* raz. Slúži v nej na označenie Károv, trójskych spojencov z Ázie, ktorí sa v očiach Achájcov dorozumievali zvláštnym jazykom. V slovenskom jazyku je podobným výrazom „brblať“, ktorý preložíme ako „rozprávať nezrozumiteľne“. Najneskôr od 5. stor. p. n. l. však začalo slovo *barbaros* získavať vplyvom grécko-perzských kontaktov širšie významy. Ako medzník si môžeme stanoviť Aischylovu tragédiu *Peržania*, ktorá, hoci Achajménovcov a ani ich rôznorodých bojovníkov nezobrazovala jednorozmerne, položila základy dichotomického vnímania „východných cudzincov“ ako rozmarných a hierarchických súperov skromných rovnostárskych Grékov. Vymedzovanie sa voči barbarom – z ktorých „arogantná Perzia“ bola svojou rozlohou a (multi)kultúrnym vplyvom najprominentnejšia – uľahčilo kreáciu spoločnej gréckej identity prekonávajúcej rozdrobenosť lokálnych *poleis*.[2] Avšak Aischylos, Herodotos ani Xenofón ešte

[2] BISAHA, Nancy. *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004, s. 45 – 46.

Ázijčanky a Ázijčanov nevykresľovali ako podradných ľudí, nivočených svojím partikulárnym zriadením.[3]

Isokrates, aténsky zástanca demokracie ako ideálneho zriadenia, žil storočie po zavŕšení spomínaných vojen a vplyv achajménovských veľkokráľov na Grékov sledoval s nevôľou. V jeho bipolárnych formuláciách bolo odrazenie Peržanov Grékmi víťazstvom slobodu milujúcej Európy nad Áziou v okovách monarchie.[4] Monarchiu pritom vnímal ako zriadenie rovnako nebezpečné pre poddaných aj pre kráľa, nevyhnutne sa obávajúceho o svoj život, majúceho potrebu poddaných držať poslušných strachom.[5] Jeho súčasník Platón ako jeden z prvých nazval perzské zriadenie „despotickým“ (*despotikón*). *Despótes* znamená po grécky „pán“ a v politických úvahách vtedajšieho Grécka, najmä atických autorov vnímajúcich Atény ako centrum kultúrneho sveta, nabral konotáciu vládcu, ktorý sa k poddaným

[3] ISAAC, Benjamin. *The Invention of Racism in Classical Antiquity*. Princeton: Princeton University Press, 2004, s. 302 – 303; Isaac presvedčivo argumentuje, že ostré vymedzovanie niektorých gréckych autorov voči „inakosti“ a „menejcennosti“ Peržanov prišlo až po grécko-perzských a peloponézskych vojnách, nie počas nich. Zhodujem sa s jeho čítaním klasických gréckych autorov v tom, že kým skorší filozofovia niekedy svoje príbehy dramatizovali kontrastom medzi „gréckou chudobou a odvahou“ a „ázijským luxusom a prefíkanosťou“, nezašli tak ďaleko ako Isokrates či Euripides. Tí už v južných a východných kultúrach ako Egypt a Perzia videli opovrhnutia hodných prirodzených nepriateľov gréckeho sveta, servilných voči vôli jedinca. Pre príklad z drám Euripida pozri repliku Heleny Spartskej v egyptskom exile: EURIPIDES. *Heléne*, ed. John Davie. Euripides Heracles and Other Plays. Penguin Books, 2002, s. 276.

[4] ISOKRATES. *Panegyrikós* (ed.). George Norlin. Isocrates in Three Volumes I. London: William Heinemann Ltd., 1928, s. 169, 215 – 241. Na inom mieste sa Isokrates vyjadril o nevhodnosti toho, že Ázia ostávala bohatšia než Európa, a aby barbari žili v lepších podmienkach než Heléni: ISOKRATES. *Fílippos* (ed.). George Norlin. Isocrates in Three Volumes I. London: William Heinemann Ltd., 1928, s. 324. V Isokratovom kontexte znamenalo označenie „Európa“ (*Εὐρώπη*) v prvom rade pevninské Grécko vrátane Macedónie a Tráciu za Hellespontom, a v teoretickejšom zmysle aj viac odľahlé oblasti: DE ROMILLY, Jacqueline. Isocrates and Europe. In *Greece & Rome* 1992, roč. 39, č. 1, s. 2 – 13. Podobne pomenovanie „Ázia“ (*Ἀσία*) prináležalo v dielach klasických gréckych autorov najmä Anatólii a v širšom zmysle Achajménovským dŕžavám od Hellespontu po Himaláje: VAGGIONE, Richard. Over All Asia? The Extent of the Scythian Domination in Herodotus. In *Journal of Biblical Literature*, 1973, roč. 92, č. 4, s. 523 – 530. Nedá sa ich naplno stotožňovať s neskôr pridelenými územnými rozsahmi.

[5] ISOKRATES. *Peri eirénés* (ed.). George Norlin. Isocrates in Three Volumes II. London: William Heinemann Ltd., 1929, s. 78 – 79.

správa ako k majetku.[6] V rámci majetku boli chápané okrem neživých predmetov aj zvieratá a vlastnené neslobodné osoby.[7]

Ako podstatnú príčinu despotickosti a perzských prehier vnímal Platón nadmerné bohatstvo, ktoré malo od detstva kaziť následníkov trónu. S mocenskými elitami, ktoré sa naháňali za prepychom, sa vraj z perzskej spoločnosti vytratila spolupatričnosť a nahradila ju závisť a podozrievavosť. Podľa Platónovej filozofie etnickí Peržania, ktorí vložili svoju energiu do vybudovania achajménovských dŕžav, stratili ochotu bojovať. To malo veľkokráľov donútiť prejsť prevažne na inorodých žoldnierov. Za potvrdenie svojho názoru bral predchádzajúce úspechy Kýra a Dareia I., ktorí sa do bohatstva nenarodili.[8] Kýros podľa neho bystro udržiaval rovnováhu medzi benevolentnosťou a tvrdosťou, čo roľníctvo, vojakov a vládnuce vrstvy viedlo k jednote a pocitu rovnosti. Pre Platóna bola monarchia Kýra a Dareia zlatým stredom medzi dvoma extrémami: prvý predstavovala despotickosť achajménovských veľkokráľov jeho čias, druhý aténska demokracia.[9] Medzi despotizmom a tyraniou videl ten rozdiel, že kým tyrania predstavovala nelegitímnu uzurpáciu moci, despotickosť bola najopresívnejší stupeň právoplatnej monarchie.

Aristoteles, jeho žiak, došiel k nekompromisnejším záverom. Veril, že slobodu a ušľachtilosť mali Gréci vrodenú a v porovnaní s nimi boli všetci barbari vrátane ich kráľov menejcenní.[10] Práve čítania Aristotela umožnili orientálnemu despotovi stať sa flexibilným a rozoznateľným toposom politickej filozofie. Despotické zriadenie, z praktického hľadiska podobné tyranii, bolo aj preňho odlíšiteľné

[6] K Aténam ako priesečníku filozofov so súdobým významom v rámci grécky-hovoriaceho sveta 5. a 4. stor. p. n. l. pozri napr. podrobnú no ľahko zrozumiteľnú prácu: NAILS, Debra. *The People of Plato: A Prosopography of Plato and Other Socratics*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2002, 464 s. Pre aplikáciu výrazu *despótes* v mocenskom slovníku grécky-hovoriacich autorov pozri tiež: ISAAC, *The Invention of Racism*, passim. Pre ďalší kontext porovnaj tieto myšlienky so sumarizáciou Aristotelovho chápania rozdielu medzi gréckymi a blízkovýchodnými domácnosťami na nasledujúcej strane.

[7] V súvislosti s týmto nájdeme napr. v Aristotelových dielach označenia neslobodných osôb ako „*živých nástrojov*“ a „*živých telies/majetku*“. Populárny bol tiež pojem *andrápodon*, čiže „*ľudskonohé stvorenie*“, podobné slovu „*tetrápoda*“ (t. j. „*štvornohé stvorenia*“), ktorým bol označovaný dobytok. Bližšia analýza tejto terminológie a jej širšiemu kontextu sa nachádza v nedávnej monografii FORSDYKE, Sara. *Slaves and Slavery in Ancient Greece*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021, 270 s.

[8] PLATÓN. *Nómoi*, ed. Benjamin Jowett. The Dialogues of Plato Vol. V. Oxford: Oxford University Press, 1892, III. 695 – 698, s. 76 – 80.

[9] PLATÓN, *Nómoi*, III. 693 – 694, s. 75 – 76.

[10] ARISTOTELES, *Politiká*, I.6, s. 7 – 8.

od tyranie legitimitou. Tyrania nastávala proti vôli ľudu či aspoň nezanedbateľnej časti spoločnosti. Despota bol ľuďmi prijatý aspoň pasívne. Jeho moc nebola anomáliou, ale dedičným archetypom samovlády vlastným v prvom rade Ázii.[11] Aristoteles uviedol aj údajný rozdiel v domácnostiach. Gréci mali doma dva typy vzťahov: medzi otcom a synmi, založený na vodcovstve slobodných osôb, ktorý bol zároveň princípom politickej (od slova *polis*) monarchie. Druhý grécky vzťah bol medzi pánom a neslobodnými, jeho „živými nástrojmi“. Peržania podľa neho tento rozdiel neuznávali, despoticky využívali neslobodných i synov, čoho odrazom mala byť despotická („panská“) monarchia.[12]

Despotikón mal vraj ako zriadenie oporu v prirodzenej pasivite a nečinnosti obyvateľstva oblastí s vyššími teplotami než na aké boli Gréci zvyknutí. Aristoteles tvrdil, že ľudia chladných podnebí boli duchaplní, no nešikovní a hlúpi; etniká teplých krajín boli zas šikovné a vynaliezavé, no bezduché. Boli podľa neho ľahko zotročiteľné. Gréci žijúci v strede mali mať všetky tri spomínané kvality a ani jednu zo spomínaných vád. To ich malo predurčovať k vláde nad svetom.[13] Jeho súčasník Hippokrates tiež odôvodňoval údajnú podradnosť Ázijčanov klímou. V Ázii je počasie nemenné, písal, čo z miestnych vysáva vitalitu, v dôsledku čoho sú krotkí. Gréci sú však fyzicky a psychicky stimulovaní premenlivým počasím. Pokiaľ by sa aj našiel Ázijčan odolný dušou i telom, Hippokrates sa domnieval, že v istom bode by podľahol tlaku despotov.[14] Aristotelov žiak Alexander Veľký v snahe sceliť svoje multikultúrne domínium skĺbil grécko-macedónske tradície moci s blízkovýchodnými, za čo ho oponenti kritizovali. Odvolávajúc sa na myšlienky prisudzované najmä Aristotelovi, učiteľovi mnohých macedónskych aristokratov, títo kládli dôraz na to, aby sa každému vládlo podľa toho, na čo bol stavaný počasím. To bolo v ich očiach totožné s tým, čo miestni historicky od svojich vládcov očakávali. Alexander zomrel mladý. Jeho domínium sa nerozdrobilo hneď, ambiciózni generáli sa rozdelili podľa vojsk, území aj podľa toho, kto sa im videl

[11] ARISTOTELES, *Politiká*, III.14, s. 95 – 96.

[12] ARISTOTELES. *Éthika Nikomacheia*, ed. William David Ross. Nicomachean Ethics. Bemidji: Focus Publishing, 2002, VIII.10, s. 132.

[13] ARISTOTELES, *Politiká*, VII.7, s. 213 – 214.

[14] HIPPOKRATES. *Peri aéron, ydáton, tópon*, eds. Evan Hayes – Stephan Nimis. Hippocrates' On Airs, Waters, and Places and the Hippocratic Oath. Oxford: Faenum Publishing Ltd, 2013, 16, s. 73 – 74.

ako ideálny dedič. Keď sa po vojnách nakoniec ustálilo rozdelenie sfér, helenistické dynastie zväčša pokračovali v Alexandrovom prístupe.[15]

Výstižne daný posun zachytil Plutarchos, hodnotiaci toto obdobie retrospektívne o štyri storočia neskôr. „[Alexander] *sa totiž nesprával, ako mu radil Aristoteles, jednak ku Helénom ako vodca a naopak ku barbarom ako pán* [t.j. despota]; *ani sa nestaral o jedných* [t.j. Helénov] *ako o priateľov a blízkych, kým o druhých* [t.j. negrécke, afroázijské obyvateľstvo novozískaných území] *ako o živočíchy a rastlinstvo*.“[16] Naopak, Plutarchos uvádza, že v kontraste s touto údajnou radou Aristotela mienil Alexander, aby obyvatelia jeho zemí „*vnímali ako svoju vlasť celú obývanú zem*.“[17] Vidíme tu zmenu perspektívy. Úzkoprsý, defenzívny pohľad malých *poleis* bol osožný pri stretoch s rozpínavosťou Achajménovcov, no pre stabilitu rozsiahlych helenistických monarchií sa ukázalo ako užitočnejšie isté osvojenie kozmopolitizmu, cynicko-stoického myšlienkového prúdu hlásajúceho, že všetci ľudia sú súčasťou rovnakého „svetomesta“ či „svetoobce“ (*kosmopolis*). Gréci aj ostatní mali teda rovnaké predispozície pre pozitívne aj negatívne vlastnosti a skutky.[18]

---

[15] Rovnako ako dnes aj vtedy išlo o heterogénne územia s rôznorodými populáciami. V helenistickej epoche (2. pol. 4. stor. p. n. l. – 1. pol. 1. stor. n. l.) sa do ich čela dostali rôzne macedónsko-grécke dynastie s odlišnými individuálnymi vládkyňami a vládcami, ktoré a ktorí počas svojich pôsobení prijímali viaceré prístupy. Na doplnenie obrazu preto treba podotknúť, že kozmopolitná teória neznamenala zánik pozorovateľných rozdielov medzi väčšinovým pred-helénskym obyvateľstvom a dominantnou helénskou menšinou. Tá zastávala najvýhodnejšie pozície vo väčšine oblastí od vzdelávacích inštitúcií cez panovnícky dvor a administratívu až po armádu a obchod. Táto elitná vrstva však bola čiastočne preniknuteľná i pre osoby autochtónneho pôvodu, ak vedeli dobre po grécky a prijali vyššiu helénsku kultúru. Pozri: STROOTMAN, Rolf. The Hellenistic Royal Court. Court Culture, Ceremonial and Ideology in Greece, Egypt and the Near East, 336-30 BCE. In *Mnemosyne*, 2007, roč. 62, č. 1, passim. Strootmanova práca obsahuje bohatú primárnu aj sekundárnu bibliografiu na tieto témy.

[16] Citované z: PLUTARCHOS. *Ethiká*, ed. Frank Cole Babbitt. Plutarch's Moralia IV. London: William Heinemann Ltd, 1936, s. 397 – 399: „*οὐ γάρ, ὡς Ἀριστοτέλης συνεβούλευεν αὐτῷ, τοῖς μὲν Ἕλλησιν ἡγεμονικῶς τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος, καὶ τῶν μὲν ὡς φίλων καὶ οἰκείων ἐπιμελούμενος τοῖς δ' ὡς ζῴοις ἢ φυτοῖς προσφερόμενος*.“ Preklad vlastný.

[17] Citované z: PLUTARCHOS, *Ethiká*, s. 399: „*πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν ἡγεῖσθαι.*“ Preklad vlastný. Pre iný prameň zachytávajúci Alexandrovo povestné odmietnutie bipolárneho delenia na Grékov so šľachetnými vlastnosťami a barbarov nečestnej povahy pozri: STRABÓN. *Geographiká,* ed. Horace Leonard Jones. The Geography of Strabo in Eight Volumes I. London: William Heinemann, 1917, I.4.9, s. 247 – 249.

[18] Gréci aj Negréci boli podľa tejto filozofie rovnako schopní prísť s rôznymi formami spoločnosti. Helenistickí historici ako Megasthenés, ktorý Indiu navštívil, a Diodoros Sicílsky, boli tak na Indickom subkontinente aj v dejinách Iránskej plošiny schopní identifikovať aristokracie aj rovnostárske demokracie. Pozri DIODOROS SICILSKÝ. *Bibliothéke historiké*, ed. Charles Henry Oldfather. Diodorus of Sicily in Twelve Volumes I. Cambridge: Harvard University Press, 1933, II.31, s. 457; MEGASTHENÉS. *Indiká*, ed. John Watson McCrindle. Ancient India as Described by Megasthenês and Arrian. London: Trübner & Co., 1877, s. 38 – 40.

Počnúc 2. stor. p. n. l. začali do východného Stredomoria prenikať Rimania presvedčení, že za úspechy vďačia republikánskemu zriadeniu plynúcemu zo strohosti a mravnej čistoty mýtmi skrytého dávnoveku, ktorú môžu stratiť vplyvom dekadentných monarchií „Orientu“. Rímski moralisti na sklonku republiky videli pôvod všetkého, čo Rimanov malo kaziť, v postupne vzdialenejšej oblasti: sprvu na grekofónnom juhu Itálie (prezývanom Latinmi *Magna Graecia*), neskôr v pevninskom Grécku, napokon v helenistických domíniách Malej Ázie a Blízkeho východu. Cicero, Livius, Seneca a ďalší mali tamojšie obyvateľstvo za rodené otrokyne a rodených otrokov, ktoré a ktorí svojich pánov nenávideli a museli byť preto neustále držaní v strachu.[19] Keď sa záujmy helenistických kráľov Seleukovského domínia a Pontu stretli s rímskymi, Rimania označili svojich rivalov za nových Peržanov a seba za ochrancov Grékov pred útlakom ázijských krutovládcov a občianskej spoločnosti pred otroctvom.[20] Podobne stret Iulia Caesara Octavia a Marca Antonia, občianska vojna dvoch rímskych štátnikov, z ktorých každý mal svojich „barbarských“ spojencov, bol propagandou víťazného Octavia oslavovaný ako triumf republiky nad padlým Rimanom, zvedeným Kleopatrou a falošným leskom orientálnej hrôzovlády. Nebyť Octavia, hlásala propaganda, „mužný Rím“ by bol zotročený servilnými etnikami v područí ženy.[21]

Z tohto hľadiska stojí za zmienku rada, ktorú mal dať podľa Tacita Claudius, v poradí štvrtý cisár po Octaviovi Augustovi, partskému Meherdatovi, keď ho prepúšťal z rukojemníctva: „[nariadil mu] *aby nezmýšľal o despotickej vláde a otrokoch, ale vodcovstve a občanoch, o láskavosti a spravodlivosti, ktorým sa barbari potešia o to viac, pretože na ne nie sú zvyknutí*.“[22] Vývoj grécko-rímskych postojov

[19] ISAAC, *The Invention of Racism*, s. 306 – 317.

[20] STROOTMAN, Rolf – VERSLUYS, Miguel John. From Culture to Concept: The Reception and Appropriation of Persia in Antiquity. In STROOTMAN, Rolf – VERSLUYS, Miguel John (eds.). *Persianism in Antiquity*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2017, s. 26.

[21] MANOLARAKI, Eleni. *Noscendi Nilum Cupido: Imagining Egypt from Lucan to Philostratus*. Berlin: De Gruyter, 2013, s. 30 – 33.

[22] Citované z: TACITUS. *Annales*, eds. Kenneth Wellesley. Cornelii Taciti Libri Qvi Supersunt Tomus I Pars II. Leipzig: Teubner Verlagsgesellschaft, 1986, XII.11, s. 204: „*Ut non dominationem et servos, sed rectorem et cives cogitaret, clementiamque ac iustitiam, quanto ignara barbarie, tanto laetiora capesseret*.“ Preklad vlastný; Tacitus inde vyjadril presvedčenie, že i v momentoch, keď blízkovýchodné spoločnosti prišli o despotu alebo si ho zvrhli, neboli schopní emancipovať sa, zabezpečiť si slobodu. Namiesto toho podľa neho zotrvali v anarchii dokým sa do ich čela nedostal nový krutovládca. Bližšie pozri: ANDRADE, Nathaniel. Seducing Autocracy: Tacitus and the dynasts of the Near East. In *The American Journal of Philology*, 2012, roč. 133, č. 3, s. 459 – 463.

ku kultúram „Východu“ zanechám chronologicky tu. Počas nasledujúcich období používanie orientálneho despotu ako konceptu rozoznateľného od zaužívaných etnocentrických stereotypov ustúpilo. Idea bola využívaná, no sporadicky, najmä na legitimizovanie cisárstva: v rímskom svete žili slobodné občianky a občania pod patronátom najspravodlivejšieho z nich, prvého občana (*princeps*), tribúna ľudu a vrchného veliteľa (*imperator*). Naproti tomu bol barbarský svet a na jeho čele despoti (*reges domini*) panujúci otrokom.[23]

„*Čistá a absolútna tyrania ako tá u Turkov.*“ Renesančný návrat

V západnej Európe sa koncept orientálneho despotického zriadenia väčšinu stredoveku neobjavil.[24] K zmene došlo od 14. stor. ďalej, keď v západnej Európe prebiehalo všeobecné oživenie záujmu o antické diela vyvierajúce z Itálie paralelne s úpadkom posledného priameho zvyšku grécko-rímskej civilizácie v podobe východnej Rímskej ríše. Tento entuziazmus pre antiku prilákal do Itálie z Peloponézu a Konštantínopola utečencov odmietajúcich žiť v Osmanskom štáte. Títo renesančných humanistov nielenže naučili antické grécke dialekty, ale zároveň ich bližšie oboznámili s gréckou literárnou tradíciou, prinášajúc si so sebou mnohé latinskými kresťanmi zabudnuté diela. V renesančnej imaginácii tak našiel koncept orientálneho krutovládcu novú popularitu a využitia.[25] Nešlo iba o primiešanie grécko-rímskych opisov „Orientu“ ako nepriateľa európskej slobody do staršej antipatie vplyvných skupín kresťanských elít voči islamu a Turkom, „postrachu

[23] MARTIALIS. *Epigrammata*, ed. Shackleton Bailey. M. Valerivs Martialis Epigrammata. München: Saur Verlag, 2006, X.72, s. 343. PLINIUS MLADŠÍ. *Panegyricus Traiani*, ed. Jean-Louis Burnouf. *Panégyrique de Trajan.* Paris: Imprimerie et Librairie Classiques de Jules Delain, 1845, II, s. 4; GREGOR VEĽKÝ. *Epistulae.* Ed. Nicola Turchi. Sancti Gregorii Magni Epistolae selectae. Roma: Forzani et Socii, 1907, LXXX, s. 229.

[24] Vyskytol sa zriedka a to u autorov oboznámených s antickými toposmi. Viliam z Malmesbury napríklad v 12. stor. zdôvodňoval rozmach seldžuckých Turkov úplnosťou ich moci nad Arabmi a Peržanmi, prirodzenými otrokmi. Pozri: VILIAM Z MALMESBURY. *Gesta Regum Anglorum*, eds. Roger Mynors – Rodney Thomson – Michael Winterbottom. William of Malmesbury: Gesta Regum Anglorum, The History of the English Kings Volume I. Oxford: Clarendon Press, 1998, IV.360, s. 632 – 635.

[25] BISAHA, *Creating East and West*, s. 50 – 64.

kresťanov“ (*terror Christianorum*).[26] Tak ako s inými ideami kolujúcimi v spoločnosti, vtedajší myslitelia našli pre „orientálneho despotu“ súdobé využitie. Marsilius z Padovy[27] a Mikuláš Oresme[28] použili adjektívum *despoticus*, latinizáciu starogréckeho *despotikós*, obohatené o príbehy ázijskej krutovlády na podporu svetských panovníkov proti autoritárstvu pápežov.

Do druhej polovice 17. stor. bol obraz Osmanov (a „Orientu“) vybalansovanejší než neskôr, ich zriadenie bolo nazývané skôr tyranským než despotickým. „Tyrania“ totiž nemala len podtón bezprávia. Vzdelancom z radov šľachty a bohatého meštianstva slúžila pri opise Osmanov i na zdôraznenie toho, aká rozsiahla bola autorita ich panovníkov. Čo bolo podstatné, takúto rozsiahlosť vnímali ako skrz na skrz neeurópsku. Legitimita Osmanov nebývala spochybňovaná, keďže vládli „v súlade s orientálnou povahou“. Atribúty tyranie a despotického zriadenia sa zlievali, no kým despotická vláda mala takmer výlučne negatívnu konotáciu, „tyrania“ umožnila autorom ako Niccolò Machiavelli, Richard Knolles[29] a Ogier Ghislain de Busbecq[30] nachádzať na Osmanskej ríši aj pozitíva. Obdivné vyjadrenia na adresu Osmanov boli pritom často mienené ako kritika domácich pomerov. Hašterivé kresťanské kniežatá boli postavené do kontrastu s jednotnosťou Osmanov verných sultánovi. Keď sa hľadala príčina osmanských víťazstiev a rýchleho vzostupu, poukazovalo sa na ich disciplinovanosť, meritokraciu ich zriadenia a na efektívnosť ich zákonov.[31]

Do francúzštiny vošiel pojem despota v roku 1489 vďaka Oresmeho prekladu Aristotelovej *Politiky*. Oresme prijal antické myšlienky za svoje, komentujúc, že otroctvo a *despotie* sú pre „Orient“ typické. Idea despotizmu tak bola vo francúzštine naviazaná na „Východ“ od svojho debutu. Ďalší preklad v roku 1568

[26] NEAIMI, Sadek. *L'Islam au siècle des Lumières: Image de la civilisation islamique chez les philosophes français du XVIIIème siècle*. Paris: Éditions L'Harmattan, 2003, s. 166.

[27] MARSILIUS Z PADOVY. *Defensor pacis*, ed. Annabel Brett. Marsilius of Padua: The Defender of the Peace. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, II.1.1, s. 139 – 140.

[28] MIKULÁŠ ORESME. *Livre de Politiques*, ed. Albert Douglas Menut. Maistre Nicole Oresme: Le Livre de Politiques d'Aristote. Published from the Text of the Avranches Manuscript 223. In *Transactions of the American Philosophical Society*, 1970, roč. 60, č. 6, VI, s. 274.

[29] Anglický historik v 16. stor., autor *The Generall Historie of the Turkes* (1603), prvej histórie Osmanov v angličtine.

[30] Veľvyslanec viedenských Habsburgovcov na dvore osmanského panovníka Sülejmana I, autor travelógu *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum* (1581).

[31] MALCOLM, Noel. *Useful Enemies: Islam and the Ottoman Empire in Western Political Thought, 1450–1750*. Oxford: Oxford University Press, 2019, s. 144 – 162.

od Loysa Le Roya nevyužil Oresmeho pofrancúzštenie gréckeho slova. Le Roy *despótes* preložil doslovne ako *seigneur*, „pán“ s feudálnym podtónom. Menujúc príklady „tejto barbarskej, ázijskej“ monarchie, Le Roy uviedol Etiópiu, Osmanov a Rus (vnímanú skôr ako tatársky než európsky kraj). Jeho preklad využil Jean Bodin v *Šiestich knihách o štáte*,[32] politicko-filozofickom diele z roku 1576, ktoré popularitou a vplyvom prekonal až Montesquieho *Duch zákonov* (1748).[33] Podľa Bodina bola *monarchie seigneuriale* najstarším zriadením a od *monarchie royale* („kráľovskej monarchie“) sa líšila absenciou zákonov limitujúcich moc kráľa. Rozdiel medzi „seňorom“ a tyranom prebral od Aristotela: tyran je nezákonný uchvatiteľ zotročujúci poddaných pre vlastný zisk; „seňor“ je legitímny, jeho zotročujúca moc vyplýva buď z víťazstva v oprávnenej vojne alebo z primitívnosti poddaných. Bodin veril, že takéto zriadenie funguje v súlade s historickou skúsenosťou tamojších ľudí v Afrike, Ázii a v Európe u Osmanov, Tatárov a Rusov.[34]

Nárast zámorských ciest v ranom novoveku znamenal väčší počet cestopisov s konkrétnejšími údajmi o krajinách Ázie. Práve v cestopisoch hľadal oporu Giovanni Botero, diplomat a znalec Bodinovho diela, ktorý na objednávku rímskokatolíckej cirkvi vypracoval v rokoch 1591 – 1598 etnografické dielo *Relationi universali*.[35] Kraje Ázie klasifikoval ako despotické s výnimkou Safíjovskej Perzie, ktorá podľa neho bola rovnako „politická a kráľovská“ ako monarchie Európy, vážila si šľachtu, umenie, obchod i remeslo (Osmani nimi podľa Botera opovrhovali). Dôvod tohto pozitívneho hodnotenia Perzie nájdeme v európskom kontexte. Po prvé, mocnosti ako Benátky a Habsburgovci hľadali v Safíjovcoch možného spojenca proti Osmanom. Safíjovci na to odpovedali zväčša kladne a tiež vyvinuli obdobné vzťahy, kontakty a koordinácia však boli sťažené vzdialenosťou.[36] Druhý dôvod bol fakt, že oproti Osmanskej ríši bola Safíjovská viac decentralizovaná. Menované dôvody bránili autorom vtesnať Perziu do šablóny uniformného absolutistického „Orientu“. Despota bol u Botera skazený typ vladára, ktorý neberie

[32] KOEBNER, Richard. Despot and Despotism: Vicissitudes of a Political Term. In *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 1951, roč. 14, č. 3 – 4, s. 281 – 285.

[33] TORTAJADA, Ramon. M. de Malestroit et la théorie quantitative de la monnaie. In *Revue économique*, 1987, roč. 38, č. 4, s. 858.

[34] VENTURI, Franco. Oriental Despotism. In *Journal of the History of Ideas*, 1963, roč. 24, č. 1, s. 1.

[35] GIOVANNI BOTERO. *Le relationi universali di Giovanni Botero Benese, divise in quattro parti*. Venetia: Appresso Nicolò Polo, 1597, 415 s.

[36] Pozri najnovšie: RYBÁR, Lukáš. *Cisár a šáh verzus sultán. Habsbursko-safíjovská diplomacia a protiosmanská aliancia*. Bratislava: Veda, 2024, 304 s.

ohľad na poddaných a túžiac po vojenskej sláve upriamuje zdroje len na armádu. Za najdespotickejší považoval rod Osmanov, údajných vlastníkov všetkého a každého vo svojej ríši.[37]

„*Najkresťanskejší Turek*.“ Osvietenstvo a otázka absolutizmu v Európe

Absolutizmus bol ranonovoveký ideál využívaný tými vládcami a vládkyňami, ktorí a ktoré z rôznych príčin videli riešenie výziev vo svojich državách v sústredení moci do vlastných rúk. Odvodený z latinského slovesa *absolvere* („oslobodiť“, „osamostatniť“), tento termín a jemu podobné mali pomenúvať kráľovskú moc, ktorej sila by nebola brzdená decentralizáciou.[38] Panovnícka osoba mala byť posvätná, rodičovská a riadiť sa racionálnosťou, objektivitou. Monarcha, zodpovedajúci sa Bohu, mal skrz úplnú moc (*plenitudo potestatis*) zveľaďovať krajinu, brániť jej stabilitu pred vonkajšími či vnútornými oponentmi, upevňovať zákony, revidovať ich a zabezpečiť blahobyt. Bolo odporúčané, aby si monarchovia nechali poradiť, ale moc mali držať pevne, v opačnom prípade by sa začala drobiť a blahobyt by sa zmenil na chudobu. Kvalitné, exkluzívne vzdelanie malo v absolutistických panovníčkach a panovníkoch pestovať schopnosť rozhodnúť sa „správne“.[39] Kritici absolutizmu ho prirovnávali k despotizmu a tyranii, zaužívaným pojmom s kritickým, „neeurópskym“ podtónom. Boh pre nich nebol dostatočnou zárukou,

[37] RUBIÉS, Joan-Pau. Oriental Despotism and European Orientalism: Botero to Montesquieu. In *Journal of Early Modern History*, 2005, roč. 9, č. 1 – 2, s. 125 – 130. Pozitívne hodnotenie Safíjovcov nájdeme napr. aj u Costantina Lascara, cyperského informátora v službách Benátok. Zakladateľ ríše Ismá'íl podľa neho uspel lebo zvrhol drobných vladárov, ktorí utláčali ľud a časť ich bohatstva mu prerozdelil: MESERVE, Margaret. The Sophy: News of Shah Ismail Safavi in Renaissance Europe. In *Journal of Early Modern History*, 2014, roč. 18, s. 587.

[38] *Dictionnaire universel françois et latin* Tome Premier. Paris: Julien-Michel Gandouin, 1732, s. 45 – 46. Do 19. stor. prevažovali zložené tvary ako „úplnosť moci“ (*plenitudo potestatis*) a „absolútna moc“ (*pouvoir absolu*). Tvar „absolutizmus“ (*absolutisme*) oficiálne prijal až *Dictionnaire de l'Académie Française Sèptieme édition* Tome I. Paris: Librairie de Firmin-Didot et Cie, 1878, s. 11. V roku 1748 vyšlo Montesquieho najrozsiahlejšie dielo *Duch zákonov*, ktoré popularizovalo delenie suverénnej politickej moci na tri aspekty: moc zákonodarnú, výkonnú a súdnu.

[39] Zosumarizované z diela politickej filozofie, ktoré pre najstaršieho syna Ľudovíta XIV. napísal na kráľovu objednávku dauphinov učiteľ: JACQUES-BENIGNE BOSSUET. *Politique tirée des propres paroles de l'Écriture sainte*. Paris: Librairie monarchique de N. Pichard, 1821, III – IV, s. 66 – 120.

že taká rozsiahla moc nebude zneužívaná a nepretaví sa do svojvôle. Apologéti podporujúci ideu centralizovanej monarchie namietali, že „politický“ absolutizmus Európy sa od despotických krajín líšil, a) súkromným vlastníctvom, keďže „politické“ kráľovné a králi nevlastnili všetko tak ako osmanskí krutovládcovia; b) údajnou neexistenciou dedičnej šľachty v Ázii, ktorá mala korunované hlavy Európy usmerňovať k cteniu zákonov; c) transpersonalitou štátu tak ako ju vyjadril zomierajúci Ľudovít XIV.: „*Odchádzam, ale štát ostane naveky*.“[40] Oponenti na to reagovali, že ak by monarcha mal byť najvyšším sudcom, potom by mohol rozmarne odvolať nevyhovujúce zákony, ignorovať tradície i dohody, právne legitimizovať svoju svojvôľu *ex post* a odňať komukoľvek pôdu aj dedičné tituly.

Bourbonskí králi Francúzska tak boli počas týchto dišpút čoraz častejšie prirovnávaní k sultánom z rodu Osmanov (jeden anonymný pamflet proti Ľudovítovi XIV. napríklad jeho titul „najkresťanskejší kráľ“ posmešne preformuloval na „najkresťanskejší Turek“). Idea ázijského krutovládcu bola ohybná, dala sa mu dosadiť taká autoritatívna politika, akú sa autor chystal kritizovať. Ako príklad môže poslúžiť hugenotský pamflet proti kráľovi Henrichovi III., obviňujúci ho, že sa inšpiroval metódami sultánov a Francúzsku chce nanútiť svoju vieru a zlikvidovať šľachtu. V podobnom duchu vyhlásil Omer Talon, prezident parížskeho súdneho parlamentu rečniaci proti centralizácii, že „otrocký Ázijčania“ by prijali despotické zriadenie, no slobodní Francúzi nikdy. Táto reč bola medzi odporcami centralizmu populárna, šírená a parafrázovaná. Došlo aj na citovanie Bodina. Padli totiž argumenty, že osmanský sultán sa správal k ľuďom na dobytom území ako k otrokom v súlade s právom víťaza, no Bourbonovci neboli cudzími dobyvateľmi, a preto nesmeli Francúzov zotročovať. V Anglicku boli Tudorovci a Stuartovci prirovnávaní k osmanským „despotom“ pri rôznych príležitostiach. Jednak išlo o eseje proti novým daniam (a to aj tým, ktoré mali anglický precedens), najčastejšie však v súvislosti so snahou obmedziť moc kráľa v prospech parlamentu. James Harrington dával archaické demokracie Grécka, Ríma a Izraelu do kontrastu s „otroctvom

[40] Citované z: PHILIPPE DE COURCILLON DE DANGEAU. *Mémoire sur la mort de Louis XIV*. Paris: Firmin Didot Frères, Fils et Cie, Libraires, 1858, s. 24. Vlastný preklad z francúzskeho originálu: „*Je m'en vais, mais l'État demeurera toujours.*“ Ľudovít XIV. si pozíciu kráľa predstavoval ako úlohu prvého služobníka štátu a „otca vlasti“: VOLTAIRE. *Le Siècle de Louis XIV*. Ed. Charles Louandre. Siècle de Louis XIV suivi de la liste raisonnée des personnages célebres de son temps. Paris: Charpentier et Cie, Libraires–Éditeurs, 1874, XXVIII, s. 374 – 380.

a turkizmom“.[41] Oponenti monarchie využívali despotizmus proti nej, jej obhajcovia ju bránili vymedzovaním sa voči despotizmu. V konečnom dôsledku obe strany prehlbovali asociáciu despotizmu s Osmanmi a Áziou.

Ďalší faktor, ktorý umožnil európskym mysliteľom vykresliť osmanské zriadenie ako neúspešný projekt, bol postupné vychýlenie rovnováhy síl v Európe v prospech kresťanských mocností po smrti Sülejmana I. Pokles osmanského vplyvu a vojenskej sily odrážal dlhodobé sociálno-ekonomické a inštitucionálne premeny vo vnútri osmanskej spoločnosti, ktoré mali časom dopad aj na ich medzinárodné postavenie.[42] Maurice de Saxe, maršal Ľudovíta XV., opísal rozdiel medzi Európanmi a Osmanmi takto: „*Nechýba* [Osmanom] *odvaha, počty, ani bohatstvo, no poriadok, disciplína a bojová technika.*“[43] Ako sme však videli vyššie, keď boli s osmanskými úspechmi konfrontovaní humanistickí autori, zdôvodňovali ich práve osmanským poriadkom a disciplinovanosťou. Séria prehier v stretoch s Habsburgovcami a Romanovcami naštrbila povesť Osmanov ako hrozby. Retrospektívne bolo uvážené, že Osmani boli neschopní prekonať kultúrne, ekonomické a hlavne vojenské úspechy Západu. Ten následne z pozície moci označil obrat v osmanskom postavení v rámci Európy za prejav odvekej stagnácie, dekadencie

[41] MALCOLM, *Useful Enemies*, s. 349 – 355. Rovnako tak najznámejšia veta spájaná s Ľudovítom XIV. a s absolutizmom ako takým („*Štát som ja!*“), hoci sa nenachádza v žiadnom súdobom prameni a prvýkrát bola uvedená v roku 1818, debutovala s orientalistickým podtónom. Autor ju nazval „koránom Francúzska“. PIERRE-ÉDOUARD LÉMONTEY. *Essai sur l'établissement monarchique de Louis XIV et sur les altérations qu'il éprouva pendant la vie de ce prince*. Paris: Deterville Libraire, 1818, s. 327.

[42] Za symbolické medzníky tohto vychýlenia považujem: naštrbenie aury neporaziteľnosti Osmanov pri Lepante (1571) a porážku pri Viedni (1683), po ktorej v Európe prešli Osmani prevažne do defenzívy. Otázku „úpadku“ Osmanov rozoberať nebudem, no súhlasím s výkladom tých autoriek a autorov, ktoré a ktorí odporúčajú hovoriť o procese úspešnej adaptácie a modernizácie. Tá umožnila chalífátu i monarchii Osmanov pretrvať až do 20. stor. Odborná literatúra je v súčasnosti na túto tému bohatá. Uvádzam preto niekoľko prác, ktoré môžu slúžiť ako úvod do problematiky: KÖHLBACH, Markus. Warum beteiligte sich das Osmanische Reich nicht am Dreißigjährigen Krieg? In LEITSCH, Walter – TRAWKOWSKI, Stanisław (eds.). *Polen und Österreich im 17. Jahrhundert*. Wien: Böhlau Verlag. 1999, s. 294; TEZCAN, Baki. *The Second Ottoman Empire*: *Political and Social Transformation in the Early Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 306 s.; STREUSAND, Douglas. *Islamic Gunpowder Empires: Ottomans, Safavids, and Mughals*. London: Routledge, 2010, 408 s; WOODHEAD, Christine (ed.). *The Ottoman World*. London: Routledge, 2011, s. 5.

[43] Citované z: MAURICE DE SAXE. *Mes rêveries*. Amsterdam: Arkstée et Merkus, 1757, s. 87. Vlastný preklad z francúzskeho originálu: „*Ce n'est ni la valeur, ni le nombre, ni les richesses qui leur manquent; c'est l'ordre, et la discipline, et la manière de combattre*.“

a despotizmu. „Osvietený, liberálny Európan“ vznikal v kontraste s „barbarským, nevypočítateľným, zaostalým a zaslepeným“ Orientálcom.[44]

Uznávaní autori tej doby ako Michel de Montaigne,[45] Francis Bacon,[46] John Locke,[47] Gottfried Wilhelm Leibniz[48] a Henri de Boulainvilliers[49] aplikovali zaužívanú asociáciu medzi neobmedzenou, svojvoľnou vládou a „Orientom“ (najčastejšie Osmanmi) pri polemizovaní o ideálnom štáte a moci kráľov, čím sa táto asociácia stala takmer automatickou. Rovnaká asociácia a doslovná démonizácia moslimských monarchov sa objavovala i v beletrii. John Milton napríklad vo svojej básni *Stratený raj* opísal Satana ako sultána prichádzajúceho na čele barbarských hôrd z Východu.[50] S príchodom 17. stor. zároveň nastalo u spisovateľov napätie medzi rastúcim dôrazom na to mať svoje informácie podložené očitými svedectvami a dedičstvom humanistickej historiografie tolerujúcej manipuláciu s poznatkami za účelom mravného ponaučenia. Tieto ponaučenia mali byť pritom pre čitateľstvo zrozumiteľné a ľahké na stotožnenie. Na jednej strane tak stálo hľadanie empirického, „pravdivého“ (*vrai*) a na druhej uspokojenie očakávaní čitateľa, potvrdzovanie „pravdepodobného“ (*vraisemblable*). V prípade diel o Blízkom východe sa od autorov očakávalo, že skrz opis ich „drastického zriadenia“ skritizujú nedostatky európskych monarchií.[51]

Súdobé mysliteľské autority repetíciou stereotyp prežívili. Ten už preto nestál len na autorite antiky a tých autorov, ktorí antické toposy a vzory dosádzali

[44] KAISER, Thomas. The Evil Empire? The Debate on Turkish Despotism in Eighteenth-Century French Political Culture. In *International Journal of Middle East Studies*, 2000, roč. 72, č. 1, s. 8.

[45] MICHEL DE MONTAIGNE. *De l'institution des enfants*, ed. Donald Frame. The Complete Essays of Montaigne. Stanford: Stanford University Press, 1958, I.26, s. 115.

[46] FRANCIS BACON. *Of Nobility*, ed. Mary Augusta Scott, The Essays of Francis Bacon. New York: Charles Scribner's Sons, 1908, XIV, s. 58.

[47] JOHN LOCKE. *Two Treatises of Government*, ed. Ian Shapiro. Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration. New Haven: Yale University Press, 2003, II.2.91, s. 138.

[48] GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ. *Einige patriotische Gedanken*. Ed. Werner Schuffenhauer. Sämtliche Schriften und Briefe 1677–1689 Dritter Band. Berlin: Akademie-Verlag, 1986, III.32, s. 360. GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ. *Gedancken von einer freywilligen christlichen Turckensteuer*, ed. Hartmut Rudolph. Sämtliche Schriften und Briefe 1680 – 1692 Vierter Band. Berlin: Akademie-Verlag, 2001, I.2, s. 5.

[49] HENRI DE BOULAINVILLIERS. *État de la France* Tome Premier. Londres: Chez T. Wood & S. Palmer, 1727, s. XXII.

[50] BISAHA, *Creating East and West*, s. 218 – 219.

[51] MALCOLM, *Useful Enemies*, s. 184; PEIRCE, Leslie. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 115.

do vlastných kontextov tak ako spomínaní Malmesbury či Oresme. Esencializmus mnohých osvietenských autorov viedol v literatúre k vzniku predelu. Na jednej strane stál „Západ“, v ktorého dejinách sa občas objavili nekompromisní vládcovia (rímsky Tiberius, habsburský Filip II., tudorovský Henrich VIII., francúzsky Henrich III. či Ľudovít XIV. ap.), no svojou povahou bol mierny a dynamický. Na druhej strane bol „Orient“, náturou despotický a pasívny, kde sa z času na čas objavovali vzorní panovníci hodní imitovania (achajménovský Kýros, osmanský Sülejman I., mogulský Akbar, safíjovský Abbás I., čínsky Kangxi ap.). Hoci Ázia a Afrika boli vnímané ako územia neobmedzenej moci, jednotliví ázijskí panovníci boli prevažne radení medzi budovateľov a zákonodarcov. Seldžucký Malik-šáh (1072 – 1092) bol počas osvietenstva označený za „najväčšieho vladára svojej doby“ a mogulský Aurangzeb (1658 – 1707) bol radený „medzi najschopnejších vládcov, ktorí kedy vládli v akejkoľvek krajine“. Tieto uznanlivé hodnotenia v konečnom dôsledku komplikovali čiernobiele vnímanie dichotómie medzi „Západom“ a „Východom“.[52]

Obchodníci a diplomati, ktorých cestopisné diela poskytovali filozofom empirické argumenty, boli súčasťou rovnakej politicko-intelektuálnej elity. Ich názory sa formovali pod dojmom vlastných skúseností a pozorovaní, no východiskové politicko-filozofické vnímanie viedlo mnohých cestopiscov k tomu, že si do Ázie prišli potvrdzovať vopred vytvorené predstavy.[53] Dobrým príkladom takéhoto prístupu je François Bernier, autor populárnych zápiskov o mogulskej Indii z roku 1671. Bernier bol proti centralizujúcim praktikám Ľudovíta XIV. spojeného s katolíckou cirkvou. Postup kráľa a cirkvi prirovnal k údajnej klamlivosti hinduizmu, ktorú mali zneužívať mogulskí padišáhovia. Výraz despotizmus nepoužil, no Safíjovcov, Osmanov a Mogulov vnímal ako príklady „dekadentného ázijského štátu“. Bernier v liste adresovanom pravej ruke kráľa Jeanovi-Baptistovi Colbertovi zdôrazňoval, aby nedopustil likvidáciu súkromného vlastníctva vo Francúzsku, ak nechcel jeho ekonomiku zruinovať tak, ako to vraj svojim krajinám spravili vladári Východu. Pre Berniera bolo irelevantné, či u Safíjovcov, Osmanov a Mogulov došlo k ekonomickej kríze v dôsledku likvidácie súkromného vlastníctva

[52] OSTERHAMMEL, Jürgen. *Unfabling the East: The Enlightenment's Encounter with Asia*. Princeton: Princeton University Press, 2018, s. 337 – 340.

[53] François de Tott (1733 – 1763), jeden z neskorších cestovateľov, priznal, že na „Východe“ bol okrem iného, „*aby objavil, ako pôsobí despotizmus v týchto krajinách.*“ Pozri: FRANÇOIS DE TOTT. *Mémoires du Baron de Tott Sur les Turcs et les Tartares*. DANIŠ, Miroslav (ed.). Spomienky baróna Tótha na Turkov a Tatárov. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2022, s. 373.

(a či taký proces v týchto ríšach vôbec prebehol). Jeho cieľ bol inšpirovať intelektuálno-politickú elitu a ľudí blízkych kráľovi tak, aby sa zmenil systém vo Francúzsku a za prostriedok si vybral strašiaka v podobe Orientu. Bernierovi súčasníci nevideli dôvod spochybňovať ho, Áziu predsa navštívil osobne.[54]

Záver

„*Zisti, aká časť tohto bohatstva by v súlade s cťou a zákonmi mala byť poslaná do Perzie – čo sa týka podielu prináležiacemu bohom, opýtaj sa otca* [t.j. panovníka Kambýsa] *môjho; čo sa týka toho, čo prináleží štátu, spytuj sa autorít* [t.j. mestskej rady Anšanu].“[55]

Kýros Veľký, ešte ako dedič perzského trónu

Koncept „orientálneho despotu“ prešiel od klasického Grécka po absolutistické monarchie novovekej Európy dlhým, nelineárnym vývojom, pričom sa prispôsoboval aktuálnym mocenským, politickým a ideologickým potrebám. Kým raz slúžil na posilnenie argumentov o helénskej kultúrnej jednote v bojoch s Achajménovskými dŕžavami, v Rímskom impériu sa preňho našli ďalšie využitia. Generálom neskorej republiky pomáhal vykresliť ich expanziu do oblastí Egejského mora nie ako dobyvačnú, ale ako obranu gréckych demokratických slobôd; Octaviovi

[54] RUBIÉS, Joan-Pau. Race, Climate and Civilization in the Works of François Bernier. In FOURCADE, Marie – ŽUPANOV, Ines (eds.). *L'Inde des Lumières: Discours, histoire, savoirs (XVIIe-XIXe siècle)*. Paris: Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, 2020, s. 61 – 68. Ani nie dvadsať rokov po Bernierových zápiskoch napísal Claude Fleury rozpravu o verejnom práve mienenú ako vzdelávaciu pomôcku pre učiteľov burgundského vojvodu Ľudovíta, vnuka Ľudovíta XIV. Fleury v ňom vystríhal, aby si princ nezamieňal kráľovu suverenitu s vlastnením všetkého majetku v kráľovstve „*tak ako moslimovia, Turci a Moguli*“: CLAUDE FLEURY. *Droit public de France* Tome I. Paris: veuve Pierres, 1769, s. 9.

[55] Citované z pasáže: XENOFÓN. *Kýrou paideía*, ed. Edgar Cardew Marchant. Xenophontis Opera Omnia Tomus IV Institvtio Cyri. Oxford: Clarendon Press, 1910, 4.5.17 – 23, s. 160: ὅ τι δὲ τούτων ἐγὼ πέμπων εἰς Πέρσας καλῶς καὶ νομίμως ποιοίην ἂν τὰ μὲν πρὸς τοὺς θεοὺς τὸν πατέρα ἐρώτα, τὰ δὲ πρὸς τὸ κοινὸν τὰς ἀρχάς; Vlastný voľný, čiže nefilologický preklad. Ide o fiktívnu repliku z filozoficko-didaktického románu urodzeného Aténčana, ktorý v roku 401 p. n. l. slúžil vo vojsku mladšieho syna achajménovského veľkokráľa Dareia Ocha. Xenofontova predstava o fungovaní perzského zriadenia v tejto ukážke stojí v kontraste s vyššie uvedenými názormi Aristotela a Hippokrata o esenciálnej despotickosti Ázie.

(neskoršiemu Augustovi) slúžil na zdiskreditovanie Marca Antonia v očiach republikových ideálov rímskeho ľudu a senátu; no a neskorším Rimanom zas slúžil na ospravedlnenie existencie cisárstva.

Počas stredoveku topos orientálnej krutovlády nezanikol, no zdanlivo ustúpil do úzadia. V renesancii a ranom novoveku sa stal opäť nástrojom polemiky, tentokrát hlavne kritiky domácich pomerov v cirkevno-panovníckych konfliktoch, ale aj na legitimizáciu európskej či kresťanskej nadradenosti voči najnovšiemu a mocnému susedovi, Osmanom. Hoci bol historicky formovaný najmä v opozícii voči Peržanom a Osmanom, jeho základná myšlienka – že určití ľudia sú prirodzene naklonení podriadenosti – pretrvala v rôznych podobách až do modernej doby. Napokon v súvislosti s Blízkym východom, ale napr. aj s geograficky bližším Ruskom, niekedy aj dnes počujeme, že ich obyvatelia sú na autokratické zriadenia zvyknutí a sú im „prirodzenejšie“ než iné formy spoločenského usporiadania.

BIBLIOGRAFIA

Pramene

ARISTOTELES, *Éthika Nikomacheia*, ed. William David Ross. Nicomachean Ethics. Bemidji: Focus Publishing, 2002, 336 s.

ARISTOTELES. *Politiká*, ed. William Ellis. The Politics of Aristotle: A Treatise on Government. London: J. M. Dent & Sons Ltd, 1912, 264 s.

CLAUDE FLEURY. *Droit public de France.* Tom I. Paris: veuve Pierres, 1769, 622 s.

DIODOROS SICÍLSKY. *Bibliothéke historiké*, ed. Charles Henry Oldfather. Diodorus of Sicily in Twelve Volumes I. Cambridge: Harvard University Press, 1933, 265 s.

FRANCIS BACON. *Of Nobility* (ed.). Mary Augusta Scott. The Essays of Francis Bacon. New York: Charles Scribner’s Sons, 1908, 266 s.

FRANÇOIS CHARLES HUGUES LAURENT POUQUEVILLE. *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l‘Empire othoman*. Paris: Chez Gabon et comp., 1805, 565 s.

FRANÇOIS DE TOTT. *Mémoires du Baron de Tott Sur les Turcs et les Tartares*. In DANIŠ, Miroslav (ed.). Spomienky baróna Tótha na Turkov a Tatárov. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2022, 455 s.

GIOVANNI BOTERO. *Le relationi universali di Giovanni Botero Benese, divise in quattro parti*. Venetia: Appresso Nicolò Polo, 1597, 415 s.

GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ. *Einige patriotische Gedanken*, ed. Werner Schuffenhauer. Sämtliche Schriften und Briefe 1677–1689 Dritter Band. Berlin: Akademie-Verlag, 1986, 1 028 s.

GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ. *Gedancken von einer freywilligen christlichen Turckensteuer*, ed. Hartmut Rudolph. Sämtliche Schriften und Briefe 1680 – 1692 Vierter Band. Berlin: Akademie-Verlag, 2001, 990 s.

GREGOR VEĽKÝ. *Epistulae*, ed. Nicola Turchi. Sancti Gregorii Magni Epistolae selectae. Roma: Forzani et Socii, 1907, 549 s.

HENRI DE BOULAINVILLIERS. *État de la France* Tome Premier. Londres: Chez T. Wood & S. Palmer, 1727, 665 s.

HIPPOKRATES. *Peri aéron, ydáton, tópon*, eds. Evan Hayes – Stephan Nimis. Hippocrates' On Airs, Waters, and Places and the Hippocratic Oath. Oxford: Faenum Publishing Ltd, 2013, 166 s.

EURIPIDES. *Heléne*, ed. John Davie. Euripides Heracles and Other Plays. Penguin Books, 2002, 416 s.

ISOKRATES. *Filippos*, ed. George Norlin. Isocrates in Three Volumes I. London: William Heinemann Ltd., 1928, 464 s.

ISOKRATES. *Panegyrikós*, ed. George Norlin. Isocrates in Three Volumes I. London: William Heinemann Ltd., 1928, 464 s.

ISOKRATES. *Peri eirénés*, ed. George Norlin. Isocrates in Three Volumes II. London: William Heinemann Ltd., 1929, 560 s.

JACQUES-BENIGNE BOSSUET. *Politique tirée des propres paroles de l'Écriture sainte*. Paris: Librairie monarchique de N. Pichard, 1821, 554 s.

JOHN LOCKE. *Two Treatises of Government*, ed. Ian Shapiro. Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration. New Haven: Yale University Press, 2003, 384 s.

MARTIALIS. *Epigrammata*, ed. Shackleton Bailey. M. Valerivs Martialis Epigrammata. München: Saur Verlag, 2006, 564 s.

MAURICE DE SAXE. *Mes rêveries*. Amsterdam: Arkstée et Merkus, 1757, 435 s.

MEGASTHENÉS. *Indiká*, ed. John Watson McCrindle. Ancient India as Described by Megasthenês and Arrian. London: Trübner & Co., 1877, 227 s.

MICHEL DE MONTAIGNE. *De l'institution des enfants*, ed. Donald Frame. The Complete Essays of Montaigne. Stanford: Stanford University Press, 1958, 908 s.

MIKULÁŠ ORESME. *Livre de Politiques*, ed. Albert Douglas Menut. Maistre Nicole Oresme: Le Livre de Politiques d'Aristote. Published from the Text of the Avranches Manuscript 223. In *Transactions of the American Philosophical Society*, 1970, roč. 60, č. 6, VI, s. 1 – 392.

PHILIPPE DE COURCILLON DE DANGEAU. *Mémoire sur la mort de Louis XIV*. Paris: Firmin Didot Frères, Fils et Cie, Libraires, 1858, 35 s.

PIERRE-ÉDOUARD LÉMONTEY. *Essai sur l'établissement monarchique de Louis XIV et sur les altérations qu'il éprouva pendant la vie de ce prince*. Paris: Deterville Libraire, 1818, 484 s.

PLATÓN. *Nómoi*, ed. Benjamin Jowett. The Dialogues of Plato Vol. V. Oxford: Oxford University Press, 1892, 541 s.

PLINIUS MLADŠÍ. *Panegyricus Traiani*, ed. Jean-Louis Burnouf. *Panégyrique de Trajan.* Paris: Imprimerie et Librairie Classiques de Jules Delain, 1845, 274 s.

PLUTARCHOS. *Ethiká*, ed. Frank Cole Babbitt. Plutarch's Moralia IV. London: William Heinemann Ltd, 1936, 552 s.

STRABÓN. *Geographiká,* ed. Horace Leonard Jones. The Geography of Strabo in Eight Volumes I. London: William Heinemann, 1917, 575 s.

TACITUS. *Annales*, ed. Kenneth Wellesley. Cornelii Taciti Libri Qvi Supersunt Tomus I Pars II. Leipzig: Teubner Verlagsgesellschaft, 1986, 206 s.

VILIAM Z MALMESBURY. *Gesta Regum Anglorum*, eds. Roger Mynors – Rodney Thomson – Michael Winterbottom. William of Malmesbury: Gesta Regum Anglorum, The History of the English Kings Volume I. Oxford: Clarendon Press, 1998, 920 s.

VOLTAIRE. *Le Siècle de Louis XIV*, ed. Charles Louandre. Siècle de Louis XIV suivi de la liste raisonnée des personnages célebres de son temps. Paris: Charpentier et Cie, Libraires–Éditeurs, 1874, 669 s.

XENOFÓN. *Kýrou paideía*, ed. Edgar Cardew Marchant. Xenophontis Opera Omnia Tomus IV Institvtio Cyri. Oxford: Clarendon Press, 1910, 4.5.17 – 23, 367 s.

Dictionnaire universel françois et latin Tome I. Paris: Julien-Michel Gandouin, 1732, 991 s.

Dictionnaire de l'Académie Française Sèptieme édition Tome I. Paris: Librairie de Firmin-Didot et Cie, 1878, 966 s.

Literatúra

ANDRADE, Nathaniel. Seducing Autocracy: Tacitus and the dynasts of the Near East. In *The American Journal of Philology*, 2012, roč. 133, č. 3, s. 459 – 463.

BISAHA, Nancy. *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004, 320 s.

CURTIS, Michael. *Orientalism and Islam: European Thinkers on Oriental Despotism in the Middle East and India.* Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 392 s.

DE ROMILLY, Jacqueline. Isocrates and Europe. In *Greece & Rome* 1992, roč. 39, č. 1, s. 2 – 13.

FORSDYKE, Sara. Slaves and Slavery in Ancient Greece. Cambridge: Cambridge University Press, 2021, 270 s.

ISAAC, Benjamin. *The Invention of Racism in Classical Antiquity*. Princeton: Princeton University Press, 2004, 592 s.

KAISER, Thomas. The Evil Empire? The Debate on Turkish Despotism in Eighteenth-Century French Political Culture. In *International Journal of Middle East Studies*, 2000, roč. 72, č. 1, s. 6 – 34.

KOEBNER, Richard. Despot and Despotism: Vicissitudes of a Political Term. In *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 1951, roč. 14, č. 3 – 4, s. 275 – 302.

KÖHLBACH, Markus. Warum beteiligte sich das Osmanische Reich nicht am Dreißigjährigen Krieg? In LEITSCH, Walter – TRAWKOWSKI, Stanisław (eds.). *Polen und Österreich im 17. Jahrhundert*. Wien: Böhlau Verlag, 1999, 294 s.

LEŠKO, Juraj. *Koncept orientálneho despotizmu v diele francúzskeho filozofa Montesquieho*. Bakalárska práca. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2024, 58 s.

MALCOLM, Noel. *Useful Enemies: Islam and the Ottoman Empire in Western Political Thought, 1450 – 1750*. Oxford: Oxford University Press, 2019, 512 s.

MANOLARAKI, Eleni. *Noscendi Nilum Cupido: Imagining Egypt from Lucan to Philostratus*. Berlin: De Gruyter, 2013, 390 s.

NAILS, Debra. *The People of Plato: A Prosopography of Plato and Other Socratics*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2002, 464 s.

NEAIMI, Sadek. *L'Islam au siècle des Lumières: Image de la civilisation islamique chez les philosophes français du XVIIIème siècle*. Paris: Éditions L'Harmattan, 2003, 287 s.

MESERVE, Margaret. The Sophy: News of Shah Ismail Safavi in Renaissance Europe. In *Journal of Early Modern History*, 2014, roč. 18, s. 579 – 608.

OSTERHAMMEL, Jürgen. *Unfabling the East: The Enlightenment's Encounter with Asia*. Princeton: Princeton University Press, 2018, 696 s.

PEIRCE, Leslie. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press, 1993, 394 s.

RUBIÉS, Joan-Pau. Oriental Despotism and European Orientalism: Botero to Montesquieu. In *Journal of Early Modern History*, 2005, roč. 9, č. 1 – 2, s. 110 – 180.

SPRINGBORG, Patricia. The Contractual State: Reflections on Orientalism and Despotism. In *History of Political Thought*, 1987, roč. 8, č. 3, s. 395 – 433.

STREUSAND, Douglas. *Islamic Gunpowder Empires: Ottomans, Safavids, and Mughals*. London: Routledge, 2010, 408 s.

STROOTMAN, Rolf. The Hellenistic Royal Court. Court Culture, Ceremonial and Ideology in Greece, Egypt and the Near East, 336-30 BCE. In *Mnemosyne*, 2007, roč. 62, č. 1, 422 s.

STROOTMAN, Rolf – VERSLUYS, Miguel John (eds.). *Persianism in Antiquity*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2017, 562 s.

TEZCAN, Baki. *The Second Ottoman Empire*: *Political and Social Transformation in the Early Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 306 s.

TORTAJADA, Ramon. M. de Malestroit et la théorie quantitative de la monnaie. In *Revue économique*, 1987, roč. 38, č. 4, s. 853 – 876.

VAGGIONE, Richard. Over All Asia? The Extent of the Scythian Domination in Herodotus. In *Journal of Biblical Literature*, 1973, roč. 92, č. 4, s. 523 – 530.

VENTURI, Franco. Oriental Despotism. In *Journal of the History of Ideas*, 1963, roč. 24, č. 1, s. 133 – 142.

WOODHEAD, Christine (ed.). *The Ottoman World*. London: Routledge, 2011, 560 s.

Mithraismus a pojetí nového polyteistického náboženského systému u císaře Juliana

Tereza Kvasničková

Abstract

This paper examines the position of the Sun god in Emperor Julian‘s text Hymn to King Helios. It confronts this work with other sources in order to establish the standing of the Sun god in late antiquity, namely with the Poimandres, the Hypostasis of the Archons, the so-called Mithras Liturgy, and further texts of the Papyri Graecae Magicae (PGM). We conclude that in late antiquity a triad of deities was venerated, to which both the Hymn to King Helios and the Mithras Liturgy refer. The first deity was regarded as the supreme god, the second as the creator god identified with the Sun, and the third as the deity guarding the entrance to heaven. In the Mithras Liturgy these are Mithras, Helios, and Aion, while in Julian‘s Hymn they appear as three Suns. Julian‘s hymn, Mithraism, Neoplatonism, and the PGM regard the gods, including the creator, as positive, whereas Gnosticism was anti-cosmic and thus considered the creator to be evil. In all of these currents, however, the creator god remained distinct from the supreme god.

Key words: Julian the Apostate; Hymn to King Helios; Mithraism; Neoplatonism

Úvod

Tento článek se bude zabývat mithraismem a novým pojetím polyteistického náboženského systému u císaře Juliana. Článek nejprve představí krátce císaře Juliana a jeho dynastii a zasadí ji do dějinného a náboženského kontextu. Podíváme se na to, proč císař Julianus odpadl od křesťanství a jakou víru místo toho přijal. Vytvořil jakési svébytné polyteistické náboženství ovlivněné mithraismem, do něhož byl zasvěcený. Působil na něho také novoplatonismus. Kromě mithraismu byl zasvěcen i do kultu Kybelé. Mysterijní kulty byly v té době v Římě velmi oblíbené. Stály vedle oficiálního tradičního římského náboženství, které získalo soupeře v křesťanství. Křesťanství bylo zrovnoprávněno císařem Konstantinem roku 313 n. l. Julianus se vrátil ke starému náboženství, proto ho křesťané nazvali odpadlíkem.

Julianovými hlavními náboženskými zájmy jako císaře byly obnovení „helénismu“ a obnovení státem schválených obětí bohům.[1]

O své víře napsal v několika dílech. Budeme se věnovat *Hymnu na krále Hélia* (Ὕμνος εἰς τὸν βασιλέα Ἥλιον).[2] Je to vlastně panegyrika, veřejný projev nebo zveřejněný text ve prospěch někoho nebo něčeho. Zaměříme se na to, jaké místo zaujímal bůh Hélios v Julianových představách. Hélios byl totiž pro něho nejvyšším bohem, kterého ztotožňoval s novoplatonickým Dobrem. Ostatní bohy mu podřídil. Julianus vysvětloval, že existují dva světy, jeden smysly vnímatelný hmotný svět a druhý nehmotný, vnímatelný pouze rozumem. Hélios byl pro něj zároveň jakýmsi prostředníkem mezi těmito dvěma světy. A do třetice měl existovat ještě jako viditelné Slunce v hmotném světě.

Julianus o sobě tvrdil, že byl zasvěcený do Mithrových mystérií. Popis jeho světa srovnáme s popisem světa v tzv. *PGM***,** což je zkratka pro řecké magické papyry (latinsky: *Papyri Graecae Magicae*). Je to název, který učenci dávají papyrům z řecko-římského Egypta, které jsou většinou napsané ve starověké řečtině (ale také ve staré koptštině, démotštině atd.). Každý svitek obsahuje řadu magických kouzel, formulí, hymnů a rituálů. Materiály v papyrech pocházejí přibližně z období mezi roky 100 př. n. l. a 400 n. l. Podrobněji budeme studovat tzv. Mithrovu liturgii (PGM IV.475 – 829), kde Hélios také hrál roli prostředníka mezi hmotným a nehmotným světem. Z Julianova Hymnu na krále Hélia a tzv. Mithrovy liturgie můžeme poznat postavení boha Slunce z mithraistických mystérií. Ta obsahovala shodné prvky s novoplatonismem a gnosticismem, proto i jim bude věnována pozornost.

Julianus Apostata

Julianus, zvaný Apostata, původním jménem Flavius Claudius Julianus (narozen 331/332 n. l., Konstantinopol – zemřel 26./27. června 363 n. l., Ktésifón, Mezopotámie) byl římský císař v letech 361 až 363 n. l., synovec Konstantina Velikého a známý učenec a vojevůdce, který byl svými vojsky prohlášen císařem. Julianus

[1] SHEPARDSON, Christine. *Controlling Contested Places: Late Antique Antioch and the Spatial Politics of Religious Controversy*. Oakland: University of California Press, 2019, s. 15.

[2] *The Works of the Emperor Julian.* Vol. I. Ed. Emily Wilmer Cave Wright. North Charleston: CreateSpace Independent Publishing Platform, Loeb Classical Library. 1913.

ještě jako mladík studoval u pohanských učenců Aidesia[3] v Pergamu a později také u svého osobního učitele Maxima z Efezu[4], přestože sám byl vychováván jako křesťan. Podle všeho Maximus přesvědčil Juliana k pohanskému odporu vůči křesťanství. Maximus byl žákem učence Jamblicha.[5] Julianův náboženský systém nebyl nově vygenerovaný, byl ovlivněný dalšími novoplatonisty.

Proč odpadl od křesťanství? Císař Konstantin (306 – 337 n. l.), který roku 313 n. l. zrovnoprávnil křesťanství s tradičním římským náboženstvím, měl protivníky vyznávající jiná náboženství. Konstantina můžeme považovat za absolutistického vladaře, prosazujícího svou vůli i násilnými prostředky. I když se prohlašoval za křesťana, nechal například usmrtit svého nejstaršího syna Crispa a manželku Faustu. Jeho chování bylo podle církevních historiků směsí křesťanství a pohanství, což nebylo v jeho době výjimečné. Konstantin se před smrtí přiklonil k arianství[6] a poslal do vyhnanství biskupa Athanasia. Athanasius byl křesťanský teolog, církevní otec, hlavní obránce trinitářství[7] proti arianismu a významný egyptský křesťanský vůdce čtvrtého století.

Po Konstantinovi nastoupili jeho tři synové, Konstantin II. (337 – 340 n. l.), Constantius II. (337 – 361 n. l.) a Constans (337 – 350 n. l.). Constantius II. povolil činnost ariánským biskupům. Trinitární biskupové odešli do exilu nebo byli vyhoštěni.

V roce 361 n. l. zemřel Constantius II. a po něm nastoupil jeho bratranec a synovec Konstantina Velikého, Julianus, který vládl dva roky. Přestože byl vychován v křesťanské víře, zřekl se křesťanství a prohlásil, že se chystá oživit staré římské náboženství. Nevydal žádná veřejná nařízení proti křesťanství, ale obnovil uctívání starých bohů a povolal všechny vyhnané polyteisty zpět do funkcí.

---

[3] Aidesius byl významný novoplatónský filozof a mystik, který žil ve 4. století n. l.

[4] Maximus z Efesu byl novoplatónský filozof, který žil ve 4. století n. l. Byl učitelem a rádcem císaře Juliana Apostaty a ovlivnil ho k návratu ke klasickému řecko-římskému náboženství. Po Julianově smrti byl Maximus perzekvován a nakonec popraven.

[5] Iamblichos z Chalkidy (řecky Ἰάμβλιχος) byl pozdně antický pohanský filozof, zakladatel východní školy novoplatonismu. Ve snaze čelit výraznému nástupu vlivu křesťanství se pokusil vytvořit syntézu filozofie a tradičního antického náboženství.

[6] Arianismus je christologická doktrína připisovaná Areiovi (asi 256 – 336), křesťanskému presbyterovi z Alexandrie v Egyptě. Ariánská teologie tvrdí, že Ježíš Kristus je Syn Boží, který nebyl zplozen Bohem Otcem, ale byl jím stvořen, tudíž neexistoval vždy s Bohem Otcem zároveň. Byla tedy doba, kdy Bůh Syn neexistoval. To činilo Božího Syna podřadného vůči Bohu Otci.

[7] Trinitarismus je křesťanská doktrína, že jeden Bůh existuje ve třech rovnocenných a věčných osobách: Otec, Syn (Ježíš Kristus) a Duch svatý. Tyto tři osoby jsou odlišné, ale nedělitelné a sdílejí jednu božskou bytost nebo podstatu. Je to ústřední princip křesťanské víry, ačkoli samotný termín „Trojice" se v Bibli výslovně nenachází, tento koncept je odvozen z různých biblických pasáží.

I když zpočátku povoloval svobodné praktikování náboženství každému, zakázal křesťanům zastávat vojenské nebo vládní úřady a zrušil všechna privilegia, která předtím Konstantin udělil kléru.

Julianus se obrátil především k novoplatónské filozofii a mysterijním kultům.[8] Jeho systém měl určitou podobnost s novoplatonismem[9] Plótinovým (204 – 270 n. l.).[10] V Římské říši vzkvétaly tajné mysterijní kulty vedle veřejného náboženství. K nejpopulárnějším patřily například kulty Kybelé, Isis a Mithry. Kybelé a Héliovi věnoval Julianus dva své spisy: *Hymnus na matku bohů* a *Hymnus na krále Hélia***.** Druhému z nich se budeme věnovat podrobněji s cílem zjistit, jak Juliana ovlivnil mithraismus a jak byl mithraismus podobný novoplatonismu a gnosticismu. Všechny tyto směry totiž měly vliv i na Juliana.

Hélios v Hymnu na krále Hélia

Svůj hymnus napsal Julianus u příležitosti zimního slunovratu v prosinci 362 n. l.[11] „*Tento rozhovor, příteli Salluste, jsem složil nanejvýš za tři noci, v souladu s trojjedinou tvůrčí silou boha, nakolik to jen bylo možné, přesně tak, jak mi to přišlo na*

[8] Mysterijní kulty byly významnou součástí náboženské oblasti řecko-římského světa a nabízely osobnější a individualističtější formu uctívání než oficiální státní náboženství. Tyto kulty, charakterizované svou tajemností a exkluzivním členstvím, slibovaly zasvěceným hlubší spojení s božstvím a často i lepší osud v posmrtném životě.

[9] Novoplatonismus je systém teologické a mystické filozofie založený ve třetím století Plótinem. Novoplatonická víra se soustředí na myšlenku jediného nejvyššího zdroje dobra a bytí ve vesmíru, z něhož pocházejí všechny ostatní věci. Toto Dobro emanuje, vyzařuje ze sebe a tím vytváří svět. Nejníže se nachází nedokonalá hmota. Duše jsou uzavřeny v hmotném těle. Zachránit je může jen prostředník (Logos) mezi Dobrem a hmotou. Nelze říct, že hmota je zlá, protože zlo chápe novoplatonismus jako nedostatek dobra. Platón ji chápal jako chaotický substrát, který je bez formy a uspořádání. Zlo je nedostatek poznání Dobra, ne aktivní síla. Podle Plótina hmota také není špatná sama o sobě, ale je nedokonalá a pasivní.

[10] Plótinos napsal dílo Proti gnostikům (zachovalo se jako Enneády II. 9), kde se jasně staví proti gnostickému učení (byl v kontaktu se sethiány a valentiniány) a považuje ho za filozoficky a morálně pomýlené. Jasně tvrdí, že Kosmos není špatný, ale krásný a božský, démiurgos je dobrý, ne špatný, duše jsou stahovány do hmoty kvůli vlastní slabosti, ne kvůli vlivu hmoty a neexistuje elitní „gnóze“ jen pro vyvolené, Kosmos je projevem krásy a harmonie, neboť pochází z Jednoho prostřednictvím Nús, tělesnost je sice nižší úroveň reality, ale není sama o sobě špatná, a hlavně gnostické znevažování světa vede k morální lenosti a pýše. PLOTINUS. Ennead II.9: *Against the Gnostics: Translation, with an Introduction and Commentary (The Enneads of Plotinus)*. Ed. GERTZ, Sebastian. Las Vegas: Parmenides Publishing, 2017.

[11] Julianus Apostata: *Hymnus na krále Hélia*, s. 156.

mysl.“[12] Slunovrat je doba, kdy Slunce opět nabývá na síle. Julianus zmíněný hymnus složil během pobytu v Antiochii, kde se připravoval na vojenské tažení proti Persii. Julianus byl jedním z polyteistů pozdní antiky, kteří považovali Slunce neboli Hélia za emanaci nejvyššího boha a podřizovali mu hierarchii ostatních bohů.[13]

Julianus identifikoval Hélia jako božího prostředníka novoplatonismu (Nús).[14] Hélios byl považován zároveň za syna i prostředníka nejvyššího boha a nižších emanací. Hélios se vlastně též v materiální rovině jevil jako Slunce. Byl to prostředník mezi viditelným a vyššími neviditelnými sférami. Hélios byl démiurgos neboli stvořitel, protože generoval svět smyslového vnímání tím, že ho odhaloval svými paprsky. Byl synem Dobra, prvního a největšího, a zároveň byl Dobrem samotným. Existoval tedy ve třech podobách jako nejvyšší bůh, prostředník a hmotné Slunce.[15]

Hélios jako centrální neboli střední esence byl trojjediný. Byl synem nezrozené První příčiny, byl Jedinečný a Dobro. Byl univerzální démiurgos, byl nositelem Otcovy tvůrčí síly a byl mu ve všem podobný.[16] Julianus vyprávěl o tvůrčí činnosti démiurga jako Nús. Nús byl ztotožňován s démiurgem (stvořitelem) z Platónova spisu *Timaios.*[17] Platón napsal: „*Nuže tedy mluvme o tom, na kterém základě vytvořil tvůrce přírodu i to veškerenstvo. Byl dobrý, dobrý pak ničeho nezávidí, tedy jsa prost závisti chtěl, aby všechno se stalo nejpodobnější jemu samému.*“[18] Při jedné příležitosti byl dokonce ztotožňován s bohem Slunce Héliem.[19]

I v novoplatonismu byl pro Juliana svět oživen Psýché, Světovou duší. Opět se zdůrazňovala role Hélia jako prostředníka.[20] Stejně jako novoplatonici vyzdvihoval Julianus roli nehmotného, smysly nevnímatelného světa, který byl vnímatelný pouze Myslí. Pojítkem byl nejen Hélios, ale hlavně paprsky Slunce, které přinášely

[12] Julianus Apostata: *Hymnus na krále Hélia*, s. 157.
[13] *Center: Ideas and Institutions*. Ed. GREENFELD, Liah – MARTIN, Michel. Chicago: University of Chicago Press, 1988, s. 61.
[14] Tamtéž.
[15] Julianus Apostata: *Hymnus na krále Hélia*, s. 138.
[16] ELM, Susanna. *Sons of Hellenism, Fathers of the Church: Emperor Julian*. Berkeley: University of California Press, 2015, s. 299.
[17] NICOLL, Jeff. *Augustine's Problem: Impotence and Grace*. Searcy: Resource Publications, 2016, nestránkováno.
[18] RAJU, P. T. *Introduction to Comparative Philosophy*. New Delhi: Motilal Banarsidass Pub, 2007, s. 37. PLATÓN: Timaios, s. 29d.
[19] LIETZMANN, Hans. *From Constantine to Julian*. Abingdon: Routledge, 2020, s. 50.
[20] Julianus Apostata: *Hymnus na krále Hélia*, s. 139.

osvícení a byly totožné s Myslí. Hélios byl tudíž zároveň Núsem a Nús byl první emanací nejvyššího božstva, Nús byl jeho synem.[21]

Moc krále Hélia bychom mohli shrnout touto ukázkou: „*Vezměme tedy ze všech těchto věcí následující: že je to [Slunce], které umožňuje vnímajícím orgánům vidět věci viditelné (dokonalými je totiž činí skrze světlo), a že je tvořivé a plodné, a to z proměny celku [světa]. Dále, že to, co drží vše pohromadě, pochází ze souladu [hvězd] v jejich pohybech směrem k jednomu a témuž [středu], a že to, co je uprostřed, je samo ze středu, a že on [Slunce] je usazen jako král mezi rozumovými božstvy, což vyplývá z jeho středové pozice mezi bloudícími [planetami]. Pokud u ostatních viditelných bohů vidíme tak mnoho [či tak málo] jiného, neměli bychom snad tomuto [králi] připsat nejvyšší postavení mezi bohy?*“[22] Julianus ovšem neodmítal existenci dalších bohů. Planety chápal také jako projev jejich existence.[23]

Císař Julianus ve své novoplatónské teorii tvrdil, že Hélios se nacházel uprostřed všeho, proto byl král všeho.[24] Hélios byl však pro něho potomkem Dobra, nejvyššího boha: „*Avšak on sám [Bůh/Slunce], celý jako celek, jelikož se stal potomkem té první a největší ideje Dobra, a jelikož trvá ve své stálé esenci od věčnosti, převzal vládu nad inteligentními bohy, jimž je Dobro příčinou toho, co je uchopitelné rozumem, a on sám to dává těm inteligentním bohům*.“[25] Posledním Sluncem bylo třetí viditelné Slunce jako sluneční disk.[26] Všichni tři bohové si byli rovni a stáli na stejné úrovni. Takže Hélios byl roven nejvyššímu Principu a i třetímu, nejnižšímu bohu zároveň. To je podobné tzv. Mithrově liturgii, kde existovali Mithra jako nejvyšší bůh, Hélios jako démiurgos a Mithrův syn, a Aión, nejnižší z nich. Tzv. Mithrova liturgie měla mithraistický původ vzhledem k tomu, že v mithraismu (Mithra, Hélios, Aión)[27] i tzv. Mithrově liturgii (Mithra, Hélios, Aión) se objevovala tři Slunce. Julianus se ve svém Hymnu též obracel na tři Slunce, což zjevně přebral z mithraismu.[28] Ostatně víme, že Mithru uctíval.[29]

[21] Emperor and Author: *The Writings of Julian ‚the Apostate'*. Ed. BAKER-BRIAN, Nicholas et al. Classical Press of Wales, 2012, s. 231.
[22] Julianus Apostata: *Hymnus na krále Hélia*, s. 135.
[23] Tamtéž, s. 135.
[24] Julianus Apostata: *Hymnus na krále Hélia*, s. 138.
[25] Julianus Apostata: *Hymnus na krále Hélia*, s. 133.
[26] Tamtéž.
[27] FAUTH, Wolfgang. *Helios Megistos: Zur synkretistischen Theologie der Spätantike*. Paderborn: BRILL Deutschland GmbH, 1997, s. 27.
[28] Tamtéž.
[29] Julianus Apostata: *Hymnus na krále Hélia*, s. 155.

Julianus dělil svět na tři řády. Následoval Plótína a Jamblicha při vytváření nejvyššího principu Jediného (hén) nebo Dobra (agathón), které vládlo srozumitelnému světu, kde vládly Platónovy ideje. Třetím členem triády byl svět smyslového vnímání řízený Sluncem, viditelným protějškem Hélia.[30]

Jamblichus importoval do novoplatónského systému prostřední svět intelektuálních bohů. Hélios byl jejich druhý nejvyšší bůh, který jim propůjčuje inteligenci a tvořivé a sjednocující síly, které sám obdržel od svého transcendentálního protějšku mezi srozumitelnými bohy, nejvyššího božstva.

Hélios nebyl jediným bohem Slunce, ke kterému se Julianus modlil. Zdá se, že byl též zasvěcen do kultu Mithry: „*Po tomto bych měl zmínit, že my uctíváme Mithru…*“[31] V mithraismu se nacházelo sedm stupňů zasvěcení: Corax, Nymphus, Miles, Leo, Perses, Heliodromos a Pater (Havran, „Ženich“, Voják, Lev, Peršan, Sluneční běžec, Otec). Heliodromos odkazoval na boha Slunce a je dobré si povšimnout, že nebyl nejvyšší. Výše stál totiž Mithra spojovaný s Paterem. Hélios byl ztotožňován se slunečním božstvem Sol Invictus, který v mithraismu také vystupoval. Na reliéfech můžeme vidět Mithru, jak vstoupil do slunečního vozu boha Hélia. Připomíná tím báji o Faethónovi, který nastoupil do slunečního vozu svého otce Hélia a nezvládl nebeské oře, způsobil katastrofy na Zemi, takže ho Zeus srazil z vozu bleskem. Mithra vůz na rozdíl od něho zvládá.[32] Mithra pravděpodobně přebral Héliovo místo, což dokazuje, že Hélios byl Mithrovi podřízen.[33] Mithra byl původně podle Plútarcha nazýván prostředníkem, přesto však římský mithraismus a íránský zoroastrianismus vykazují rozdílné znaky.[34]

Delfský kněz a historik Plútarchos (asi 46 – 127 n. l.) napsal krátkou věcnou zprávu o zoroastrianismu: „*Toto je názor nejvzdělanějších mužů. Existují dva bohové, rivalové, jeden je původce Zla, druhý Dobra. Činí tak podle Mága Zoroastéra, který žil prý pět tisíc let před Trójskou válkou. Nazval je Oromazés*

[30] Tamtéž, s. 133.

[31] Tamtéž, s. 155.

[32] KAZANTZIDIS, George. *Lucretian Receptions in Prose*. Berlin: De Gruyter, 2024. Mluví o Senecovi. Nejznámější podání báje o Faethónovi pochází od Ovidia. OVIDIUS. Básně Publia Ovidia Nasona: I. Proměny: zpěv I-VII. Překlad Jan Červenka. Praha: A. Storch syn, 1885.

[33] PATTERSON, Leonard. *Mithraism and Christianity: A Study in Comparative Religion*. Ann Arbor: University of Michigan Library, 1921, s. 51.

[34] Plútarchos, De Iside et Osiride. 46 – 47. PLÚTARCHOS. *Isis and Osiris*. Ed. Babbitt, Frank Cole. In Plútarchos, *Moralia V*. London, Cambridge, Massachusetts, 1957, s. 3 – 194. Vlastní překlad.

a Areimanius,[35] *Oromazés může být nejlépe přirovnán ke světlu, Areimanius k temnotě, a mezi nimi je Mithra, proto Mithru Peršané nazývají prostředníkem (Mésités). Oromozés a Areimanius vedou stále proti sobě válku, Oromazés vytvořil šest bohů, Areimanius učinil to samé… Ahura Mazda vytvořil 24 bohů a umístil je do vejce, ale Areimanius je smíchal se svými 24 démony, proto je Zlo smícháno s Dobrem. Nakonec bude Hádés poražen a lidstvo požehnáno.*“[36] Podle Plútarcha mluvil Zoroastér[37] o kosmickém rozdělení mezi bohem jménem Oromazés, a duchem (daimonem) jménem Areimanius, kteří spolu válčí.

V zoroastrianismu byl podle Plútarcha prostředníkem Mithra, pro Juliana je prostředníkem Hélios. Zároveň bylo ale Slunce projevem nejvyššího boha, nejvyšší bůh emanacemi stvořil i hmotu, která proto nemůže být tak zlá, ale je nedokonalá. Z toho důvodu Hélios nebyl prostředníkem mezi dobrým a zlým, ale mezi hmotou a myslí vnímatelným nehmotným světem. Pro novoplatonika Juliana Hélios nebyl tak razantně přechodem mezi dobrým a zlým jako u Plútarcha.

Novoplatonici nebyli první, kdo z filozofů učili o Jediném. Filozofové v Řecku brzy začali kritizovat homérské pojetí bohů. Bylo jim jasné, že se v řeckých bájích bohové chovali příliš lidsky, a proto na bohy nevhodně. Jeden z nich, Xenofanés z Kolofónu (asi 570 – asi 475 př. n. l.), je pravděpodobně prvním, kdo z Řeků tvrdil, že existuje pouze jeden dokonalý bůh. Jeho názory se dochovaly v citacích jiných autorů. O homérských bozích napsal toto: „*Všechno to bohům v básních svých Homér a Hésiod přiřkli, všechno to, cokoli zdá se být u lidí hříchem a hanbou, krást i cizoložit a navzájem podvádět sebe*.“ [38] Tenhle jeho výrok se zachoval v díle Sexta Empirica (kolem 200 – po 250 n. l.) *Adversus mathematicos* – Proti matematikům.

[35] Myslel tím samozřejmě Ahuru Mazdu a Ahrimana, dva věčné protivníky, Dobro a Zlo, Světlo a tmu.

[36] Plútarchos, De Iside et Osiride. 46 – 47. PLÚTARCHOS. Isis and Osiris. Ed. Babbitt, Frank Cole. In Plútarchos, Moralia V. London, Cambridge, Massachusetts, 1957, s. 3 – 194.

[37] Zoroastér je zkomolené jméno perského mudrce Zarathuštry, zakladatele zoroastrianismu, který se stal v antice velmi oblíbenou postavou. Byl považován nejen za zakladatele astrologie, ale i za velmi moudrého filozofa. Je pravdou, že není jisté, kdy žil, ale rozhodně nežil pět tisíc let před Trójskou válkou. KNIGHT-JADCZYK, Laura. *The Secret History of the World and How to Get Out Alive*, Red Pill Press, 2005, s. 327. Podle autorky žil Zarathuštra na dvoře Hystaspa. Hystaspův život lze jen velmi těžko zrekonstruovat, ví se jen, že za vlády Kambýsa II. (530 – 522 př. n. l.) zastával funkci místodržitele Persidy. Byl otcem pozdějšího velkokrále Dareia I. (522 – 486 př. n. l.).

[38] Sextos Empeirikos, *Adversus mathematicos* IX, 193; SEXTUS EMPIRICUS: *Against the Ethicists: (Adversus Mathematicos XI)*. Ed. BETT, Richard, Clarendon Press, 1997.

Julianův bůh proto musel být absolutně jiný. Tento bůh byl netělesný, nepoznatelný a nepohyboval se. Vše oživoval. Zmiňoval se o něm i Kléméns Alexandrijský, když se odvolával na Xenofana z Kolofónu: „*Jeden bůh, ten nejmocnější mezi bohy i lidmi, se nepodobá tělem či myšlením smrtelným tvorům.*“[39]

Platón ve svém dialogu Tímaios pak zašel ještě dál, když vytvořil postavu démiurga.[40] Dal řecké filozofii něco, co řecké náboženství neznalo: boha stvořitele. Démiurgos byl doslova bůh řemeslník, který stvořil z hmoty svět podle idejí, které spatřil nad sebou. Snažil se, jak mohl, ale přesto jeho dílo nemůže být tak dokonalé, jako svět idejí. V novoplatonismu mu odpovídala postava prostředníka, Nús.[41] Pro Juliana jím byl Hélios. Démiurgos totiž tvořil podle něčeho, co bylo ještě nad ním, a to bylo podle novoplatoniků ono dokonalé Jediné. Julianus považoval Hélia jak za Jediného, tak za Nús. Slunce mělo podle něj tvořivou sílu, proto ho srovnával se stvořitelem. Protože novoplatonismus byl panentheistický, bylo to vlastně jednoduché: vše bylo božské a vše bylo Jediné, a proto nic nemohlo být zlé.[42]

Hélios v tzv. Mithrově liturgii a mithraismu a stvořitel gnosticismu

Nyní srovnejme postavení slunečního boha Hélia v Hymnu na krále Hélia a v PGM. Nejznámější z PGM je právě tzv. Mithrova liturgie (PGM IV.475 – 829). Tzv. Mithrova liturgie je text z Velkého magického papyru uloženého v Paříži, který je součástí řeckého magického papyru, číslovaného PGM IV.475-834. Předpokládá se, že pochází z počátku 4. st. n. l. z Egypta.

Tzv. Mithrovu liturgii pojmenoval její komentátor a překladatel Albrecht Dieterich podle faktu, že hlavní bůh rituálu, ke kterému se zasvěcenec obrací, se v úvodu nazývá Hélios Mithra.[43] Mithra byl brzy ztotožňován se Sluncem

[39] Kléméns Alexandrijský, *Stromata V*, 109.

[40] PLATÓN: *Timaios*, 29d.

[41] NICOLL, Jeff: *Augustine's Problem: Impotence and Grace.* Searcy: Resource Publications, 2016, nestránkováno.

[42] LEVINE, Michael P. *Pantheism: A Non-Theistic Concept of Deity*. London: Routledge, 1994. Panentheismus je filozofický a teologický směr, který tvrdí, že Bůh proniká a prostupuje celý svět, ale zároveň ho přesahuje. Svět je tedy v Bohu, ale Bůh není jen totožný se světem, jak tvrdí panteismus.

[43] *Eine Mithrasliturgie*. Ed. DIETRICH, Albrecht. Leipzig: B. G.: Teubner, 1903, s. 25.

a Mithra Hélios nebo Mithra Sol byl vzýván v bezpočtu mithraistických nápisů.[44] K synkretismu došlo, protože Mithra, Hélios i Sol byli bohy Slunce. Mithrova liturgie má novoplatonicko-gnostický nádech, protože tvůrce světa byl odlišný od nejvyššího boha jménem Mithra. Hélia a Aióna, o kterých se v textu píše, lze chápat jako emanace či manifestace nejvyššího boha, proto bůh mohl mít jméno Hélios Mithra. Z textu je totiž jasné, že Hélios a Mithra byly dvě rozdílné postavy. S pomocí Juliana lze vysvětlit proč.

V tzv. Mithrově liturgii byl Mithra popsán téměř tak, jak vypadal na mithraistických oltářích: „*Uvidíš hvězdy přicházející shora dolů, hromy a blesky, a jak se země chvěje, a přicházejícího boha v nadpozemské velikosti, který má vzezření [božské], na hlavě má věnec, zlatem zdobený, v bílém chitónu a se zlatým věncem a sandály, držící v pravé ruce pozlaceného čtyřhranného škorpióna, což je medvěd (souhvězdí Ursa), který pohybuje a otáčí oblohou, střídavě vychází a zapadá. Poté uvidíš hvězdy, jak z jeho očí blýskají a z těla vybuchují.*“[45] Medvěd je souhvězdí známé též jako Velký vůz. Blízko něj se nachází Malý vůz. V Malém voze se nachází hvězda Polárka, nejsevernější bod z pohledu ze země, a tudíž nejvyšší bod pomyslné nebeské koule obklopující planetu Zemi. Nebesa se kolem této hvězdy otáčí. Mithra je proto nejvyšším bohem.

Mithra ovšem běžně držel býka za rohy a ne medvěda. V tomto se tzv. Mithrova liturgie odlišovala od mithraismu. V mithraismu byl Mithra ztotožňován se Saturnem, který odpovídal nejvyššímu stupni zasvěcení, otci. Otcové bývali stejně oblečení jako Mithra na tauroktoniích mithraistického kultu, s frýžskou čepkou na hlavě.

Před tím však čeká zasvěcence setkání s bohem Héliem: „*Když to tedy učiníš, spatříš boha v podobě ohnivého vlasu v bílém a purpurovém rouchu, majícího ohnivou korunu. Hned ho přivítej ohnivým objetím: Pane, mocná sílo, velký vládce a králi, ctěný bože, Slunce, Pane nebe a země, bože bohů, tvůj dech je mocný, tvá moc je mocná. Pane, ať je to tvá vůle.*“[46]

Z tzv. Mithrovy liturgie lze vyčíst, že nejvyšším bohem byl myšlen právě Mithra a ten byl dokonce označen za tvůrce boha Hélia. Hélios byl vůči Mithrovi něco jako syn. Hélios nebyl považován v tzv. Mithrově liturgii za nejvyššího boha, ale za prostředníka nebo posla nejvyššího boha.[47]

[44] BURKERT, Walter. *Ancient Mystery Cults*. Cambridge: Harvard University Press, 1989, s. 3.
[45] *Eine Mithrasliturgie*, s. 14. Vlastní překlad.
[46] *Eine Mithrasliturgie*, s. 10. Vlastní překlad.
[47] *Eine Mithrasliturgie*, s. 14. Vlastní překlad.

Je dobré zmínit text *Podstata archontů*,[48] což je anonymní traktát představující ezoterickou interpretaci Genesis 1-6. Podstata archontů je gnostický sethiánský text z 2. století n. l., který nabízí gnostickou reinterpretaci starozákonního příběhu o stvoření v knize Genesis. Sethiáni byli jedním z hlavních proudů gnosticismu během 2. a 3. století n. l. Tento text, který byl součástí knihovny Nag Hammádí, představoval světonázor v příkrém kontrastu s mainstreamovým judaismem a křesťanstvím. Text představoval hierarchii božských bytostí. Hmotný svět nebyl stvořen pravým, nejvyšším bohem, ale skupinou nižších, méně významných božstev zvaných archonti neboli „vládci". Jejich vůdce, démiurgos, byl nedokonalá, arogantní a nevědomá bytost, která se prohlašovala za jediného boha. Tato bytost byla ztotožňována se starozákonním Bohem, ale prezentována v negativním světle. Archonti žárlili na lidstvo a snažili se ho udržet v nevědomosti o jeho pravé duchovní podstatě. Origenés (185 Alexandrie (?) – 253 Týros), který psal o gnostické sektě ofitů, je nazýval Horaeus, Aeloaeus, Astaphaios, Adonaeus, Sabaoth, Iao, Phainon/Yaldabaoth. Broek identifikoval na základě Origena jednotlivé archonty s planetami. Yaldabaoth byl identifikován se Saturnem.[49] Jméno Adonaeus pochází ze stejného kořene, adonai znamená v hebrejštině „bůh". Archonti využívali vlivu planet a hvězd k tomu, aby připoutali lidi k jejich osudu, předurčili jejich činy a zabránili jim rozpoznat Pleroma (nebe).[50] Archonti bránili gnostikům vystoupat do nebe. Aby duše gnostika přesvědčila archonty, aby ho nechali projít, musela je duše oslovit jménem a musela přednést správnou formuli. Správné magické formule lze najít právě v řeckých magických papyrech, což byla sbírka kouzel a rituálů k ovládání nadpřirozených sil.

V prvním hermetickém spisu Poimandrés[51] dobrý bůh zformoval sedm vládců, kteří uzavírali vesmír. Byli to tzv. archonti. Role archontů zde byla podivně ambivalentní, byli nicméně zdrojem lidských sklonů ke zlu. Stahovali zasvěcence rádi dolů ke Zlu a bránili zasvěcenci vystoupat vzhůru k Dobru. Jedním z archontů bylo i Slunce jako planeta, proto můžeme říct, že v Římské říši existoval negativní pohled na Slunce jako stvořitele mezi gnostiky a hermetiky. Naproti tomu však v novoplatonismu, Hymnu na krále Hélia, tzv. Mithrově liturgii a mithraismu nebylo Slunce jako stvořitel pojímáno negativně.

[48] OERTER, Wolf B. et al. *Rukopisy z Nag Hammádí 1*, Svazek 1. Praha: Vyšehrad, 2023.

[49] Origenés, *Contra Celsum* VI, 31. BROEK, Roelof van den. *Studies in Gnosticism and Alexandrian Christianity*. Leiden: Brill Academic Pub, 1996, s. 20.

[50] SMITH, Andrew Phillip. *The Gnostics: History˙Tradition˙Scriptures˙Influence*. Lawrence: Watkins, 2008, nestránkováno.

[51] *Corpus Hermeticum*, Ed. CHLUP, Radek. Praha: Herrmann & synové, 2007.

Pod Héliem se v tzv. Mithrově liturgii nacházela ještě třetí pojmenovaná bytost, Aión, což naznačuje, že nebe v tzv. Mithrově liturgii bylo hierarchické, přičemž nejvyšším bohem byl Mithra a pod ním se nacházel Hélios a Aión. I Hélios měl jistý vztah k tomuto záhadnému bohu, jehož funkcí bylo střežit svět idejí. Musíme si vzít na pomoc jiné texty z magických papyrů, protože Hélios hrál výraznou roli i v jiných magických rituálech. Příkladem budiž kouzlo jménem *Setkání s vaším vlastním daimónem*: „*Ty jsi otec znovuzrozeného Aióna ZARACHTHŌ; ty jsi otec strašné Přirozenosti Thortchophanō; ty jsi ten, kdo jsi vše smíchal a zplodil jsi bloudící hvězdy a divokost ohně AZAMACHAR ANAPHANDAŌ EREYA ANEREYA PHENPHENSŌ IGRAA; ty jsi mladý, urozený, potomek svatého chrámu, příbuzný Propasti. SKIATHI MANTŌ. A čtyři zemské základy byly otřeseny, Pane všeho, svatý Skarabe AŌ SATHREN ABRASAXIAŌAI AEŌ ĒŌA ŌAĒ IAO EY AĒ EY IE IAŌAI.*“[52]

Kouzlo jménem *Kouzlo vítězství* označovalo Hélia za boha, který vládl světu: „*Hélie, Hélie, slyš mě, Hélie, velký bože, který řídíš všechny věci a který dáváš život, který vládneš světu.*“[53]

Kouzlo pro Hélia v kouzlu jménem *Tohle je posvěcení pro všechny účely* také vzývalo Slunce jako věčného pána a vládce vesmíru: „*Volám tě, největší bože, věčný pane, vládce světa, tebe, který jsi nad a pod světem, mocný vládce moře, vycházející za úsvitu, zapadajíc na západě. Přijď ke mně, ty, který cestuješ na větrech…*“[54]

Porovnáním textů z magických papyrů lze zjistit, že Héliovi byla připisována čím dál tím větší role. Stal se z něj bůh stvořitel. Nejvyšší bůh stvořitelem totiž nebyl. PGM s tzv. Mithrovou liturgií měly gnostický nádech v tom, že stvořitel byl nižší než nejvyšší bůh, ale nebyl zlý jako v gnosticismu. Nad ním vždy byl ještě pravý nejvyšší bůh.[55]

Zdá se, že jde o vliv egyptský a židovský. Existovalo též mnoho kouzel s židovskými a egyptskými prvky. Vždyť PGM pocházely přímo z Egypta, kde žila i židovská komunita. Připomeňme v této souvislosti závažnou věc, a to tu, že řecká ani římská mytologie neznala něco jako boha stvořitele. Řecký Kosmos vlastně

[52] PGM VII. 510 – 520, PGM VII. 505 – 528. *The Greek Magical Papyri in Translation, including the Demotic spells.* Ed. Hans Dieter Betz. Chicago, IL: University of Chicago Press. 1986, s. 132.

[53] PGM VII. 528 – 531, PGM VII. 528 – 539, Tamtéž, s. 132.

[54] PGM IV. 1596 – 1715, Tamtéž, s. 68.

[55] DECONICK, April D. *The Thirteenth Apostle: What the Gospel of Judas Really Says*. London: Bloomsbury Academic, 2007, s. 36.

vznikl jaksi náhodou, bez záměru. Bohové byli stvoření postupně. Nejvyšší bůh Zeus rozhodně nebyl stvořitelem vesmíru. O to větší prostor získali řečtí filozofové, kteří se zabývali také vznikem a zánikem světa.

V mithraismu bůh Sol Invictus, ztotožněný s Héliem, stvořil svět. Mithraismus nabízel cestu zasvěcenci, jak z tohoto pomíjivého světa uniknout a dostat se až k nejvyššímu bohu Mithrovi, přesto svět nebyl vnímán negativně jako u gnostiků. Tzv. Mithrova liturgie v tomto odpovídala mithraismu, kde hrál Sol Invictus podřadnou roli vůči Mithrovi. Tzv. Mithrova liturgie i Mithrova mystéria měly lehce gnostický nádech v tom, že bůh stvořitel je nižší než nejvyšší bůh. Stvoření však hodnotí na rozdíl od gnosticismu kladně, přestože stejně jako gnostikové chtějí uniknout z hmotného světa.

Na tomto místě by bylo dobré zamyslet se nad tím, co mithraismus a gnosticismus odlišovalo a spojovalo. Odlišoval je „anti-kosmický" pohled gnostiků na svět. Kurt Rudolph, přední světový odborník na gnosticismus, při srovnávání gnostického dualismu s jinými dualistickými systémy, jako je íránský zoroastrismus, indický hinduismus a platonismus, píše: „*Gnostický dualismus se od uvedených dualismů odlišuje především v jednom podstatném bodě, totiž že je „antikosmický"; tzn. že k jeho konceptu náleží jednoznačné negativní hodnocení viditelného světa včetně jeho původce, které pokládá za říši zla a temnoty. Kladení „zla" a „hmoty" na stejnou úroveň, jež v íránsko-zoroastrovském myšlení nenajdeme, je stěžejním pojetím gnóze.*"[56] Zamysleme se nad tím, jestli i mithraismus nemohl být dualistické náboženství. Mohl mithraismus obsahovat anti-kosmický a anti-demiurgický dualismus? Mohl být v něčem podobný gnosticismu?

Mithraismus byl silně dualistický a učil, že duše byla uvězněna v těle a musela být osvobozena od škodlivých vlivů těla. Zastával pravděpodobně víru, že duše se mohla stát čistší opakovanými reinkarnacemi.[57] Mithraismus pomocí zasvěcení nabízel cestu z tohoto kruhu reinkarnací. Našli bychom tedy antropologický dualismus[58], takový byl blízký platónské filozofii i císaři Julianovi. Julianus jako novoplatonik Hélia nazývá „Králem," není tedy pod vlivem novoplatonismu anti-kosmický. Novoplatonismus však obsahoval učení o antropologickém

[56] RUDOLPH, Kurt. *Gnóze*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 66.

[57] SNOW, Eric. *A Zeal For God Not According to Knowledge: A Refutation of Judaism's Arguments Against Christianity*. Bloomington: iUniverse, 2005, s. 298.

[58] Antropologický dualismus označuje koncept, že lidé se skládají ze dvou odlišných, ale vzájemně propojených částí: fyzického těla a nefyzické mysli nebo duše. Tato myšlenka, známá také jako dualismus mysli a těla, naznačuje, že tyto dvě složky jsou oddělené entity, potenciálně s odlišnými vlastnostmi a schopnostmi.

dualismu těla a duše. Kosmologický dualismus (hmota – duch) bychom našli snad jedině u gnostiků. Gnostický démiurgos byl zlý tyran, mithraistický Sol Invictus nikoli. Pokud duše padá dolů do hmoty, pokud se však snažila vystoupat nahoru, hvězdy jí bránily (včetně Slunce) a posílaly ji zpátky. Julianus Hélia ztotožňoval s podřadným bohem, který přinášel osvícení[59], byl tedy pod vlivem novoplatonismu. V mithraismu spásu od reinkarnace přinášel určitě Mithra jako nejvyšší bůh. Přesto na rozdíl od Podstaty archontů Hymnus na krále Hélia, PGM i tzv. Mithrova liturgie boha stvořitele uctívaly a chtěly si ho hymny, rituály, modlitby a kouzly naklonit.

Císař Julianus vnímal Slunce jako stvořitele na rozdíl od gnosticismu pozitivně, přestože pro něj byl podřadným bohem vůči nejvyššímu bohu. Na rozdíl od něj však gnosticismus viděl ve stvořiteli překážku na cestě vzhůru k Dobru. I mithraismus, tzv. Mithrova liturgie a další PGM vnímaly boha Slunce pozitivně. Mithraismus a tzv. Mithrova liturgie označovaly nejvyššího boha jako Mithru a jemu byl podřízen bůh Slunce, který stvořil svět. Lze připomenout, že v mithraismu se nacházel šestý stupeň zasvěcení jménem Heliodromos. Sedmý, nejvyšší stupeň, byl Pater. I to ukazuje na podřadnou roli Hélia vůči nejvyššímu bohu. Pozitivním vnímáním Slunce jako stvořitele se Julianus odlišoval od gnosticismu. Vnímal ho pozitivně, protože chtěl vytvořit své vlastní oficiální náboženství, které se dívalo na bohy veskrze pozitivně stejně jako mithraismus.

Závěr

Příspěvek se na základě literárních prací (Hymnus) a informací z děl antických autorů snaží představit mithraismus a další současná polyteistická náboženství a filozofické směry (gnosticismus, novoplatonismus), které mohly ovlivnit císaře Juliana při tvorbě jeho Hymnu na krále.

Dokazuje se v něm, že císař Julianus, který byl zasvěcen do mnoha mysterijních kultů a novoplatonické filozofie, chtěl vytvořit vlastní polyteistické náboženství. V něm hrál nezastupitelnou roli bůh Hélios, kterého Julianus pod vlivem novoplatonismu povýšil na nejvyššího boha a srovnal ho s novoplatonickým nejvyšším bohem a ostatní bohy mu podřídil. Ve svém textu psal dokonce o třech sluncích. Hélios existoval v Julianově textu třikrát: jako nejvyšší bůh, jeho syn

[59] Hélia na několika místech Julianus označuje jako světlo, které osvěcuje a tím odhaluje tajné věci. Julianus, *Hymnus na krále Hélia*, s. 133.

prostředník[60] i viditelné slunce. To bylo podobné tzv. Mithrově liturgii, která psala o třech slunečních bozích, které si musel zasvěcenec naklonit. Z toho můžeme usuzovat, že tento prvek pochází z mithraismu. Julianus se mithraismem v tomto zřejmě inspiroval.

Pro mithraismus, gnosticismus, novoplatonismus a tzv. Mithrovu liturgii byl společný antropologický dualismus, tedy víra, že tělo a duše byly oddělené a že tělo bylo vězením duše, ze kterého se musela osvobodit. Cesta k nejvyššímu bohu vedla přes nebezpečné archonty ztotožněné s planetami. Pouze se domníváme, že Julianus jakožto novoplatonik věřil stejnému konceptu – ve spasitelskou úlohu Hélia jako prostředníka mezi hmotou a nejvyšším bohem.

Julianus svůj spis Hymnus na krále Hélia věnoval druhému Slunci, které nazýval synem nejvyššího boha či prostředníkem mezi smyslovým (hmotným) a rozumovým světem (sídlem nejvyššího boha). Dával mu dík za to, že všechno svými paprsky odhaloval a tím tvořil svět. Hélios byl tedy podle něho bohem stvořitelem. Tím byl i v magických papyrech a pravděpodobně i v mithraismu. I v gnosticismu vystupoval zlý stvořitel, který byl odlišný od nejvyššího dobrého boha. Tento stvořitel stvořil nedokonalý svět, který se gnostik či zasvěcenec snaží překonat. Julianus na rozdíl od gnostiků nahlížel na tvůrce světa pozitivně, a to pravděpodobně pod vlivem tradičního náboženství, které se dívalo na bohy pozitivně. Považovat slunečního boha za negativního mohli jen gnostici.

Julianova dochovaná díla, a zejména jeho Hymnus na krále Hélia, se staly jedinečně důležitými svědectvími pohanských spekulací o Slunci. Navíc se zdá, že sluneční teologie hymnu, kromě toho, že tvořila ústřední část imperiální ideologie, byla pro Juliana také věcí osobní víry. Julianovo osobní náboženství bylo jak polyteistické, tak filozofické; on pohlížel na tradiční mýty jako alegorie, ve kterých starověcí bohové byli aspekty nejvyššího boha novoplatonismu.

Julianus nevládl dlouho. Ve snaze obnovit římskou moc na Východě zaútočil na Persii. Po počátečních úspěších jeho vojsku docházely síly pod sílícím perským odporem a císař byl zabit náhodným oštěpem 26. června 363 ve věku 32 let při ústupu poblíž Bagdádu.[61] Dožil se stejného věku jako jeho obdivovaný vzor Alexander Veliký.

[60] Julianus, *Hymnus na krále Hélia*, s. 20.

[61] Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum libri qui supersunt*, XXV, III, s. 6 – 7.

BIBLIOGRAFIA

Pramene

Ammianus Marcellinus. Rerum Gestarum libri qui supersunt. Ed. CLARK, Charles. 2 sv. Berolini: Weidmann, 1910 – 1915.

Corpus Hermeticum. Ed. CHLUP, Radek. Praha: Herrmann & synové, 2007.

Eine Mithrasliturgie. Ed. DIETERICH, Albrecht. Leipzig: B. G.: Teubner, 1903.

KLÉMÉNS ALEX, Stromata V. Ed. HAVRDA, Matyáš. Praha: Oikoymenh, 2010.

OERTER, Wolf B. et al. Rukopisy z Nag Hammádí 1, Svazek 1. Praha: Vyšehrad, 2023.

PLATÓN: Timaios / Kritias. Ed. NOVOTNÝ, František. Praha: Oikoymenh, 2008.

PLOTINUS. Ennead II.9: Against the Gnostics: Translation, with an Introduction and Commentary (The Enneads of Plotinus). Ed. Gertz, Sebastian. Las Vegas: Parmenides Publishing, 2017.

PLÚTARCHOS. Isis and Osiris. Ed. BABBITT, Frank Cole. In Plútarchos, Moralia V. London, Cambridge, Massachusetts, 1957.

SEXTUS EMPIRICUS: Against the Ethicists: (Adversus Mathematicos XI). Ed. BETT, Richard. Oxford: Clarendon Press, 1997.

The Greek Magical Papyri in Translation, including the Demotic spells. Ed. DIETER, Hans. Chicago, IL: University of Chicago Press. 1986.

The Works of the Emperor Julian, volume I. Ed. WRIGHT, Emily Wilmer Cave. North Charleston: CreateSpace Independent Publishing Platform, Loeb Classical Library. 1913.

Sekundární literatura

BROEK, Roelof van den. Studies in Gnosticism and Alexandrian Christianity. Leiden: Brill Academic Pub, 1996.

BURKERT, Walter. Ancient Mystery Cults. Cambridge: Harvard University Press, 1989.

DECONICK, April D. The Thirteenth Apostle: What the Gospel of Judas Really Says. London: Bloomsbury Academic, 2007.

ELM, Susanna. Sons of Hellenism, Fathers of the Church: Emperor Julian. Berkeley: University of California Press, 2015.

FAUTH, Wolfgang. Helios Megistos: Zur synkretistischen Theologie der Spätantike. Paderborn: BRILL Deutschland GmbH, 1997.

KAZANTZIDIS, George. Lucretian Receptions in Prose. Berlin: De Gruyter, 2024.

KNIGHT-JADCZYK, Laura. The Secret History of the World and How to Get Out Alive, Red Pill Press, 2005.

LEVINE, Michael P. Pantheism: A Non-Theistic Concept of Deity. London: Routledge, 1994.

LIETZMANN, Hans. From Constantine to Julian. Abingdon: Routledge, 2020.

PATTERSON, Leonard. Mithraism and Christianity: A Study in Comparative Religion. Ann Arbor: University of Michigan Library, 1921.

RAJU, Poola T. Introduction to Comparative Philosophy. New Delhi: Motilal Banarsidass Pub, 2007.

RUDOLPH, Kurt. Gnosis: The Nature and History of Gnosticism. Sacramento: HarperOne, 2001.

SHEPARDSON, Christine. Controlling Contested Places: Late Antique Antioch and the Spatial Politics of Religious Controversy. Oakland: University of California Press, 2019.

SMITH, Andrew Phillip. The Gnostics: History´ Tradition´ Scriptures´ Influence. Lawrence: Watkins, 2008.

SNOW, Eric. A Zeal For God Not According to Knowledge: A Refutation of Judaism‘s Arguments Against Christianity. Bloomington: iUniverse, 2005.

ČLÁNKY

Najstaršie remeslo a boj proti veterným mlynom. Ako fungovala prostitúcia v stredovekej spoločnosti?

Dorota Labašová

Prostitúcia a obchod s telom sú aj v súčasnosti prácou, ktorá je poznačená značnou stigmou. Aj v 21. storočí sa na ženy, ktoré sa živia obchodom s telom, často pozerá cez prsty ako na menejcenné, zvrátené či zúfalé. Postoje mocenských štruktúr k tejto praxi sú v rôznych štátoch dodnes rôzne, od striktného odmietania až po úplnú akceptáciu. Odnepamäti sú s ňou spojené aj mnohé neblahé praktiky, ktoré ani súčasná spoločnosť nedokáže úplne vykoreniť, ako napríklad vykorisťovanie, vydieranie či psychické, fyzické i sexuálne násilie. Ide o prácu, ktorá v rôznych podobách fungovala v celých dejinách ľudskej spoločnosti. Ako vyzerala realita predajnej lásky v stredoveku? Čo vedia historici o tom, ako sa v tomto období prostitúcia vykonávala v praxi, či aké názory na ňu mali svetské a cirkevné autority?

Mnoho čitateľov by možno predpokladalo, že stredoveká spoločnosť, ktorej názory boli v stredoveku formované hlavne kresťanskou cirkvou, sa na prostitúciu pozerala odmietavo a so znechutením. V skutočnosti to však bolo trochu inak: stredovek nebol k prostitúcii až tak represívny, ako by sa dalo čakať. Pravdou je, že na samotné ženy, ktoré sa touto praxou živili, sa nazeralo veľmi negatívne; to však bolo spôsobené predovšetkým celkovým vnímaním ženy v stredovekej mentalite. Ženy boli chápané ako bytosti mentálne i fyzicky podriadené mužom a boli im prisudzované mnohé negatívne vlastnosti, ktoré spoločnosť považovala za prirodzené pre ženské pohlavie. Ženy boli považované za prirodzene menej duchovne silné a teda náchylnejšie na podľahnutie pokušeniu, na telesnú nečistotu a necudnosť. Stredovek bol obdobím, ktoré na ideál sexuálnej čistoty a odriekania kládlo veľký dôraz; výskum historikov a historičiek však jasne ukázal, že stredoveká spoločnosť v otázkach sexuality nefungovala vždy len v normách stanovených cirkvou. Niekedy sa morálne ideály jednoducho museli podvoliť základným ľudským potrebám – presne tak to bolo aj v prípade prostitúcie.

„Menšie zlo“ či kanalizácia v paláci: Stredoveká cirkev a jej názory na prostitúciu

Postoje stredovekej cirkvi k prostitúcii nikdy neboli uniformné; dynamicky sa formovali a menili v reakcii na mnohé faktory. Väčšinu svojich názorov na prostitúciu prebrali kresťanskí myslitelia z antiky a následne si ich upravili podľa vlastných potrieb. Prirodzene, prostitúciu vždy cirkev chápala ako čosi hriešne a odsúdeniahodné, no v praxi to neznamenalo jej úplné odmietnutie. Paradoxne, prevládajúcim postojom v tomto období bola akási premenlivá tolerancia, ktorá sa opierala predovšetkým o spisy cirkevného otca sv. Augustína z Hippa. Ten vo svojom diele označil neviestky za odpudzujúce a zatrateniahodné, ale zároveň za potrebné pre zachovanie poriadku. Úplné odstránenie prostitúcie by podľa neho malo pre spoločnosť katastrofálne následky a viedlo by k jej zničeniu nekontrolovateľnou žiadostivosťou. Augustín teda chápal túto prax ako nevyhnutné „menšie zlo“, ktoré v nedokonalom svete pomáha predchádzať väčším hriechom.

Na sv. Augustína nadviazali viacerí významní stredovekí teológovia, medzi inými napríklad sv. Tomáš Akvinský, ktorý funkciu prostitúcie v spoločnosti prirovnal ku kanalizačnému systému v paláci: kanál tiež nie je nič pekné ani príjemne voňajúce, ale bez neho by aj tú najveľkolepejšiu budovu zaplavil odpad. Čo ale bolo tým zničujúcim „väčším zlom“, ktorého sa cirkevné elity tak obávali? Stredoveké teologické traktáty odhaľujú, že ním podľa ich autorov boli iné sexuálne delikty, napríklad smilstvo s počestnými ženami (teda nie s prostitútkami), znásilnenie, incest či homosexuálny styk. Okrem toho si cirkev dobre uvedomovala, že úplne vykoreniť prostitúciu je jednoducho nemožné, a tak sa rozhodla ju vnímať ako nevyhnutnú súčasť svetskej spoločnosti. Viac ako samotné neviestky kritizovala tých, ktorí z ich práce profitovali, teda hlavne kupliarov či majiteľov a prevádzkovateľov verejných domov.

Základným pilierom kresťanského myslenia bolo v stredoveku milosrdenstvo. To sa vzťahovalo aj na neviestky, ktorým sa stredoveká cirkev približne od 12. storočia snažila pomáhať a povzbudiť ich k pokániu. Verilo sa, že aj takéto odsúdeniahodné bytosti sa môžu očistiť od svojich hriechov a vzdať sa predchádzajúceho spôsobu života tak, ako to urobili aj niekoľké neviestky-svätice z neskoroantického obdobia. Najväčším symbolom nádeje na nápravu sa stala sv. Mária Magdaléna, ktorá sa v ranom stredoveku začala vnímať ako patrónka kajúcnych prostitútok. Od 13. storočia vznikali v mnohých európskych mestách ženské rehoľné rády a kláštory nesúce meno Márie Magdalény, ktoré poskytovali útočisko a sociálne zabezpečenie napraveným neviestkam.

Regulácia, inštitucionalizácia, zárobok: Prostitúcia a verejná moc v stredoveku

Vo vrcholnom stredoveku sa vyššie spomínaný tolerantný postoj verejnej moci začal postupne meniť vplyvom vzmáhajúcej sa urbanizácie. Prostitúcii sa odnepamäti najviac darilo na miestach s prekvitajúcim obchodom; keď teda začali vznikať väčšie obchodné centrá, stal sa aj obchod s telom akútnejším problémom svetských orgánov. Tie sa museli vysporiadať s faktom, že táto „nemorálna" prax spôsobovala v ich mestách rôzne problémy vrátane násilia, výtržností a poburujúcich prejavov sexuálnej neviazanosti. Približne od 13. storočia sa v historických prameňoch začínajú objavovať dôkazy snáh o vylúčenie prostitútok a kupliarov z miest. Viacerí európski panovníci v tomto období vydali nariadenia, ktorými sa snažili zabezpečiť odsun týchto nežiadaných skupín za hradby miest. Tieto pokusy však neboli veľmi úspešné. Nasledovali snahy o vyčlenenie konkrétnych štvrtí, v ktorých sa neviestky mohli zdržiavať a ponúkať svoje služby pod kontrolou mestských orgánov. Vďaka vydeleniu takýchto „kriminálnych" štvrtí sa jasne vyčlenil geografický priestor pre prostitúciu a zabránilo sa tak miešaniu počestných žien s tými padlými. Okrem toho mnohé mestá vyžadovali, aby prostitútky nosili špecifický odev či doplnky, aby boli na verejnosti ľahko identifikovateľné a zabránilo sa tak obťažovaniu cnostných dievčat.

Štrnáste storočie prinieslo do stredovekej Európy nový stupeň regulácie prostitúcie, ktorý zásadne zmenil aj právne postavenie neviestok: inštitucionalizáciu. Vo významnejších mestách v priebehu 14. a 15. storočia vznikali so súhlasom panovníkov verejné domy, často buď v priamom vlastníctve mesta, alebo s mestskou licenciou. Tak začali príjmy z prostitúcie putovať priamo do mestských pokladníc. Väčšina miest, ktoré oficiálne verejné domy nemali, prostitúciu povoľovala vo vymedzenej zóne. Z obchodu s telom sa tak so súhlasom mestských a obecných samospráv stala verejná služba, čo bolo dovtedy neslýchané. V tomto období, neprekvapivo, došlo aj k citeľnému oslabeniu snáh o nápravu neviestok. Kňažky lásky sa prirodzene viac integrovali do mestskej komunity. Zmenilo sa aj samotné vnímanie prostitúcie: stala sa namiesto niečoho temného a súkromného verejnou spoločenskou záležitosťou, ktorá si vyžaduje úradné zásahy a kontrolu. Táto politika sa ukázala ako dlhodobo udržateľnejšia a sofistikovanejšia, než radikálne pokusy predošlého obdobia.

Napriek tomu v polovici 16. storočia došlo k zásadnej zmene, keď väčšina miest svoje inštitucionalizované verejné domy zatvorila. Historici a historičky sa zhodujú v tom, že príčinou boli hlavne zmeny morálky, ktoré spustilo šírenie reformácie a vznik evanjelickej cirkvi. Reformní kazatelia kládli veľký dôraz na ideál

predmanželskej čistoty a smilstvo i prostitúciu kategoricky odmietali. V reakcii na reformátorov začali konať aj katolícki predstavitelia, aby sa vyrovnali etickým štandardom protestantských krajín a nezostali v morálne podradnej pozícii.

Nevestince, krčmy, kúpele: Stredoveká prostitúcia v praxi

Komerčná prostitúcia bola v stredoveku hlavne mestským javom a neviestky boli neoddeliteľnou súčasťou mestskej spoločnosti. Mestá s vysokou koncentráciou obyvateľstva a značnou mierou anonymity jednotlivca vytvárali priestor pre takéto druhy služieb. Regulácia prostitúcie sa v priebehu 13. a 14. storočia stala doménou mestských samospráv, ktoré spravili všetko pre to, aby nad ňou získali kontrolu a mohli z nej čo najviac profitovať.

Prostitúcia sa v mnohom podobala iným mestským remeslám; zahŕňala širokú škálu pracovných pozícií a rôzne spôsoby organizácie. Nebola len záležitosťou verejných domov, mohla prebiehať na rôznych miestach a mať rôzne podoby. Rôzne spôsoby, ktorými sa obchod s telom praktizoval, tak prirodzene vytvorili akúsi hierarchiu neviestok. Najvyššiu vrstvu tvorili zamestnankyne mestských verejných domov, ktoré vďaka úradnej kontrole mali oficiálnu ochranu a dokonca aj niektoré meštianske výsady. Druhú triedu tvorili neviestky, ktoré pôsobili v kúpeľných domoch. Kúpele, kde prebiehala prostitúcia, boli zvyčajne v súkromnom vlastníctve, fungovali za účelom zisku a často priťahovali investície aj od veľmi významných osôb; prirodzene teda konkurovali mestským nevestincom. Treťou skupinou boli neviestky pracujúce v menších súkromných domoch, ktoré väčšinou riadili ženy, často vyslúžilé prostitútky. Vlastníci týchto súkromných zariadení napriek regulačným snahám mestských samospráv často vykorisťovali či vydierali samotné neviestky aj ich klientov. Poslednú, najnižšiu vrstvu tvorili pouličné prostitútky, ktoré svoje služby ponúkali na verejnosti a v podstate podnikali na vlastnú päsť, i keď boli často závislé od kupliara, ktorý im poskytoval istú mieru ochrany. V týchto vzťahoch boli neviestky takisto často psychicky i fyzicky zneužívané a vykorisťované. Nemuselo to však vždy byť tak, že vyššia „kategória“ neviestkam zaisťovala lepšie životné a pracovné podmienky. Nebezpečenstvá spojené s touto prácou boli všadeprítomné.

Približne od 14. storočia sa oficiálne nevestince stali vo verejnej mienke piliermi spoločenského poriadku, pomáhajúcimi uvoľniť sexuálne napätie, ktoré by inak viedlo k horším telesným prečinom. Mestá prostitúciu kontrolovali a regulovali jednak kvôli svojim finančným záujmom a jednak v snahe udržať verejný poriadok. Nevestince boli povolené len v určených štvrtiach a ich zamestnankyne

museli nosiť charakteristický odev. Dodržiavanie týchto nariadení kontrolovali poverení mestskí úradníci. Cieľom týchto pravidiel však nebola ochrana neviestok, ale ochrana záujmov mesta a zákazníkov verejných domov.

Samotné prostitútky mali žalostné postavenie. Keďže ich sexuálne služby boli chápané ako dostupný tovar, nemohli ich odoprieť žiadnemu zákazníkovi; častokrát nemohli ani mať vlastného partnera. Stredoveké právo dokonca ani nepripúšťalo, že by neviestka mohla byť znásilnená, keďže sa kvôli svojmu povolaniu nemohla odoprieť nikomu. Ženy pracujúce v oficiálnych nevestincoch mali isté výhody, väčšie práva a istý stupeň osobnej ochrany. Majiteľom a prevádzkovateľom verejných domov v mnohých európskych mestách bolo zakázané svoje zamestnankyne biť či účtovať im neprimerané poplatky za ubytovanie či stravu.

I keď bola prostitúcia v stredoveku takmer výlučne mestskou záležitosťou, jej fungovanie na vidieku taktiež nemožno poprieť. Na vidieku však pravdepodobne nebol dostatočný dopyt na to, aby sa prostitútky uživili len obchodom s telom; možno ale predpokladať, že tu prostitúcia prebiehala ako typ príležitostnej práce.

V stredovekej verejnej mienke sa prostitúcia často spájala s výkonom niektorých povolaní, napríklad s prácou práčky či domácej služobnej. Do akej miery bolo toto spojenie realistické, nám však historické pramene nevedia dokázať. Mimoriadne silné bolo v stredoveku spojenie prostitúcie s pohostinstvami či krčmami, keďže to boli miesta, kde si pouličné neviestky najčastejšie hľadali klientov. Takéto zariadenia mali veľmi neblahú povesť, cirkevné elity ich dokonca vnímali ako akési „anti-kostoly“. Mnohí vysokí cirkevní predstavitelia preto zakazovali klerikom navštevovať krčmy a vidiecke pohostinstvá.

Stredoveké neviestky a ich klientela

Z obdobia stredoveku sa dochovalo len minimum informácií o tom, kto boli konkrétne neviestky, ako sa k tejto profesii dostali a ako sa v nej cítili. Väčšina odpovedí na otázky historikov pochádza z prameňov od autorov z úplne iného sociálneho zázemia a s oveľa vyšším spoločenským postavením. Čo si mysleli stredovekí cirkevní autori o tom, prečo sa mladé ženy uchyľovali k prostitúcii? Mnohí z nich za príčinu ich voľby považovali chamtivosť a telesnú žiadostivosť, iní si dokonca mysleli, že to je výsledok astrologických vplyvov v čase narodenia budúcej neviestky.

V skutočnosti zďaleka najčastejším dôvodom, prečo sa prostitútka stala prostitútkou, bola chudoba a nedostatok možností, ako sa zo zúfalej ekonomickej situácie dostať a zarobiť si na živobytie; napokon, tento typ práce si vyžadoval len malý počiatočný kapitál a minimálne zručnosti. Často prostitúcia predstavovala

pre ženy jeden z mála prostriedkov, ako sa dostať k hotovosti. Najväčšie riziko, že sa stanú prostitútkami, hrozilo chudobným ženám sťahujúcim sa z vidieka do miest. Niektoré sa týmto spôsobom pokúšali vytrhnúť svoju rodinu z chudoby a zarobené peniaze posielali domov príbuzným; zachovali sa aj dôkazy o prípadoch, keď rodičia svoje dcéry ponúkli na prostitúciu za účelom splatenia dlhov. Prostitúciu teda možno v tomto kontexte vnímať ako poslednú možnosť pre ženu, ktorá nemala prístup k rodinným financiám vo svete, kde bolo ľahké upadnúť do chudoby a ťažké z nej uniknúť. Iba malé percento neviestok sa rozhodlo pre tento život slobodne.

Prirodzene sa obchodu s telom viac darilo v lokalitách, kde bola vyššia koncentrácia mužov. V stredoveku špecifické situácie vytvárali napríklad aj presuny vojsk počas križiackych výprav. V západnej Európe bola hlavne v 14. a 15. storočí pomerne nízka sobášnosť a manželské zväzky sa uzatvárali až relatívne neskoro; mladí muži v tomto regióne teda mohli hľadať naplnenie svojich sexuálnych potrieb u neviestok.

Ďalším dôvodom, prečo sa mnohé stredoveké ženy stali neviestkami, bolo znásilnenie či strata panenstva, najmä ak otehotneli. Znamenalo to pre ne stratu spoločenského postavenia a vyhliadok na slušné manželstvo. Mnoho žien si kvôli znásilneniu nedokázalo nájsť partnera a tým pádom ani ekonomické zázemie. Prostitúcia v tomto prípade slúžila ako jedno z mála, ak nie jediné východisko. Slobodné ženy vo všeobecnosti boli odkázané len na tie najokrajovejšie pracovné pozície.

Historický výskum ukázal, že prostitútky boli často cudzinky v mestách, kde pracovali. Niektoré ženy mohli vystupovať pod cudzími menami alebo prezývkami len preto, aby pôsobili exoticky; faktom však je, že vo viacerých mestách nesmela v oficiálnom verejnom dome pracovať žiadna dcéra mešťana.

O niečo viac informácií je dostupných k otázke, kto tvoril klientelu stredoveких neviestok. Boli to predovšetkým mladí slobodní muži všetkých spoločenských vrstiev, ktorým ľahké ženy poskytli potrebnú úľavu od sexuálneho napätia. Do tejto skupiny patrili učni i tovariši, ktorí sa v mestách priúčali remeslu, no aj univerzitní študenti. Klerikom, ženatým mužom, Židom a malomocným ľuďom bol vstup do väčšiny verejných domov zakázaný. To však neznamenalo, že sa týchto služieb nedomohli inde; duchovní napríklad tvorili nemalú časť klientely kúpeľov a súkromných nevestincov napriek povinnému celibátu.

Zatiaľ čo mužom prostitúcia nahrádzala manželstvo ako sexuálne východisko, ženám ho nahrádzala ako prostriedok finančného zabezpečenia. K bohatstvu však priviedla len veľmi malý počet neviestok. Niekoľko z nich zanechalo závety, ktoré naznačujú, že nadobudli istý majetok, väčšinou však prostitútky zostávali medzi najchudobnejšími ženami v mestách. Príjmy jednotlivých neviestok boli pravdepodobne

veľmi rôzne. Stredovekí moralisti nariadili, že prostitútky nesmú za svoje služby vyberať viac ako spravodlivú cenu, ale nedokázali rozhodnúť, ako by sa táto cena mala určovať. Právnici presadzovali názor, že zákon by mal chrániť majetok, ktorý prostitútky získavali zo svojho zamestnania. Ich príjmy podliehali daniam, ktoré vyberali mestské úrady; okrem toho ich príležitostne zdaňovali aj cirkevné orgány. Niektoré mestá finančné zisky svojich neviestok obmedzovali.

Stredoveké neviestky: okrajové či centrálne?

Niektoré historické otázky jednoducho nemožno zodpovedať, pretože sa k nim nedochovalo dostatok pramenného materiálu. To platí aj v prípade stredovekých prostitútok a otázky, či tieto ženy skutočne tvorili okraj súdobej spoločnosti. Samozrejme, že pre mnohých boli predmetom pohŕdania či súcitu, no to ešte nie je dostatočným argumentom ich okrajovosti.

Približne od 13. storočia existujú jasné dôkazy o zlepšení právneho postavenia prostitútok; dochovali sa dôkazy ich účasti na súdoch ako svedkýň či žalobkýň, či pri spisovaní závetov a uzatváraní manželstiev. V 15. storočí došlo aj k zmierneniu trestov za porušenie mestských nariadení a niektoré mestá dokonca zaviedli právnu ochranu prostitútok pred znásilnením. Upustilo sa od povinnosti nosiť špeciálny odev a neviestky sa začali postupne objavovať na mestských slávnostiach, svadbách, pohreboch a krstoch. Tieto zmeny možno vnímať ako spôsob integrácie ľahkých žien do spoločnosti, možné však je aj to, že verejná moc jednoducho rezignovala na opatrenia, ktoré sa neustále porušovali. Otázka okrajovosti neviestok je rovnako dvojznačná ako celá problematika stredovekej prostitúcie, ktorá bola síce morálne systematicky odmietaná, ale zároveň tolerovaná a regulovaná. Rovnako aj neviestky boli na jednej strane vytláčané na okraj, no na druhej strane spoločnosťou uznávané pre ich funkciu, ktorá im zabezpečovala miesto v ich komunitách.

BIBLIOGRAFIA

Pramene

Fasciculus Morum: A Fourteenth-Century Preacher's Handbook. Ed. Siegfried Wenzel. University Park: Pennsylvania State University Press, 1989, 756 s.

Legendy o nevěstkách světicích. Ed. Ferdinand Stiebitz. Praha: Městská knihovna v Praze, 2022, 58 s. Dostupné na internete: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/66/52/85/legendy_o_nevestkach_sveticich.pdf [cit. 2022-10-27].

LUTHER, Martin. *D. Martin Luthers Werke, kritische Gesamtausgabe: Tischreden (1531 – 1546), 6. Band.* Ed. Joachim Karl Friedrich Knaake. Weimar: Hermann Böhlaus, 1921, 724 s.

RICHENTAL, Ulrich. *Kostnická kronika: Historické rozprávanie o meste, ktoré sa stalo stredom Európy, a čo to znamenalo pre Slovákov a Čechov.* Eds. Mária Papsonová, František Šmahel, Daniela Dvořáková. Budmerice: Rak, 2009, 311 s.

Sv. AUGUSTÍN. *On order [De Ordine].* Ed. Silvano Borruso. South Bend: St. Augustine's Press, 2007, 128 s.

Literatúra

BARDSLEY, Sandy. *Women's Roles in the Middle Ages.* Westport: Greenwood Press, 2007, 231 s.

BEJCZY, István. *Tolerantia*: A Medieval Concept. In *Journal of the History of Ideas,* 1997, roč. 58, č. 3, s. 365 – 384.

BENNETT, Judith – KARRAS, Ruth Mazo. *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe.* Oxford: Oxford University Press, 2013, 626 s.

BRUNDAGE, James A. *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe.* Chicago; London: The University of Chicago Press, 1987, 674 s.

BULLOUGH, Vern L. – BRUNDAGE, James A. *Handbook of Medieval Sexuality.* New York: Routledge, 2000, 441 s.

EDLUND, Lena – KORN, Evelyn. A Theory of Prostitution. In *Journal of Political Economy,* 2002, roč. 110, č. 1, s. 181 – 214.

ENNEN, Edith. *The Medieval Woman.* Oxford: Basil Blackwell, 1989, 327 s.

GEREMEK, Bronisław. Człowiek marginesu w średniowieczu. In *Przegląd Historyczny,* 1989, roč. 80, č. 4, s. 705 – 727.

HARPER, April – PROCTOR, Caroline. *Medieval Sexuality: A Casebook.* New York: Routledge, 2008, 230 s.

KARRAS, Ruth Mazo. *Common Women: Prostitution and Sexuality in Medieval England.* New York: Oxford University Press, 1996, 221 s.

KARRAS, Ruth Mazo. Sexuality in the Middle Ages. In LINEHAN, Peter – NELSON, Janet L. – COSTAMBEYS, Marios (eds.). *The Medieval World.* London; New York: Routledge, 2018, s. 313 – 328.

LE GOFF, Jacques – TRUONG, Nicolas. *Tělo ve středověké kultuře.* Praha: Vyšehrad, 2006, 155 s.

LOCHRIE, Karma – McCRACKEN, Peggy – SCHULTZ, James A. *Constructing Medieval Sexuality.* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997, 205 s.

MARTIN, A. Lynn. *Alcohol, Sex and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe.* New York: Palgrave, 2001, 200 s.

MENGEL, David C. From Venice to Jerusalem and beyond: Milíč of Kroměříž and the Topography of Prostitution in Fourteenth-Century Prague. In *Speculum*, 2004, roč. 79, č. 2, s. 407 – 442.

NIRENBERG, David. *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages.* Princeton: Princeton University Press, 1996, 301 s.

OTIS, Leah Lydia. *Prostitution in Medieval Society: The History of an Urban Institution in Languedoc.* Chicago; London: The University of Chicago Press, 1985, 240 s.

PAGE, Jamie. *Prostitution and Subjectivity in Late Medieval Germany.* New York: Oxford University Press, 2021, 176 s.

RAWCLIFFE, Carole. A Marginal Occupation? The Medieval Laundress and her Work. In *Gender & History,* 2009, roč. 21, č. 1, s. 147 – 169.

RICHARDS, Jeffrey. *Sex, Dissidence and Damnation: Minority Groups in the Middle Ages.* New York: Routledge, 1991, 212 s.

SCHAUS, Margaret. *Women and Gender in Medieval Europe: An Encyclopedia.* New York: Routledge, 2006, 944 s.

Spomíname vôbec na najväčšie zemetrasenie na Slovensku?

Eva Rutšeková

V 18. storočí zasiahlo Komárno najväčšie zemetrasenie v dejinách Slovenska. Tragédia si vyžiadala desiatky životov, zničila väčšinu zástavby a zanechala v regióne hlbokú jazvu – nielen v krajine, ale aj v kolektívnej pamäti. Ako sa toto silné zemetrasenie zapísalo do dejín, kultúry a identity Komárna a prečo o ňom dnes vieme tak málo?

28. jún 1763, Komárno

Bol utorok, sviatok sv. Petra a Pavla a pre obyvateľov slobodného kráľovského mesta Komárna na sútoku Dunaja a Váhu tento deň začal ako každý iný. Brieždilo sa a väčšina obyvateľov sa ešte len prebúdzala. Iným sa však deň začal už o niečo skôr – krátko po 4. hodine ráno už vybaľovali stánky na pľacoch a pripravovali sa na dlhý letný deň na trhovisku. Ďalší postupne zapĺňali lavice kostolov, aby sa oddali ranným modlitbám.

Prvý otras nastal približne o 4:15. Bol pomerne malý, mnohí si ho vôbec nemuseli všimnúť, no varoval pred katastrofou, ktorá mala nastať asi hodinu po ňom. O 5:22 sa zem začala prudko triasť. Po minúte a pol nepretržitých otrasov vyzeralo Komárno celkom inak.

Z mesta ako hmla stúpali kúdoly prachu, cez ktoré ľudia na uliciach nevideli na viac než niekoľko metrov. Na múroch budov sa objavili trhliny a mnohé z nich sa celkom zrútili. Desiatky obytných domov a meštianskych kúrií v sebe pochovali spiacich a prebúdzajúcich sa obyvateľov. Na zaľudňujúce sa námestie sa zrútila veža mestskej radnice a niekoľko ľudí zavalila.

Obrovské škody napáchalo zemetrasenie na siedmich z celkom deviatich komárňanských kostolov. Vážne zasiahlo kostol sv. Ondreja, ktorého mohutné veže sa zrútili. Niekoľko veriacich zahynulo vo františkánskom kostole. Poškodenia utŕžili aj kaplnky sv. Anny a sv. Jozefa, ktoré plnili úlohu špitálov pre chorých a núdznych.

Chaos a deštrukcia nezasiahli len intravilán. Ľudia hľadajúci únik za jeho „hranicami“ sa dostali do stretu s rozbúrenými hladinami Dunaja a Váhu. V zemi vznikali trhliny, ktoré chrlili piesok a bahno a vo vzduchu sa vznášal siričitý opar. Pevná zem, po ktorej obyvatelia Komárna každodenne kráčali bez toho, aby sa kedykoľvek

zamýšľali nad dynamickými procesmi, ktoré prebiehajú pod jej povrchom, sa zdanlivo pomiatla. Voda v studniach zmizla a na ich dne zostal len piesok.

Pod vplyvom otrasov sa nánosy sedimentov v blízkosti riečnych brehov nasýtili vodou a došlo k stekuteniu pôdy. Juhovýchodná bašta komárňanskej pevnosti sa do nestabilného podložia prepadla o približne jeden meter. Pevnosť bola natoľko poškodená, že mestské zastupiteľstvo muselo vojakom v nej umiestneným neskôr hľadať náhradné ubytovanie v menej poškodených domoch civilistov.

Efekty na prírode sa však neobmedzili len na bezprostredné okolie Komárna. Stekutenie pôdy a sprievodné javy boli pozorované na území Komárno – Győr – Modrany – Kolárovo. V obci Malinovec v dôsledku zemetrasenia vyschli termálne pramene a do pôvodného stavu sa navrátili až po niekoľkých rokoch.

Tragédia v číslach

Vytvoriť si čo i len vágnu predstavu o tom, ako mohlo mesto po minúte a pol otrasov vyzerať, môžeme aj pomocou kvantitatívnych parametrov.

Hlavný otras pred pol šiestou ráno uvoľnil zhruba 30 tisíckrát viac energie ako varovný predtras hodinu predtým. Pre spätne odhadované magnitúdo komárňanského zemetrasenia sa uvádza hodnota 6,5. Pri zemetrasení s takýmto magnitúdom sa v Zemi uvoľní energia porovnateľná s energiou uvoľnenou 86 tisíc tonami TNT. To je, veľmi približne, 5 až 6-násobok energie uvoľnenej atómovou bombou zhodenou na japonské mesto Hirošima 6. augusta 1945.

Ďalším dôležitým kvantitatívnym parametrom zemetrasenia je jeho makroseizmická intenzita. Táto sa určuje podľa rozsahu a charakteru prejavov zemetrasenia, ktoré sú človekom pocítené a pozorované na zástavbe a na okolitej krajine. Komárňanské zemetrasenie sa makroseizmicky prejavilo na ploche 87 800 km^2 – to je takmer dvojnásobok plochy dnešného Slovenska. Samotný otras bol však pocítený na rôznych miestach v Európe od Lipska až po Belehrad.

Na mape vidieť, že odhadovaná makroseizmická intenzita na území Komárna je IX. Stupeň IX v Európskej makroseizmickej stupnici (EMS-98) je charakterizovaný takto: „*Všeobecná panika. Mnoho slabých stavieb sa rúca. Aj dobre postavené bežné budovy utrpia veľmi ťažké škody: ťažké poškodenie stien a čiastočne aj štrukturálne škody.*“ Podľa súpisov škôd, ktoré boli vyhotovené na žiadosť Márie Terézie, bolo v rôznom rozsahu zemetrasením zasiahnutých 91 % zástavby Komárna. V roku 1763 tu malo stáť 1169 stavieb, z ktorých 279 bolo úplne zničených. V neďalekom v súčasnosti maďarskom meste Tata, vzdialenom len 19 km, bolo však zemetrasením zasiahnutých len 6 % zástavby.

Do 4. júla bolo v rímskokatolíckej matrike zaregistrovaných 54 obetí. Týždeň po hlavnom otrase však ešte neboli prehľadané všetky rozvaliny a podľa prameňov sa mal celkový počet obetí vyšplhať na 63. Väčšina zahynula v dôsledku zavalenia alebo podľahla zraneniam v týždňoch po zemetrasení. Zaznamenaných je aj niekoľko obetí nad 60 rokov, ktoré umreli od úľaku či zo strachu. Nevedno, koľko ľudí zahynulo v dôsledku pridružených komplikácií – nedostatku potravy či v dôsledku zhoršeného zdravotného stavu spôsobeného nehostinnými podmienkami. Tí, ktorých obydlia zostali po zemetrasení neobývateľné, totiž týždne až mesiace žili v stanoch a v provizórnych obydliach na dvoroch a voľných priestranstvách extravilánu.

Niektoré zdroje však uvádzajú až dve stovky obetí, pričom argumentujú, že matričné záznamy sa sústredili prevažne na katolícke obyvateľstvo. Skutočne, približne 80 % obetí zaznamenaných v matrike bolo rímskokatolíckeho vierovyznania. Keď sa však Komárno stalo v roku 1745 slobodným kráľovským mestom, vo volenej obci boli evanjelici a kalvíni zastúpení rovnakým počtom ako katolíci. Nachádzala sa tu aj početná srbská pravoslávna menšina, ktorá však v matričných záznamoch nemala žiadne zastúpenie. Zdanlivo objektívny historický fakt, akým je počet obetí, je v prípade komárňanského zemetrasenia jedným z najproblematickejších.

Seizmické dotrasy a politické dozvuky

I keď samotné zemetrasenie trvalo len 90 sekúnd, Komárňania aj značná časť Uhorska žili jeho dozvukmi ešte dlhú dobu. Obyvateľstvo, ktoré prišlo o strechy nad hlavou, sa utiahlo na vidiek a do okolitých polí. Malo pred sebou letné mesiace plné opráv a budovania, počas ktorých mu pomocné ruky podávali skupiny remeselníkov prichádzajúce z rôznych častí Uhorska. Psychickú podporu poskytli vystrašeným Komárňanom duchovní, ktorí sa po katastrofe urýchlene zbehli v Komárne zo všetkých kútov krajiny.

Rekonštrukcia mesta však nebola jednoduchá – neustále ho ohrozovali dotrasy, ktoré síce neboli také veľké ako hlavné zemetrasenie, no neustále spôsobovali škody a v zbedačených mešťanoch živili strach a frustráciu. Za 24 hodín od ničivého hlavného otrasu bolo nahlásených 43 dotrasov menšej intenzity. V noci 30. júna boli nahlásené ďalšie dva. Počnúc 28. júnom 1763 a končiac 30. aprílom 1764 bolo na území, na ktorom sa makroseizmicky prejavilo zemetrasenie 28. júna 1763, pocítených 80 dotrasov.

Magistrát, ktorý zasadal v stane na záhrade, robil v nasledujúcich mesiacoch všetko preto, aby sa život v meste čo najskôr navrátil do starých koľají. Mestskí hodnostári si prácu efektívne rozdelili. Časť z nich zasvätila júl a august nevyhnutnej

inšpekcii mestskej zástavby. Iní dohliadali na rekonštrukciu budov, dodávku a recyklovanie materiálu a férové konanie stavebných majstrov a remeselníkov. Členovia magistrátu komunikovali s Uhorskou kráľovskou miestodržiteľskou radou a s Uhorskou dvorskou komorou ohľadom finančnej a hmotnej podpory. V prospech mešťanov žiadali o daňové úľavy a zásoby obilia, v jesenných mesiacoch sa najpálčivejšou témou stalo palivové drevo na zimu.

Mária Terézia údajne mestu v reakcii na pohromu navrhla premiestnenie na pravý breh Dunaja, čo sa však stretlo s odmietnutím, keďže práve geografická poloha bola kľúčom k ekonomickému a obrannému úspechu Komárna.

Reťaz menších či väčších seizmických udalostí trápila túto oblasť približne od 50. rokov 18. storočia do 20. rokov 19. storočia, keď záhadne ustala. Prečo zemetrasná aktivita tohto územia na dve storočia utíchla, nie je jasné ani súčasným seizmológom.

Ďalší život komárňanskej katastrofy

Trvalo síce asi poldruha minúty, no v regionálnej pamäti má komárňanské zemetrasenie svoje „dlhé trvanie“. Pre komárňanského rodáka a očitého svedka Jána Krstiteľa Grossingera (1728 – 1803) bolo zemetrasenie intelektuálnym impulzom pre uvažovanie a bádanie, ktoré vyvrcholilo zostavením prvého uhorského katalógu zemetrasení v roku 1783. V tom období išlo zároveň o jeden z najlepších katalógov v Európe.

Mesto dalo za účelom komemorácie zemetrasenia vyhotoviť monumentálnu, viac než 3 metre dlhú olejomaľbu. O premaľbu plátna staršieho dáta, ktoré zobrazovalo morovú epidémiu v Komárne v rokoch 1710 – 1711, sa postaral peštiansky maliar kulís Karol Friedl. Druhé olejové znázornenie deštrukcie visí vo františkánskom kláštore vo Frauenkirchen v rakúskom Burgenlande. Nie je jasné, kto, na koho objednávku a za akým účelom maľbu vyhotovil.

Zemetrasenie sa ukázalo byť námetom príťažlivým aj pre poetické a prozaické spracovanie. V kontexte kresťanskej spásy a konca sveta interpretuje udalosť rektor a organista z Černe Štefan Korbeľ (1732 – 1779). V skladbe označuje zemetrasenie za boží trest, Komárno prirovnáva k Sodome a Gomore a jeho obyvateľov k biblickým hriešnikom.

Motív trestu využíva v básnickej skladbe aj maďarský básnik Dávid Baróti Szabó (1739 – 1819). Namiesto biblickej alegórie sa však opiera o panteón grécko-rímskych antických božstiev. Otrasy mali byť manifestáciou hnevu a pomsty mesačnej bohyne Cynthie, patrónky Turkov, a cieľom jej zúrivosti mala byť nedobytná

komárňanská pevnosť. Aby potrestala obyvateľov Komárna, na pomoc si zavolala Neptúna, boha vody, Vulkána, boha ohňa, a Aeola, boha vetra. Zemetrasenie tak bolo v prenesenom význame zápasom medzi živlami v hlbinách Zeme.

Zemetrasenie sa stalo predmetom množstva kázní a náboženských dišpút. Katolícki predstavitelia tvrdili, že udalosť bola trestom za uhorský protestantizmus, čo samozrejme protestanti vehementne odmietali. Scénu Komárna bezprostredne po zemetrasení si ako úvod do deja zvolil komárňanský románopisec Mór Jókai (1825 – 1904) v románe Az elátkozott család (Prekliata rodina), ktorý pojednával o konfliktoch medzi protestantskými a katolíckymi rodinami v Komárne.

V priebehu nasledujúcich viac než 260 rokov sa k zemetraseniu v tlači opakovane vracali lokálni historici, archivári, prírodovedci či novinári a nadšenci, a to najmä pri príležitostiach výročí. Postupne tak vznikol jednotný rámec príbehu zemetrasenia, ktorý bol prispievateľmi recyklovaný a prepisovaný aj s množstvom nepresností a faktických chýb.

Veľká udalosť, málo spomienok – údel dejín životného prostredia?

Literárnych, výtvarných, vedeckých či mediálnych spracovaní tejto udalosti je omnoho viac, než sa zmestí do jedného stručného príspevku. A napriek tomu, že udalosť a obete, ktoré v nej padli, sú do dnešného dňa v Komárne pripomínané zvonením z baziliky sv. Ondreja, ako aj stĺpom Najsvätejšej Trojice vztýčeným v maďarskom Komárome, sa zdá, že si na udalosť takmer vôbec nespomíname.

Bola vari nedostatočne tragická a jedinečná na to, aby sme ju prechovávali v kolektívnej pamäti? Aj letmý pohľad na rekonštrukciu udalosti vytvorený na základe prameňov značí opak.

I keď dejiny životného prostredia ako vedná subdisciplína vznikli pred viac než polstoročím, stále sa nám ich nepodarilo naplno oceniť a zaradiť medzi ostatné oblasti historiografie ako jej plnohodnotnú súčasť. Ich politický, kultúrny a sociálny význam je však nepopierateľný. Pozvoľna tak dochádza k uvedomeniu si dôležitosti konkrétnych oblastí tejto interdisciplinárnej problematiky. Dobrým príkladom sú napríklad dejiny klímy, v súčasnosti už všeobecne uznávané ako jeden z kľúčov k riadnemu porozumeniu klimatického vývoja našej planéty a jeho súčasného kritického stavu.

S historickými zemetraseniami to nie je inak. Okrem toho, že sú neodškriepiteľne zaujímavými a dramatickými epizódami regionálnych aj svetových dejín, je podrobné poznanie týchto udalostí nevyhnutné pre lepšie poznanie procesov

v Zemi. História seizmickej aktivity tohto územia nám hovorí mnohé o seizmickom ohrození a riziku, ktorým sme na území Slovenska vystavení dnes. A to je pre mnohých, najmä v súvislosti s jadrovou energetikou, otázkou bezpečnosti a prežitia.

BIBLIOGRAFIA

Pramene

BARÓTHI SZABÓ, Dávid. *Új mértékre vett külömb verseknek három könyvei, mellyeket szerzett…*. Kassan: Landerer Mihály, 1777, 287 s.

GROSSINGER, Ioannes Baptista. *Dissertatio de terrae motibus regni Hungariae ex Universa historia phisica regni Hungariæ manuscripta per Ioannem Bapt. Grossinger*. Jaurini: Typis Josephi Streibig typographi, 1783, 41 s.

JÓKAI, Mór. *Az elátkozott család I – II. köt. [Egybekötve.]*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1858, 187 + 204 s.

KORBEĽ, Štefan. Pametné premyšlování o strašlivém zemetrasení ... v kterémž obzvlášte to slavné a spanilé mesto Komárno nadmír velice zbedováno a slávy své pozbaveno jest ... Anno 1763. In SLAVKOVSKÁ, Gizela. *Já miluji, nesmím povídati... Antológia zo slovenskej barokovej poézie*. Bratislava: Tatran, 1977, s. 168 – 183.

LiberDefunctorumAbAnno1755AdAnnum1764.Komárno,s.575–585.Dostupnénainternete: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-G11P-7GB?wc=9PQQ-DPF%3A107654301%2C107653402%2C107653403%2C134801501%26cc%3D1554443&cc=1554443&i=296> [cit. 2025-01-25]

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno, fond Magistrát mesta Komárno, Protokoly, r. 1763.

Literatúra

BALÁZS, Horváth. *Baróti Szabó Dávid*. Kassa: Nyomatott Ries Lajos Kőnyvnyomdájában, 1888, 136 s.

BROUČEK, Ivan – EISINGER, Ute – FARKAS, Veronica et al. Reconstruction of building damages caused by the 1763 earthquake in Komárno/Danube from contemporary depictions of the same site and from respective texts. In *Proceedings and Activity Report 1988-1990, ESC XXII General Assembly,* 1990, s. 353 – 360.

BUDA, František. O piatej hodine a dvadsiatej druhej minúte... In *Magazín odpovede na otázky*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1967, roč. 12, č. 12, s. 26 – 27.

EISINGER, Ute – GUTDEUTSCH, Rolf – HAMMERL, Christa. Historical Earthquake Research – an Example of Interdisciplinary Cooperation between Geophysicists

and Historians. In GRÜNTHAL, Gottfried – MUSSON, Roger a kol. (eds.). *Historical earthquakes in Central Europe*. Wien: Geologische Bundesanstalt, 1992, s. 35 – 50.

FREUND, Friedemann. Rocks that crackle and sparkle and glow: Strange pre-earthquake phenomena. In *Journal of Scientific Exploration*, 2003, roč. 17, č. 1, s. 37 – 71.

GRÜNTHAL, Gottfried (ed.). European Macroseismic Scale 1998. In *Cahiers du Centre Européen de Géodynamique et de Séismologie*, 1998, č. 15, 100 s.

HRONČEK, Pavel. Problematika environmentálnych dejín na Slovensku. In *Forum Historiae,* 2017, roč. 11, č. 1, s. 8 – 18.

KÁZMÉR, Miklós. *Sources to the history of geology in Hungary.* Budapest: Hantken Press, 2015, 223 s.

PALUGA, Lukáš (ed.). *Zemetrasenie v meste Komárno v roku 1763*. Bratislava, Komárno: Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno, 2013, 81 s.

PERREY, Alexis. Mémoire sur les tremblements de terre dans le bassin du Danube. In *Annales des Sciences Physiques et Naturelles, D'agriculture et D'industrie, Société Royale D'agriculture*, 1846, č. 9, s. 333 – 414.

RÉTHLY, Antal. *A Kárpátmedencék földrengései (455 – 1918)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952, 510 s.

UHRINOVÁ-HORNOKOVÁ, Alžbeta – KISS SZÉMAN, Róbert – LÁSIK, Michal et al. *Dejiny a kultúra Slovákov v Maďarsku*. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2015, 174 s.

VARGA, Péter – GYŐRI, Erzsébet – FODOR, Csilla et al. An Attempt to Determine the Magnitudes and Epicenters of Significant Historical Earthquakes in the Pannonian Basin. In *Seismological Research Letters*, 2023, roč. 94, č. 3, s. 1 715 – 1 728.

VARGA, Péter – GYŐRI, Erzsébet – TIMÁR, Gábor. The Most Devastating Earthquake in the Pannonian Basin: 28 June 1763 Komárom. In *Seismological Research Letters*, 2021, roč. 92, č. 2A, s. 1 168 – 1 180.

VARGA, Péter – SZEIDOVITZ, Győző – GUTDEUTSCH, Rolf. Isoseismal map and tectonical position of the Komárom earthquake of 1763. In *Acta Geodaetica et Geophysica Hungarica*, 2001, roč. 36, č. 1, s. 97 – 108.

ZSÍROS, Tibor – MÓNUS, Péter – TÓTH, László. *Hungarian Earthquake Catalog (456 – 1986).* Budapest: Geodetic & Geophysical Research Institute, 1988, 182 s.

RECENZIE

FUNDÁRKOVÁ, Anna – HALÁSZOVÁ, Ingrid – VYSKUPOVÁ, Martina. *Zlatý vek Pálffyovcov v 18. storočí: vybrané aspekty úspešnej rodovej politiky a reprezentácie*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2024, 165 s. ISBN 9788056806449

Šľachtický rod Pálffy patril medzi početné a zároveň ekonomicky i politicky najvýznamnejšie aristokratické rody v Uhorsku. Jeho príslušníci zohrávali dôležitú úlohu v politickom, vojenskom a kultúrnom živote. Počiatok ich vzostupu siaha do prvej polovice 16. storočia, keď sa v pomoháčskom období zaradili medzi prívržencov Habsburgovcov. Pálffyovci sú jedným z mála rodov, ktoré si počas celej vlády dynastie Habsburgovcov v Uhorsku zachovali lojalitu a nezúčastnili sa protihabsburských povstaní. Ich orientácia na panovnícky dvor viedla v staršej maďarskej historiografii ku kritickému vnímaniu. Napríklad v súvislosti s Jánom V. Pálffym, ktorý bol označovaný za zradcu, pretože sa nepridal na stranu Františka II. Rákocziho, ale reprezentoval panovnícky dvor pri podpísaní mieru v Satu Mare.

Autorský kolektív monografie *Zlatý vek Pálffyovcov v 18. storočí* pozostáva z Anny Fundárkovej, Ingrid Halászovej a Martiny Vyskupovej, ktoré sa už dlhodobo venujú skúmaniu predstaviteľov rodu v 16. a 17. storočí, konkrétne ich požiadavkám na reprezentáciu rodu či umeleckých diel. Vydali niekoľko zásadných mikrosond k rodinným vzťahom rodu Pálffyovcov v 18. storočí, k umeleckej reprezentácii či anonymným pálffyovským portrétom.

Hlavným cieľom predloženej monografie je ponúknuť komplexnejší pohľad na Pálffyovcov 18. storočia, pretože práve v tomto období dosiahli vrchol svojho politického, spoločenského a ekonomického vplyvu. Autorky sa pokúsili o analýzu vybraných aspektov úspešnej rodovej politiky a aristokratickej reprezentácie v širšom spoločensko-politickom kontexte.

Prvá kapitola s názvom: „*Pálffyovci a aristokratická spoločnosť v 18. storočí*“ uvažuje o aristokratickej identite novoveku a jej význame v širšom kontexte. Osobitnú pozornosť autorky venujú sobášnej politike, ktorá zohrávala kľúčovú úlohu pri upevňovaní postavenia rodu medzi najvplyvnejšou elitou. Pálffyovci si už koncom 16. storočia uvedomovali význam sobášnych zväzkov s dvorskou aristokraciou, pričom sa mnoho z nich realizovalo vo Viedni za prítomnosti členov vládnucej dynastie ako prejav lojality i vlastnej prestíže.

Obdobie vlády cisárov Jozefa I. a Karola VI. bolo poznačené posledným protihabsburským povstaním, ktoré prerozdelilo uhorskú elitu na dve strany a po podpísaní mieru v Satu Mare v roku 1711 došlo k postupnej stabilizácii pomerov v krajine. Práve v tomto období sa formovali postoje uhorskej aristokracie voči panovníckej moci, čo autorky ilustrujú na príklade Jána V. Pálffyho. Druhá kapitola predstavuje mikrosondu do politických názorov a postojov Jána V., a to prostredníctvom analýzy jeho korešpondencie s kardinálom Imrichom Csákym. Základ kapitoly tvorí len časť rozsiahlej korešpondencie, čo autorky reflektujú hneď v úvode monografie. Väčšina dochovaného pramenného materiálu nie je v pálffyovských archívoch, ale nachádza sa v domácich a zahraničných archívnych fondoch. Kapitola nesie názov: „*Politik Ján Pálffy v zrkadle svojej korešpondencie s kardinálom Imrichom Csákym*." Pramene osobnej korešpondencie ponúkajú cenný pohľad do každodenného života, politických postojov uhorského magnáta v 18. storočí.

Posledná kapitola s názvom: „*Portréty Habsburgovcov z 18. storočia v pálffyovských zbierkach*" je venovaná vizuálnej reprezentácii oddanosti Pálffyovcov voči Habsburgovcom, a to prostredníctvom portrétov členov dynastie v rodových zbierkach. Hoci sa na území dnešného Slovenska zachoval len obmedzený počet diel zo zbierky, autorky sa na základe inventárnych súpisov, katalógov zbierok a dobových fotografií pokúsili o rekonštrukciu ich pôvodnej podoby a významu.

Monografia *Zlatý vek Pálffyovcov v 18. storočí* predstavuje príspevok k výskumu uhorskej aristokracie. Jej silnou stránkou je dôsledné prepojenie politických, sociálnych a kultúrnych aspektov fungovania rodu a snaha zasadiť ich pôsobenie do širšieho kontextu v rámci habsburskej monarchie. Publikácia v troch kapitolách prepája historický a umelecko-historický prístup a sústreďuje sa na osvietenské storočie ako obdobie vrcholu prestíže Pálffyovcov. Pozitívne možno hodnotiť detailne koncipovaný úvod, kde autorky jasne formulujú hlavné otázky, témy a výskumné zámery celej práce. Monografia ponúka kontextualizovaný obraz „zlatého veku" jedného z najvýznamnejších uhorských aristokratických rodov.

Laura Landová

MARKO, Vladimír. *Chvála alkoholu: Alkohol v histórii, kultúre a každodennom živote človeka*. Bratislava: Mamaš, 2025, 312 s. ISBN 9788082681805

Alkoholické nápoje sú súčasťou každodenného života človeka už od nepamäti. Ich problematiku môžeme skúmať z pohľadu rôznych vedeckých disciplín, ako sú história, psychológia, chémia či teológia, pričom každá z nich sa venuje rozličným aspektom alkoholu. Biochemik Vladimír Marko sa chopil veľmi ťažkej úlohy a vo svojej knihe *Chvála alkoholu* nám prináša interdisciplinárnu syntézu poznatkov z tejto oblasti. Publikácia predstavuje tematicky mimoriadne široko koncipovaný pokus o uchopenie alkoholu ako fenoménu, ktorý presahuje hranice jednej vednej disciplíny, v našom prípade histórie. Autor hneď na začiatku dôrazne upozorňuje na svoju profesijnú orientáciu a vopred upriamuje pozornosť čitateľa na východiská svojho pohľadu. Tento krok možno hodnotiť veľmi pozitívne, keďže nastavuje realistické očakávania a zároveň legitimizuje silný vplyv poznatkov z prírodných vied, ktorý je v knihe badateľný od úvodu až po záverečné kapitoly. Práve vďaka tomu ide o publikáciu, ktorá môže byť podnetná aj pre odborníkov z radov historikov, najmä ako interdisciplinárny prehľad a zdroj inšpirácie pre ďalší výskum.

Kniha je rozdelená na štyri časti, ktorým predchádza úvod. Práve v ňom sa interdisciplinárne zameranie publikácie prejavuje najzreteľnejšie. Autor tu kombinuje poznatky z etymológie, histórie, etnológie a rôznych prírodných vied. Pozornosť venuje samotnému pôvodu slova alkohol a jeho súvislosti s pojmom „živá voda“ a stručne načrtáva dejiny alkoholu od praveku po modernú dobu takým spôsobom, ktorý je zrozumiteľný aj pre neodborného čitateľa. Text je písaný ľahkým, esejistickým štýlom, autor využíva historické epizódy, anekdoty a vlastné úvahy, čím sa mu darí udržať čitateľovu pozornosť. V rámci podrobného vysvetlenia procesov stojacich za vznikom alkoholu tu taktiež badať silný vplyv autorovej profesie.

Prvá časť knihy sa zameriava na kvasené alkoholické nápoje v najstaršom historickom a civilizačnom vývoji. Autor sleduje výskyt alkoholu v rastlinnej a živočíšnej ríši, jeho prvé stopy v živote pravekého človeka, jeho úlohu a miesto v starovekých kultúrach, ako aj v náboženských predstavách a každodennosti. Objavu destilátov a obdobiu novoveku je venovaná druhá časť publikácie. Pohľad je upriamený na vzostup tvrdého alkoholu v období neskorého stredoveku a jeho následný vplyv na politiku, ekonomiku a spoločnosť ako celok. Autor sa pritom dotýka tém, akými sú whisky v anglosaskom svete, vodka vo východnej Európe či rum v kontexte koloniálneho systému a otroctva. Mimoriadne silnou stránkou tejto časti je prepojenie významu alkoholu s mocou a politikou ako takou. Je tu podčiarknutá skutočnosť, že alkohol nebol len predmetom spotreby, ale aj nástrojom kontroly

a ideológie. Z historického hľadiska miestami možno cítiť tendenciu mierne zjednodušovať zložité procesy a vyvodzovať všeobecné závery. S prihliadnutím na skutočnosť, že autor nie je historik, na čo sám upozorňuje, je však túto skutočnosť možné do istej miery akceptovať.

Tretia časť je orientovaná prevažne na medicínske a biologické aspekty konzumácie alkoholu. Opäť sa do popredia dostáva aj autorova odbornosť v tejto oblasti. Pozornosť je upriamená na výživové hodnoty piva a vína, ich využitie v medicíne v minulosti a porovnanie s modernými vedeckými poznatkami. V neposlednom rade je tu načrtnutá aj problematika enteogénov (látok spôsobujúcich zmenené stavy vedomia), ktorých súčasťou sa v rámci rituálov stával aj alkohol. Na toto nadväzuje záverečná časť knihy, ktorá sa sústreďuje na sociálne a psychologicko-psychiatrické dimenzie alkoholu v minulosti aj súčasnosti. V úvode sa autor dotýka otázky postavenia žien vo vzťahu k alkoholu a jeho príprave a konzumácii. Ďalej je alkohol podrobený analýze ako významný prvok kultúry, literatúry a kolektívnej identity, a to ako súčasť spoločenských zvyklostí a rituálov. Pozornosť je venovaná aj psychologickým motiváciám konzumácie alkoholu, pričom sa autor snaží vysvetliť, prečo alkohol v živote jednotlivca a spoločnosti zohráva takú výraznú úlohu.

Celkovo možno knihu hodnotiť ako mimoriadne ambiciózny počin. Autor sa odvážil spracovať obsahovo nesmierne rozsiahlu tému. Tento široký záber je silnou a zároveň aj slabou stránkou publikácie. Na jednej strane ponúka čitateľovi komplexný a pútavý prehľad, no na strane druhej vedie k zjednodušeniam a tendencii absolutizovať niektoré závery. Ako už však bolo spomenuté, vzhľadom na autorovu profesijnú orientáciu je to do istej miery možné akceptovať. Publikácia síce neposkytuje detailnú pramennú analýzu a ide o syntézu, nie originálny výskum, no aj napriek tomu odborníkom dokáže ponúknuť množstvo podnetov, ktoré môžu byť inšpiratívne pre ďalšie bádanie. Okrem toho kniha ako populárno-náučná publikácia veľmi dobre plní svoj cieľ a dokazuje, že aj prírodovedec môže k historickej téme priniesť obohacujúci pohľad.

Mária Wittgrúberová

SPRÁVY

The Early Modern World: Perspectives and Practices in Contemporary Historiography

V dňoch 24. – 28. novembra 2025 sa na Univerzite Palackého v Olomouci uskutočnila konferencia študentov magisterského a doktorandského štúdia venujúcich sa ranému novoveku. Nadviazala tým na pomerne mladú tradíciu stretnutí, ktoré sa v predchádzajúcich rokoch uskutočnili na univerzitách v Pardubiciach a v poľskom Vroclave. Organizácie sa tento rok ujal PhDr. Tomáš Somer, PhD., a medzi zúčastnených patrili študenti z univerzít z Poľska, Českej republiky, Slovenska a Estónska. Ešte pred samotným stretnutím mali účastníci možnosť spoznať sa prostredníctvom online stretnutia, ktoré prebehlo 14. novembra 2025.

Prvý konferenčný deň odštartoval v pondelok po registrácii a krátkej otváracej ceremónii v koncertnej sále Arcidiecézneho múzea (Mozarteum) na Václavskom námestí v Olomouci. V úvodnom zasadnutí, ktorému predsedal dr. Tomáš Somer, zazneli 3 príspevky venované politickým otázkam v neskorom stredoveku a ranom novoveku. Doktorandka Dominika Adamcová (UPOL Olomouc) predstavila výskum korešpondencie trastámarskej dynastie z 15. – 16. storočia, ktorý analyzuje spôsob, akým boli emócie využívané ako nástroj politickej komunikácie. Na tento príspevok nadviazal doktorand Mateusz Ziółkowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), ktorý sa zameral na problematiku dynastických manželstiev na príklade sobáša Filipa II. Španielskeho s Alžbetou z Valois. Záverečný príspevok bloku týkajúci sa obrazu Osmanskej ríše a jej armády v poľsko-litovskom politickom myslení v druhej polovici 16. storočia predniesol Rafał Roman Małek (Uniwersytet Śląski w Katowicach). Zdôraznil pritom rozpor medzi rétorickým obrazom „tureckej hrozby“ a pragmatickou politickou praxou. Popoludní si študenti mali možnosť vypočuť prednášku doc. Martina Elbela na tému komunikácie a významu františkánskych interakcií v ranonovovekých mestách. Program prvého dňa uzavrela komentovaná prehliadka výstavy *Životy: Umělci perem Karla van Mandera* v Múzeu umenia v Olomouci v podaní Miroslava Kindla.

V utorok účastníci absolvovali celodennú exkurziu do Arcibiskupského zámku v Kroměříži, kde mali možnosť prehliadnuť si reprezentačné sály spolu s neďalekou expozíciou Gardistka. Klenotom programu bola návšteva prízemných sál (Sala Terrena) zdobených dielami talianskych umelcov a dvoma umelými jaskyňami. Zlé počasie nanešťastie neumožnilo vstup do priľahlých záhrad.

Stredajšie dopoludnie bolo venované návšteve Vedeckej knižnice v Olomouci a Štátneho okresného archívu. Zamestnanci pre účastníkov pripravili výber zaujímavých diel a prameňov, medzi ktoré patrilo napríklad prvé tlačené vydanie 95 téz Martina Luthera z roku 1517. Popoludní nasledovala komentovaná prehliadka mesta Olomouc.

Štvrtok patril hlavnej časti programu, počas ktorej v Aule Cyrilo-metodskej teologickej fakulty v troch tematicky rôznorodých konferenčných blokoch odznelo 9 príspevkov. Prvému z nich predsedal dr. Tomáš Somer. Kryštof Halamek (UPCE Pardubice) predstavil výskum cisárskych rezidentov v Svätej rímskej ríši v rokoch 1648 – 1740, pričom sa zameral na ich sociálne zázemie, kariérne stratégie a úlohu v diplomatickej praxi. Marika Smurawa (UAM Poznań) následne analyzovala silva rerum Andrzeja Lubienieckeho mladšieho ako pamäťový a identitotvorný žáner poľskej šľachty. Blok uzavrela Małgorzata Czarnecka (UAM Poznań), ktorá sa venovala satirickým a ironickým prvkom a politickému kontextu v dielach renesančného spisovateľa Mikołaja Reja. V ďalšej sekcii pod vedením Andreu Marianiho sa Michał Knapik (UWr Wrocław) zaoberal legitimizáciou moci v kontexte kultu sv. Stanislava na začiatku 16. storočia. Paulina Grzelak (UWr Wrocław) predstavila príspevok o asimilácii moldavských vládcov Konstantyna Şerbana a Stefana Petru v prostredí Poľsko-litovskej únie a Mateusz Kurkowski (UWr Wrocław) analyzoval spôsob, akým poľské kalendáre v 18. storočí sprostredkovali dobové predstavy o obraze sveta. Poludňajší blok sa pod vedením Petra Fedorčáka sústredil na sociálne a hospodárske dejiny. Mária Wittgrúberová (UK Bratislava) predstavila výskum pivovarníctva v slobodnom kráľovskom meste Pezinok v rokoch 1683 – 1739. Mark Alexander Ummelas (TLU Tallinn) sa venoval čitateľom novín v estónskych mestách na konci 17. storočia a funkcii tlače v každodennom živote. Záverečný príspevok predniesol Marcin Różycki (UWr Wrocław), ktorý na príklade politickej kariéry Piotra Bronisza poukázal na krízu a limity politického systému Poľsko-litovskej únie. Deň ukončila komentovaná prehliadka Kaplnky Božieho Tela.

Záverečný deň konferencie sa uskutočnil priamo na Katedre histórie Univerzity Palackého v Olomouci v dvoch blokoch vedených dr. Tomášom Somerom. V prvom z nich Klaudia Grott (UAM Poznań) predstavila výskum aspektov realizácie meninových osláv kráľa Stanisława Augusta Poniatowského založený na analýze dobovej tlače. Ďalšie slovo už patrilo výlučne študentom Univerzity Palackého. Pavel Lasztovicza sa venoval členstvu žien z rodu Žerotínov v Ráde hviezdového kríža, ktoré interpretoval v kontexte dynastickej reprezentácie, zbožnosti a habsburskej dvorskej kultúry. Eliška Petermann Harceková uzatvorila prvú sekciu príspevkom o ženách v dedikáciách anglických ranonovovekých kníh.

Tommy Šmerda v poslednom bloku zoznámil účastníkov s fungovaním úradu moravského zemského „fyzika“ v 17. a 18. storočí. Do tejto funkcie boli menovaní významní, univerzitne vzdelaní lekári, ktorých úlohou bolo starať sa o pozdvihnutie úrovne lekárskej starostlivosti a zdravia obyvateľstva. Jakub Krček analyzoval hospodárske zázemie kláštora v Kladruboch a jeho vplyv na formovanie kultúrnej krajiny. Michal Nguyen nakoniec poslucháčov uviedol do problematiky dosadzovania moravského zemského hajtmana ako komplexného rituálu politickej a sociálnej reprezentácie. Po záverečnom zhrnutí a rozlúčke bolo stretnutie oficiálne ukončené.

Konferencia účastníkom ponúkla široké spektrum tém z obdobia dejín raného novoveku a ukázala, akými rôznymi spôsobmi môžu byť skúmané a následne interpretované, čím naplnila svoj cieľ. Významnou pridanou hodnotou bola kombinácia odborného programu s exkurziami a odbornými prehliadkami, na ktorých spolu účastníci mohli intenzívnejšie komunikovať a zároveň sa spoznali s odborníkmi z praxe. Podujatie tak potvrdilo svoj význam ako platforma pre prezentáciu prebiehajúcich výskumov a zároveň pomohlo vybudovať novú sieť kontaktov medzi mladými aj etablovanými bádateľmi.

Mária Wittgrúberová

Výskumný pobyt na CEFRES-e

V mesiacoch september – november 2025 som absolvoval výskumný pobyt na *Centre français de recherche en sciences sociales* (*Francúzsky ústav pre výskum v spoločenských vedách*, ďalej len CEFRES) v Prahe v rámci doktorandského štipendijného programu poskytovaného Filozofickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave v spolupráci s Francúzskym inštitútom na Slovensku (IFS). Pobyt bol zameraný na výskum sakrálnej krajiny ako špecifickej vrstvy kultúrnej krajiny formovanej liturgickou praxou, cirkevnou správou a každodennou religiozitou raného novoveku.

Hlavným cieľom pobytu bolo metodologické prehĺbenie výskumu, presnejšie konceptuálne a priestorové vymedzenie skúmanej problematiky a systematická práca s prameňmi umožňujúcimi rekonštruovať sieť sakrálnych uzlov, procesiových a pútnických trás a mechanizmy sakralizácie krajiny v osemnástom storočí. Výskumné prostredie CEFRES-u poskytlo vhodný interdisciplinárny rámec na konfrontáciu historicko-geografických prístupov s výskumom kultúrnej pamäti, priestoru a každodennej skúsenosti.

Ťažiskom výskumu počas pobytu bola práca s kanonickými vizitáciami ako kľúčovým prameňom pre poznanie fungovania diecéznej správy a náboženskej praxe vo zvolenom období. Vizitačné protokoly umožnili detailnú rekonštrukciu materiálnej infraštruktúry sakrálneho priestoru, liturgického života farností, procesií a pútí, ako aj normatívnych rámcov, prostredníctvom ktorých boli sakrálne významy ukotvované v krajine. Výskum sa sústredil na identifikáciu sakrálnych bodov (farské kostoly, kaplnky, drobná sakrálna architektúra, cintoríny a iné) a na analýzu ich priestorových väzieb v rámci sídelnej a komunikačnej siete.

Neoddeliteľnou súčasťou pobytu bola systematická práca v knižnici CEFRES-u, ktorá poskytuje prístup k rozsiahlej zahraničnej literatúre z oblasti humanitných a sociálnych vied. Štúdium západoeurópskej, najmä francúzskej, ale aj širšej medzinárodnej odbornej literatúry umožnilo konfrontovať doterajšie poznatky s odlišnými teoretickými a metodologickými prístupmi k výskumu krajiny, priestoru a pamäti. Tieto impulzy prispeli k rozšíreniu interpretačného rámca dizertačného projektu, najmä v oblasti chápania rituálu, každodennej skúsenosti a symbolickej organizácie priestoru.

Dôležitým a obohacujúcim bodom pobytu bola prezentácia priebežných výsledkov výskumu na metodologickom seminári pred odborníkmi z viacerých humanitných disciplín, prevažne mimo úzko historického zamerania.[1] Diskusia so zástupcami antropológie, fenomenológie, sociálnych a kultúrnych vied, literárnej vedy a dejín architektúry poskytla nové podnety pre interpretáciu sakrálnej krajiny ako priestoru sociálnych praktík, pamäťových významov a zmyslovo prežívanej reality. Tieto interdisciplinárne podnety umožnili spresniť analytické nástroje výskumu a rozšíriť perspektívu nad rámec tradične historickej analýzy.

Súčasťou pobytu bola aj aktívna účasť na seminároch a prezentáciách ostatných doktorandov a výskumníkov pôsobiacich na CEFRES-e. Tieto stretnutia umožnili oboznámiť sa s rôznorodými spôsobmi spracovania tém v rámci humanitných vied a prispeli k hlbšiemu pochopeniu metodologickej plurality, ktorá charakterizuje súčasný výskum. Vzájomná výmena skúseností podporila reflexiu vlastného výskumného postupu a jeho zasadenie do širšieho interdisciplinárneho kontextu.

Okrem samotného pobytu na CEFRES-e som mal možnosť navštíviť aj ďalšie vedecké a pamäťové inštitúcie v Prahe, predovšetkým Historický ústav Akademie věd České republiky, ako aj vybrané knižnice, archívy a vzdelávacie organizácie.

[1] Prezentácia sa konala 23. septembra 2025 na Francúzskom ústave pre výskum v spoločenských vedách v Prahe.

Výskumný pobyt na CEFRES-e významne prispel k metodologickému ukotveniu dizertačného projektu, k jeho interdisciplinárnemu rozšíreniu a k presnejšiemu vymedzeniu skúmanej problematiky. Potvrdil zároveň relevanciu kombinácie historickej geografie, cirkevných dejín a výskumu kultúrnej pamäti pri štúdiu krajiny ako historicky a sociálne kreovaného priestoru.

Na záver by som rád vyjadril úprimné poďakovanie za príležitosť absolvovať výskumný pobyt na CEFRES-e, ktorý vytvoril podnetné a otvorené prostredie pre odbornú prácu, interdisciplinárnu diskusiu a metodologický rozvoj. Pobyt zároveň umožnil nadviazať a prehĺbiť kontakty medzi Filozofickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave a zahraničnou výskumnou inštitúciou, čo môže do budúcnosti prispieť k rozvoju systematickej spolupráce a verím, že aj k vzniku ustálenej praxe pravidelných výskumných pobytov pre mladých vedecko-výskumných pracovníkov. Takéto skúsenosti predstavujú významný prínos pre odborný rast, rozširovanie poznatkov a akademické napredovanie. Osobitné poďakovanie patrí pracovníkom CEFRES-u za ústretovú komunikáciu, odbornú podporu a organizačnú pomoc počas celého trvania pobytu.

Andrej Vašíček

Za výskumom do Budapešti: Výskumný pobyt na Eötvös Loránd Tudományegyetem

Od 2. novembra do 1. decembra 2025 som absolvovala výskumný pobyt na Katedre ranonovovekých dejín Fakulty humanitných vied ELTE v Budapešti (orig. *Kora Újkori Történeti Tanszék, Bölcsészettudományi Kar, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest,* ďalej ELTE BTK). Pobyt pozostával z prípravy a výskumu k mojej diplomovej práci, umožnil mi pracovať v medzinárodnom akademickom prostredí a nadviazať nové kontakty. Odborne ma viedli prof. István Fazekas, DrSc., Dr. Zsolt Kökényesi a Dr. habil. Lilla Krász, PhD., ktorí mi poskytovali odborné konzultácie a odporúčania k relevantným prameňom.

Prvý týždeň pobytu som sa zúčastnila na sympóziu pod názvom *700 rokov uhorského zlatého forintu* (orig. *700 éves a magyar aranyforint*), organizovaného ELTE BTK a Výskumným ústavom pre históriu ELTE HTK. Sympózium sa konalo pri príležitosti výročia razenia prvého uhorského zlatého forintu Karolom I. a ponúklo sériu odborných prednášok, ktoré boli doplnené výstavou obrazov

vytvorených pri tejto príležitosti.[2] V rámci programu prednášali viacerí odborníci z oblasti histórie a numizmatiky. Csaba Tóth z Maďarského národného múzea (Magyar Nemzeti Múzeum) predstavil tému *Svätý Ladislav na uhorských zlatých forintoch* (orig. *Szent László a magyar aranyforintokon*), a Tamás Körmendi z ELTE BTK priblížil problematiku heraldiky stredovekých uhorských zlatých mincí (orig. *A középkori magyar aranyforintok heraldikája*). Bogárka Weisz z Výskumného ústavu histórie ELTE HTK hovorila o systéme verde a majstrovských značkách na uhorských zlatých forintoch (orig. *Verde és mesterjegyek rendszere a magyar aranyforintokon*). Sympózium uzavrel emeritný profesor István Draskóczy z ELTE BTK svojím príspevkom „*Baia Mare* (maď. Nagybánya) *a neskorostredoveká ťažba zlata v Uhorsku*“ (orig. *Nagybánya és a késő középkori magyarországi aranybányászat*). V priebehu prvého novembrového týždňa som absolvovala aj prvé konzultácie s profesorom Fazekasom, na ktorých som mu priblížila tému výskumu diplomovej práce a zozbieraný pramenný materiál.

Druhý týždeň bol venovaný najmä analýze dostupnej literatúry, vyhľadávaniu relevantných fondov a konzultácii s Dr. Zsoltom Kökényesim. Taktiež som navštívila Maďarský národný archív (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest), v ktorom som sa počas tretieho týždňa pobytu zamerala na systematické zhromažďovanie a štúdium prameňov. Na záver som sa zúčastnila konferencie *Nové výsledky uralistického výskumu* (orig. *Az uralisztikai kutatások újabb eredményei*), organizovanej Fínsko-maďarskou katedrou ELTE (Finnugor Tanszék ELTE). Cieľom podujatia bolo predstaviť najnovšie interdisciplinárne trendy v uralistike, od jazykovedy až po históriu a štúdiá kultúr. Konferencia mi priblížila problematiku obohacovania humanitných vied inými vednými disciplínami.

Posledný týždeň som sa zúčastnila konferencie s názvom *Humanitné vedy a umelá inteligencia III*. (orig. *Humán tudományok és a mesterséges intelligencia III.*), zameranej na prepojenie humanitných vied a moderných technológií. Prednášky sa venovali aj filozofickým a etickým otázkam umelej inteligencie, jej využitia vo výučbe jazykov, tvorbe textov a hudby, ďalej otázkam boja proti dezinformáciám či analýze a prekladu textov.

Dňa 26. novembra 2025 sa v rámci platformy WOMEnKULT, ktorá združuje univerzitných pedagógov a výskumníkov a je zameraná na kultúrne dejiny strednej a východnej Európy, najmä územia bývalej habsburskej monarchie,[3] uskutočnil metodologický seminár organizovaný v spolupráci s Viedenskou univerzitou

[2] Viac o programe a témach na https://www.elte.hu/700-eves-a-magyar-aranyforint.
[3] Viac o platforme WOMEnKULT na https://womenkult.elte.hu/en/.

pre študentov magisterského a doktorandského štúdia. Seminár sa zameral na praktiky produkcie poznania v ranonovovekej habsburskej monarchii a skúmal úlohu a postavenie žien a mužov v každodennom živote 16. – 19. storočia. Program zahŕňal prednášky odborníkov z Viedne, Budapešti a Debrecínu, návštevu Rádayovej knižnice a univerzitnej knižnice ELTE. Prebehol aj workshop s účasťou maďarských, rakúskych a slovenských odborníkov.

Mesačný výskumný pobyt na ELTE mi priniesol množstvo odborných podnetov, možnosť pracovať s odborníkmi na medzinárodnej úrovni a nadobudnúť praktické skúsenosti v bádateľskej činnosti. Zároveň mi pobyt v Budapešti umožnil zdokonaliť sa v znalosti maďarského jazyka na komunikačnej úrovni, čo považujem za veľmi cennú skúsenosť.

Laura Landová

EDITORI A AUTORI

Jakub Fiala
Katedra všeobecných dejín FiF UK v Bratislave

Tereza Kvasničková

Dorota Labašová
Historický ústav SAV, v. v. i.

Laura Landová
Historický ústav SAV, v. v. i.

Juraj Leško
Katedra historie FF UP v Olomouci

Ivana Lukáč Labancová
Katedra slovenských dejín FiF UK v Bratislave

Jakub Palko
Katedra slovenských dejín FiF UK v Bratislave

Eva Rutšeková
Katedra slovenských dejín FiF UK v Bratislave

Andrej Vašíček
Katedra slovenských dejín FiF UK v Bratislave

Mária Wittgrúberová

POKYNY PRE PRISPIEVATEĽOV

Všeobecné informácie

V časopise Medea publikujeme odborné štúdie, odborné články, recenzie, anotácie či správy z udalostí. Primárne uverejňujeme texty študentov či mladých vedeckých pracovníkov zo Slovenska i zahraničia. Časopis sa nevymedzuje tematicky, ale chronologicky. Príspevky by sa mali týkať obdobia praveku, staroveku, stredoveku a raného novoveku.

K odborným štúdiám je potrebné priložiť abstrakt (cca. 150 – 200 slov) a štyri až šesť kľúčových slov, obe položky v anglickom jazyku. Zároveň žiadame doručiť kompletný zoznam použitých prameňov (archívne/knižničné fondy, edície prameňov) a sekundárnej literatúry. Taktiež je potrebné priložiť stručné informácie o autorovi (najmä meno, akademický titul, pracovisko).

Príspevky je potrebné poslať na e-mailovú adresu redakcie
(medea.redakcia@gmail.com) v súbore formátu .docx.

Jazyk príspevkov

Všetky príspevky možno posielať v slovenskom, českom a anglickom jazyku. Publikovanie v inom jazyku je potrebné vopred konzultovať s editormi časopisu.

Rozsah príspevkov

V prípade štúdie by rozsah nemal presiahnuť 40 normostrán (72 000 znakov vrátane medzier), v prípade odborného článku 20 normostrán (36 000 znakov) a v prípade recenzie 10 normostrán (18 000 znakov). Uvedené počty znakov sú vrátane poznámkového aparátu. Väčší rozsah príspevkov je potrebný vopred konzultovať s redakčnou radou časopisu.

Zásady formátovania textu

Pri zasielaní rukopisu je potrebné riadiť sa nasledovnými zásadami: Písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5, orientácia strany na výšku, okraje 2,5 cm z každej strany. V poznámkach pod čiarou písmo Times New Roman, veľkosť 10, jednoduché riadkovanie (1,0). Poznámky pod čiarou je potrebné do textu vkladať prostredníctvom funkcie MS Word „Referencie > Vložiť poznámku pod čiarou". Rukopisy doručené v inej podobe budú vrátené autorovi.

Príspevky prosíme odovzdať elektronicky v jednotnom štýle (viď. štýly programu MS Word) bez prepojení, hyperlinkov či zlomov sekcií. Text kopírovaný z iných dokumentov alebo z poznámok pod čiarou je vhodné prilepiť ako „nenaformátovaný text". V prípade, ak požadujete špeciálnu úpravu textu, odporúčame dodať spolu s rukopisom aj súbor vo formáte .pdf naformátovaný podľa požiadaviek autora.

Recenzie a anotácie

Recenzované a anotované knihy nemôžu byť staršie než tri roky.

Ilustrácie

Akékoľvek ilustrácie k príspevkom je potrebné poslať vo formáte .jpeg alebo .pdf s rozlíšením minimálne 300 dpi. Želané umiestnenie v texte vyznačte prostredníctvom „Obr. 1: Popis obrázku". Je zodpovednosťou autora získať potrebný súhlas na reprodukciu ilustrácií. Taktiež je potrebné v texte uviesť zdroje jednotlivých ilustrácií.

Cudzojazyčné citácie

V prípade citácií celých častí z cudzojazyčných prameňov sa v hlavnom texte uvedie slovenský preklad a originálny text sa uvedie v poznámke pod čiarou. Pri cudzojazyčnej (i slovenskej) sekundárnej literatúre je potrebné pôvodný zdroj parafrázovať a korektne odcitovať.

Systém citovania

Systém odkazovania uplatňujúci sa v časopise MEDEA sa riadi prevažne podľa zásad normy STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. V celom texte je potrebné dodržiavať jednotný spôsob citovania. Vzhľadom na mierne odchýlky vo využívaní interpunkčných znamienok uvádzame nasledujúce príklady citovania:

Odkaz na archívny fond
Štruktúra závisí od organizácie konkrétnej zbierky. V prípade citovania konkrétneho prameňa v poznámke pod čiarou je nutné uviesť za názvom fondu aj signatúru originálu prameňa.

[1]*Magyar Nemzeti levéltár Budapest. Országos Levéltár.* F. Diplomatikai Levéltár.
[2]*Österreichisches Staatsarchiv Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv.* F. Salzburg, Domkapitel (831 – 1802).
[3]*Státní oblastní archiv v Třeboni.* F. Historica Třeboň.

Kniha (1 – 3 autori alebo editori)
[4]CIGGAAR, Krijnie N. *Western Travellers to Byzantium : The West and Byzantium, 962 – 1204 : Cultural and Political Relations.* Leiden – New York – Köln : Brill, 1996, 396 s.
[5]DOPSCH, Heinz – BRUNNER, Karl – WELTIN, Maximilian. *Österreichische Geschichte 1122 – 1278. Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter.* Wien : Ueberreuter Verlag, 2003, 620 s.

Kniha (viac než traja autori alebo editori)
[6]SOMMER, Petr et al. *Přemyslovci. Budování českého státu.* Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2009, 779 s.

Knižne edovaný prameň
[7]ROBERT z CLARI. *La Conquête de Constantinople.* Ed. Jean Dufournet. Paris: Honoré Champion, 2004, 335 s.

Prameň publikovaný vo veľkom edičnom rade
[8]FLODOARDUS REMENSIS. *Historia remensis ecclesiae.* Ed. Martina Stratmann [MGH SS XXXVI]. Hannover: Hahn, 1998, 544 s.
[9]*Nicetae Choniatae Historia: Pars Prior Praefationem et Textum Continens.* Ed. Ioannes Aloysius Van Dieten [Corpus Fontium Historiae Byzantinae XI/1]. Berlin: De Gruyter, 1975, 928 s.
[10]*Annales Frisacenses.* Ed. Ludwig Weiland. [MGH SS XXIV]. Hannover: Hahn, 1879, s. 65 – 67.

Edovaný listinný prameň (číslovaný)
[11]REDLICH, Oswald (ed.). *Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des Deutschen Reiches und der Österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des*

XIII. Jahrhunderts. Wien: In Comission bei F. Tempsky, č. 21, s. 18 – 20.
[12]MARSINA, Richard (ed.). *Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae I.* Bratislava: Academia Scientiarum Slovaca, 1971, č. 153, s. 121 – 122.

Edovaný listinný prameň (s názvom)
[13]Epistula I Stephani comitis Carnotensis ad Adelam uxorem suam. In HAGENMEYER, Heinrich (ed.). *Epistulae et chartae ad historiam primi belli sancti spectantes quae supersunt aevo aequales ac genuinae: Die kreuzzungsbriefe aus den Jahren 1088 – 1100.* Innsbruck: Verlag der Wagner´schen Universitäts-Buchhandlung, 1901, s. 138 – 140.

Štúdia alebo článok v periodiku
[14]HATTON, Vikki – MACKAY, Angus. Anti-Semitism in the „Cantigas De Santa Maria". In *Bulletin of Hispanic Studies*, 1983, roč. 60, č. 3, s. 189 – 199.

Článok alebo štúdia v zborníku / kapitola v kolektívnej monografii
[15]BUTTERFIELD, Ardis. Gautier de Coinci, Miracles de Nostre Dame: Texts and Manuscripts. In KRAUSE, Kathy M. – STONES, Alison (eds.). *Gautier de Coinci: Miracles, Music, and Manuscripts.* Turnhout: Brepols, 2006, s. 1 – 18.

Elektronický zdroj
[16]KRAJČÍR, Lukáš. K biografii Milana Tarnovického (1887 – 1959). In *Mozaika Histórie. Historia Nova 13.* Bratislava: Stimul, s. 59 – 67. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino13.pdf> [cit. 2017-12-24]
[17]BRUN, Laurent. Guillaume de Palerne. In *Les Archives de littérature du Moyen Âge (ARLIMA).* Dostupné na internete: <https://arlima.net/eh/guillaume_de_palerne.html> [cit. 2017-12-24]

Odkaz na už uvedený zdroj
[18]CIGGAAR, *Western Travellers to Byzantium*, s. 29.
[19]DUNPHY (ed.), *The Encyclopaedia of the medieval chronicle*, I, s. 12.
[20]ROBERT z CLARI, *La Conquête de Constantinople*, s. 50.
[21]SOMMER et al., *Přemyslovci*, s. 201 – 202.
[22]*Nicetae Choniatae Historia*, I, s. 12.
[23]*Annales Frisacenses*, s. 65.
[24]REDLICH (ed.), *Eine Wiener Briefsammlung*, č. 21, s. 18 – 20.
[25]*CDSl I*, s. 121 – 122, č. 153.

[26]*Epistula I Stephani comitis Carnotensis ad Adelam uxorem suam*, s. 139.
[27]HATTON – MACKAY, *Anti-Semitism in the „Cantigas De Santa Maria"*, s. 189.
[28]BUTTERFIELD, *Gautier de Coinci*, s. 1.
[29]KRAJČÍR, *K biografii Milana Tarnovického*, s. 59.
[30]BRUN, *Guillaume de Palerne*.

Medea

Studia mediaevalia et antiqua

Ročník XXV

Vydala Univerzita Komenského v Bratislave, 2026
Technická redakcia: Marián Sekela
Za jazykovú stránku textov zodpovedajú autori.

Rozsah 96 strán, prvé vydanie,
vyšlo ako elektronická publikácia

ISBN 978-80-223-6357-0 (tlač)
ISBN 978-80-223-6358-7 (online)

ISBN 978-80-223-6358-7